

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології
Міжнародний центр громадянської політології

**НАУКОВІ ЗАСАДИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ І СУБ'ЄКТНОСТІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

**Збірник тез і матеріалів доповідей Міжнародної наукової конференції
(24-25 квітня 2017 року)
в рамках «Днів науки філософського факультету – 2017»**

Київ-2017

УДК 342.71

ББК 66.011.6

З-41

Головний редактор – д. філос. н., проф. Ф. М. Кирилюк

Науковий консультант – д. політ. н., проф. В. Ф. Цвих

Відповідальний секретар – В. М. Мельник

З-41 Збірник тез і матеріалів доповідей Міжнародної наукової конференції «Наукові засади об'єктивності і суб'єктності громадянського суспільства» (м. Київ, 24-25 квітня 2017 року) в рамках «Днів науки філософського факультету – 2017». / за заг. ред. проф. Ф. М. Кирилюка. – Київ: Міжнародний центр громадянської політології при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, 2017. – 95 с.

Конференція «Наукові засади об'єктивності і суб'єктності громадянського суспільства» – перший публічний захід новоствореного Міжнародного центру громадянської політології при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Пропонований збірник тез і матеріалів доповідей відображає вихідні наукові позиції МЦГП, відкриває дискусію з приводу вживання поняття «громадянська політологія», знайомить читача з останніми між-дисциплінарними дослідженнями в сфері теорії та історії громадянського суспільства.

Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів, точність наведених фактів, цифр та географічних назв несуть автори.

Видано за сприяння наукового журналу «Аннали юридичної історії», ISSN 2520-2553

Збірник індексується в Google Scholar

© Колектив авторів, 2017

© Міжнародний центр громадянської політології при КНУ ім. Т. Шевченка, 2017

© Редакційно-видавниче оформлення.

Науковий журнал «Аннали юридичної історії», 2017

ISSN 2520-2553

Ф. М. КИРИЛЮК

доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

В. М. МЕЛЬНИК

вчений секретар Міжнародного центру громадянської політології при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка,
головний редактор наукового журналу «Аннали юридичної історії»,
член Української асоціації зовнішньої політики
(Київ, Україна)

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЛІТОЛОГІЯ: МІЖ ІСТОРІЄЮ ГРОМАДЯНСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОЮ ІСТОРІЄЮ (ВСТУП ДО ДИСКУСІЇ)

Криза сучасної політології. Криза будь-якого реально існуючого явища починається з базових понять. Не можна говорити про кризовий характер невизначеності понять в духовній сфері. Це ознака філософії. Вона підлягає віднайденню індивідуальних рішень. Криза ж матеріального вияву ідеальної сфери розгортається через неспроможність пояснити мету, виробити тактику і стратегію, правильно розрахувати свої сили. Все це спостерігається в умовах нереальної оцінки кількісно-якісних ресурсів – відсутності правильного сприйняття реального стану справ. Ми можемо сказати твердо, що сучасні визначення, структура, змістовне наповнення академізованої політичної науки, на жаль, абсолютно відповідають розглянутим вище критеріям кризовості. Сучасна політологія – це пам'ятник кризового суспільства для майбутніх поколінь.

Соціальна наука покликана розв'язувати актуальні проблеми суспільного розвитку. Вона має виступати тим ґрунтом, на якому будується держава як інституція правового забезпечення перерозподілу благ та ресурсів. Сфера соціальних на-

ук, на наш погляд, ставить перед собою завдання організувати правильний перерозподіл ресурсів у світі якнайкращим чином. Для цього вона обґрунтовує державний устрій, соціальні норми та юридичні санкції.

Держава знаходиться в центрі кожної соціальної науки. Вона виступає важливою складовою дослідницьких об'єктів соціології, політології, соціокультурної антропології, соціальної психології, юриспруденції тощо. Саму теорію держави між собою намагаються ділити політологія і право. Все це призводить нас до твердження, що держава має вивчатись міждисциплінарно.

Так само аналізуватись має і роль конкретної людини в суспільстві та державі. Психологія, історія, антропологія, соціологія, культурологія, релігієзнавство, теологія, філософія, правознавство, філологія – всі ці науки змагаються за людину. Детермінізм, як встановлений нині інструмент цього змагання, показав свою повну недієздатність. Людина – об'єкт «загальнонаукових студій». Вона стоїть в центрі науки та над наукою. Людина її продукує і сприймає, а це, за виразом Фрідріха Ніцше, є виразником «надто людського». Сама наука перетворюється в поле антропологічних дослідів.

Політологія покликана вивчати державу та людину як політичні суб'єкти та об'єкти. Однак, намагання витворити монопольний політологічний детермінізм у цьому контексті зазнав краху. Сучасний етап розвитку політичної науки демонструє: політологія має міждисциплінарні дослідницькі об'єкти і предмети, що означає її сутнісну міждисциплінарність.

Крім того, дуже простий аргумент про людське походження держави та кожного політико-правового інституту, дозволяє повністю нівелювати класичні тези інституціоналістів про «устроеве», «партійне» чи «ресурсне» походження боротьби за владу. В основі устрою, партії, ресурсів, норми – людина з її інтересами, соціальним оточенням, національною ідентичністю, індивідуальними психологічними особливостями. В цьому полягає суть і сенс політичної антропології. Тут закорінені також її подальші наукові перспективи.

Методологічне використання політичної антропології дозволить усунути «устроевий» детермінізм і поверхневий етатизм інституціоналістів. Ідеологія де-

бюрократизації і соціалізації державного організму отримає міцне наукове підґрунтя. Політологія досягне свою головну педагогічну функцію – виховання свідомого громадянина, адепта класових інтересів, члена політичної нації.

Отже, політична антропологія пропонує оновлення політичної науки з позицій міждисциплінарності, людиноцентричності, соціалізації держави. Необхідність цього оновлення очевидна в зв'язку з актуальним поглибленням світової політичної кризи, в умовах розгортання якої політологія виявилась неспроможна запропонувати бодай якісь оздоровчі рецепти.

Політологія себе вичерпала в тому вигляді в якому вона розвивалась досі. Як мінімум, ми можемо про це стверджувати відносно пострадянського простору. Враховуючи, що копіювання іноземного (особливо через вестернізацію) досвіду для України неможливе (про це, краще за все, свідчать особливості нашого історичного процесу), а модернізація не дозволить наздогнати темпи розвитку провідних країн світу, ми мусимо запропонувати такий варіант соціально-політичної терапії (в першу чергу саме соціальної, а не державної!), який буде продиктований умовами нашого історичного процесу, економічної географії та результатами геополітичного прогнозування. Ми не повинні будь-кого наздоганяти! Ми повинні рухатись заново, орієнтуючись самі на себе. Для цього політологія, як ідеологічна основа сформульованої нами «соціально-політичної терапії», мусить індивідуалізуватись. Кращого засобу індивідуалізації, ніж використання політико-антропологічної методологічної платформи, ми не бачимо.

Створення цієї платформи має значення наукове, теоретичне і спрямоване на уникнення тих помилок у державному будівництві держави, які ми робили протягом всього історичного процесу. Нагальні кроки для її створення повинні містити практичний ефект і соціально-психологічний (надто соціально-педагогічний) результат. Політико-антропологічні засади державного будівництва та ефективного врядування будуть придатні для втілення лише тоді, коли наше суспільство трансформується через громадянське самоусвідомлення. Без цього соціалізація держави буде неможлива. Для цього суспільство мусить порозумнішати.

Термін «громадянська політологія». Громадянське самоусвідомлення – це

цілий комплекс інтелектуальних навичок і вмінь, що закріплюються на рівні соціальної та етнічної психології та виступають продуктом інтегративного виховання. Громадянське самоусвідомлення досягається педагогічним інструментарієм, але акумулюється воно виключно в конкретному соціальному середовищі.

Отже, для громадянського самоусвідомлення потрібні інтелект, індивідуальна рефлексивність, соціальна відповідальність та наявність професійних інтересів. Середньовічні цехи, ремісничі осередки, професійні спілки, громадські наукові центри тощо – ось де підтримується громадянське самоусвідомлення. Отже, не кожен член соціуму є громадянином, тоді як кожен громадянин залишається членом соціуму. Цим пояснюється та відповідальність, яку громадянин повинен нести за долю всього суспільства. Громадянин обраний від соціуму шляхом природного відбору для покращення життєдіяльності та інтелектуально-виробничого потенціалу цього самого соціуму. У зазначеному, на наш погляд, має зосередитись головна місія справжнього громадянина.

Описаний феномен ми пропонуємо називати «громадянськістю». Термін «громадянськість» дозволяє зосередити в одному понятті громадянське самоусвідомлення, соціальну відповідальність, інтелектуальність та професійну придатність людини. Він є набагато ширшим за популярне визначення «громадянського суспільства». Охоплюючи одночасно інститути громадянського суспільства, кожного свідомого громадянина, цілісні сфери професійної самореалізації людини, термін «громадянськість» демонструє образ будівничого держави. Він передбачає визнання того факту, що праця взагалі, кожен зразок якісно виконаної роботи, пошук до праці зміцнюють державу та суспільство, перманентно або перспективно сприяють зростанню соціально-політичних ресурсів.

Отже, громадянська політологія – це субдисципліна політичної науки і, водночас, науковий підхід, що ставить собі на меті всебічне вивчення політичних вимірів громадянськості.

Політико-антропологічний підхід в умовах ідеологізації політології. Громадянство, як категорія політичної антропології, не має чітко визначених параметрів. Скажемо навіть більше – політична антропологія досі цікавилась громадянс-

твом не стільки антропологічно, скільки інституційно. Для неї громадянин виступає більше об'єктом владно-політичних відносин. Крім того, політична антропологія дуже розмито характеризує різницю між общиною та громадянськістю. Ми вважаємо, що формування політико-антропологічних уявлень про громадянство і громадянськість дозволить вирішити проблему співвідношення «община-громада, член общини-громадянин, общинність-громадянськість».

Політична антропологія – новий науковий напрямок. Однак, сама ідея антропологічного мислення нараховує стільки ж років, скільки існує людське самоусвідомлення. Основні передумови такого мислення – гнучкість, рефлексивність, схильність до психологізації. Ці три компоненти від самого початку налаштували проти антропології «інституціоналістів». Негативне ставлення з боку монополістів від політології проявляється в замовчуванні широкого кола антропологічних ідей та намаганні ігнорувати досвід незахідної політичної науки. Англосаксонські Political Scientists всіляко демонструють свою вищість та елітарність. При цьому, головним їхнім аргументом виступає ефемерне «благо суспільства».

Наведений аргумент дозволяє нам говорити про формування парадоксальної ситуації у політичній науці. Західна політологія бореться за соціальні ідеали, але будує бюрократичну державу. Східна політологія бореться за централізовану державу, але постійно рухається вбік її соціалізації.

Західна (або ж «класична») політологія від самого свого початку акцентує на «суспільних благах» і навіть в найбільш консервативних своїх зразках містить неприховані ознаки лібералізму. Ця теза цілком підтверджується у монографіях Ентоні Сміта про сучасний націоналізм, що означає проходження європейцями ліберальної точки неповернення після 1945 року. Найбільш радикальні рухи тоталітарної і посттоталітарної Європи містять в своїх ідейних основах ідеали «свободи, рівності, братства». І націоналістичний, і фашистський, і соціал-демократичний, і комуністичний світогляди відображали (і відображають) потребу «ідеального соціально-політичного устрою для ідеальних громадян».

Всі ідеології (в їхньому європейському розумінні) без виключення засновані на «боротьбі за спільноту». Наполеонівська Франція була відповіддю на потребу

інтегрувати поліетнічну та деградовану морально спільноту постреволуційної Франції. Романівська Росія, об'єднуючи практику східної деспотії із германським поглядом на суспільне благо, перетворилась у фактор централізації євразійських спільнот. Політика Бісмарка в контексті возз'єднання Німеччини базувалась на потребі реанімувати германську спільноту в умовах релігійно-політичного розколу. Австро-Угорщина з її реформою 1867 року – відповідь на суспільні рухи всередині цієї наддержави, що була покликана зберегти «спільноту Габсбургів». Третій Рейх боровся за германську національну спільноту. Радянський Союз проголосив себе захисником інтернаціонального класу пролетарів. Ватикан став унікальним державно-політичним центром екстериторіальної спільноти світового масштабу. США називає себе центром світової демократії. Європейський Союз в цьому розумінні виступив лише реінкарнацією давньої концепції «територіальної західної спільноти».

Так чи інакше, але ми вважаємо громадянську політологію, як дисципліну, що має в своїй основі поняття «громадянськості», найбільш перспективним науковим напрямком для відродження української політології. Нашим коротким екскурсом ми лише відкриваємо повноцінну дискусію, сподіваючись, що фахове обговорення означеної проблеми дозволить повноцінно інтегрувати «громадянськість» в систему політичної науки.

Я. Г. РИЕР

доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой всеобщей истории
Могилевского государственного университета имени А. А. Кулешова
(Могилев, Республика Беларусь)

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Гражданское общество – продукт индивидуального сознания. Но если последнее – отличительная особенность человека как биологического вида, то *гражданское общество как особый тип поведения*, предполагающий свободную самостоятельную горизонтальную самоорганизацию индивидов вне рамок систем власти и подчинения, формировался лишь в процессе исторического развития при сочетании ряда условий, причем далеко не в каждом обществе.

Изначальной формой организации социумов была иерархичность, присущая и наиболее развитым формам животного мира. В любом стаде, в том числе и у гоминид, есть вожаки, приближенные к ним и управляемая масса. Это унаследовали и ранние человеческие сообщества, в процессе развития которых такие формы совершенствовались и постепенно трансформировались в известную родовую организацию, затем в племена, их союзы – вождества и, наконец, в государственную организацию. Последняя, сохраняя изначальную «вертикальную» организацию управления, окончательно закрепляла иерархичную структуру власти и подчинения. При этом изначальное сочетание власти вождей с коллегиальными формами управления – народными собраниями – постепенно видоизменялось: в реальных условиях ответов на «вызовы» окружающей среды; выживали, очевидно, наиболее организованные, то есть вертикально структурированные объединения. Ибо коллективные действия, по определению, не могут быть достаточно оперативными. В итоге, в ходе *эволюционного* общественного отбора все оставившие свой след в истории древние цивилизации оказывались авторитарными. Таковым было основное направление человеческого развития от варварства к цивилизации. Соо-

бщества с несформировавшейся или недостаточно прочной иерархической системой, очевидно, не могли адекватно откликаться на «вызовы» окружающего пространства и распадались (исчезали).

И лишь при определенных географических условиях оказавшиеся в них социумы постепенно вырабатывали иные принципы совместной жизни, сочетавшие упорядоченность управления с учетом интересов своих членов. Таковыми были древние города-государства, возникшие в Месопотамии, на западном побережье Индокитая и в Средиземноморье. Общим для них (без детализации) было раннее разделение труда в специфических природных условиях: выделение ремесленников и купцов. Ремесленники и торговцы, по определению, подвижны и индивидуалистичны, в отличие от земледельцев, привязанных к месту и стандартным, рутинным коллективным действиям.

Но аграрное и, особенно, кочевое окружение прервало развитие городов-государств и в Междуречье, и в Индокитае. Лишь в Средиземноморье система городов-государств оказалась устойчивой. Объяснить это можно особым, вероятно, уникальным сочетанием природных условий: поликультурным сельским хозяйством с преобладанием садоводства и огородничества, требовавших индивидуального труда, наличием морских ресурсов, добыча которых также индивидуализирована и, по определению, рождает безусловные частные права на средства производства (суда) и продукты. При этом нехватка зерновых из-за специфического горного рельефа требовала и от финикийцев, и от более многочисленных греков искать недостающее продовольствие во вне. Но для завоевания земель с необходимыми ресурсами и у тех, и у других не хватало внутреннего потенциала. Вместо войн им пришлось прибегнуть к торговле. А чтобы заинтересовать производителей того же зерна, взамен им была предложена ремесленная продукция, что способствовало развитию ремесел и внешней торговли у финикийцев и греков. Но если финикийцы оказались разбросанными по средиземноморскому побережью, то компактно проживавшие греки выдвинулись в лидеры региона.

Как садоводство и морской промысел, так и торговля, особенно внешняя, также формирует индивидуального человека с закреплением за ним результатов

его деятельности. Что, как известно, и родило античные представления о частной собственности. *Отстаивание интересов собственников в условиях, ограждавших греческие полисы от внешних вторжений из-за удаленности земледельческих деспотий и кочевников Востока, привело к «изобретению» демократии как системы, гарантировавшей права собственников.* И первоначальная вождеская организация власти у греков была ликвидирована.

В итоге индивидуализация хозяйственной деятельности в благоприятных географических условиях создала первую в истории организацию *гражданского общества*. Но такое общество в тогдашних условиях было заведомо неустойчивым при соприкосновении с более централизованными монархиями, способными при необходимости мобилизовать ресурсы. И если от отдаленных персов греки смогли отбиться, то погрязли в местных дрязгах. Ибо *индивидуальные права неизбежно сочетаются с конкуренцией и борьбой за ограниченные ресурсы.* В итоге «склочные» греки были подчинены земледельческой авторитарной периферией – Македонией. Последняя, не имевшая морского хозяйства, развивалась как типичная восточная монархия. Эллинистическая Греция была «овосточена», превратилась в конгломерат монархий и в таком виде поглощена Римом.

Римское общество поначалу восприняло классические полисные, демократические порядки греков. Чему способствовало всё то же морское хозяйство и еще большая удаленность от агрессивного Востока. Римляне сумели довести греческие порядки до совершенства, создав четкую правовую и организационную систему гарантий собственников, но – и это стало смертельным недостатком созданного порядка – только для свободных граждан. Дальнейшее превращение Рима в империю, что стало следствием отсутствия на его изначальных границах сильных соперников, постепенно привело к естественному свертыванию демократии и гражданского общества. В итоге Рим тоже овосточился и, в итоге, прекратил свое существование.

Сменившие его европейские варвары первоначально на обломках империи создавали типичные позднепервобытные монархии. Но, в отличие от восточных деспотий, в этих «варварских королевствах» формировалась особая «*дружинная*

демократия» – договорные отношения конунгов со своими воинами. Причина такой формы организации этих «королевств» – вождеств – видится в специфике германского общества, в котором сформировались *индивидуальные хозяйственные формы*: скандинавский одаль, позднее – северогерманский аллод.

Как и греки, германцы первоначально, в Скандинавии, были «морским народом». В их хозяйстве также преобладали, в силу природной специфики, морские промыслы и торговля. А полевые угодья были столь небольшими, что также, как и промыслы, способствовали складыванию представлений об индивидуальных правах и малой, семейной наследуемой собственности. Такие отношения предполагают взаимные гарантии внутри социумов, что и принесли воины в свои дружинные организации. Расселение в римском лимесе укрепило эти представления о частном праве, гарантией которого становились договорные начала.

Так и в раннесредневековых западноевропейских сообществах – варварских королевствах – сложились гарантии индивидуальных прав. Но особенности формирования феодальных порядков в итоге ограничили эти права исключительно господствующим, феодальным сословием, внутри которого сложилось своеобразное «гражданское общество дворян».

Однако изначальные традиции аллодиальных прав сохранились и у крестьян, от которых были перенесены в возникавшие города со всеми известными их свободами и родившимся в них парламентаризмом. Кстати, и дворянское «гражданское общество», в котором короли были лишь первыми, но среди равных, тоже предотвращало естественное поползновение монархов к авторитаризму. Вспомним английскую «Великую Хартию вольностей». Так в средневековой Западной Европе постепенно складывались те структуры и институты, которые возобладали с приходом к власти носительницы идей гражданского общества – буржуазии.

На востоке Европы, в славянском мире, не оказалось условий, аналогичных германским – равнинные, удаленные от побережий земли при более холодном климате способствовали сохранению родовых, коллективных хозяйственных форм. Они же, как и на «классическом» Востоке, по определению сохраняли патриархальные формы управления, постепенно перераставшие в монархические, не

создававшие, естественно, условий для возникновения гарантированных прав на собственность.

Викинги (варяги), принесшие на восточнославянские земли северогерманские дружинные порядки, не получили здесь, в отличие от Запада, подпитку римским правом и, создав, поначалу, корпоративную систему управления, постепенно растворились в местной общинной среде. А монгольское нашествие окончательно добило идеи равенства в господствующем сословии – боярского равноправия.

Западные славяне через соседство с германским миром и латинскую культуру постепенно пришли к некоторым западным представлениям. Но только в рамках дворянского сословия. Чем и объясняется последующее развитие народов Центральной Европы – между западом и востоком континента. Окончательное сближение с Западом там происходит на наших глазах.

Завершая столь беглый обзор, нельзя не признать, что постепенное ускорение развития Западной Европы (в сравнении с остальным миром), очевидно, и стало следствием того, что в ее уникальных природных условиях сумело сформироваться то, что и получило название *гражданское общество*.

О. Б. КЕЛЛЕР

доктор исторических наук, доцент Тюбингенского университета имени Эберхарда
Карла
(Тюбинген, Федеративная Республика Германия)

ИСТОКИ САМОУПРАВЛЕНИЯ, МАГИСТРАТ И ВОЙТЫ В БЕЛОРУССКИХ ГОРОДАХ И МЕСТЕЧКАХ С МАГДЕБУРГСКИМ ПРАВОМ

I. Истоки самоуправления

Самоуправление на территории Беларуси имеет давние традиции. Оно существовало в семейной общине, догосударственной соседской общине, сохранилось в «белорусских княжествах» Киевской Руси. Не исчезло оно и при образовании ВКЛ в 1385 г., Речи Посполитой в 1569 г., а также после вхождения «белорусских земель» в состав Российской Империи в качестве западных её провинций в 1795 г. [1, с. 67].

Наиболее полно и ярко городское самоуправление проявилось в городах и местечках феодальной эпохи, расположенных на территории современной Беларуси, именно на основе Магдебургского права. Магдебургское (немецкое) право даровалось этим городам и местечкам жалованными грамотами Великих князей ВКЛ и королей Речи Посполитой. Вне всякого сомнения, в современный период развития белорусской государственности, в том числе и местного самоуправления, как никогда, важно ознакомление как с самим немецким Магдебургским правом, так и с самыми разными формами и видами его проявления.

В XIII в. на территории современной Беларуси размещалось 20 удельных княжеств, частенько враждовавших между собой. В 1240-1250 гг. Миндовг объединяет большинство княжеств в феодальное государство под названием «Великое Княжество Литовское». В это время территория делилась на две части: центральную (главную) и земли граничащие (прислуживающиеся) [2, с. 16].

При вступлении на престол Ольгерда (1345-1377 гг.) административно-территориальное деление ВКЛ усложнилось делением центральной части на два

административно-территориальных округа – Виленский и Трокский. *Важно отметить тот факт, что в этот период времени земли-княжества пользовались широкой автономией.* Население земли-княжества проживало в городах и деревнях. Несколько деревень составляли волость. А несколько волостей с одним общим центром составляли город. В широком смысле слова, – отмечает в своей статье кандидат юридических наук Валерий Кодавбович, – термины «земля», «княжество» и «волость» совпадают [1, с. 67]. Причём, всё население земли-волости, независимо от статуса (боярин, купец или ремесленник), подлежало одинаковым общественным повинностям на общеземском основании вечевых «разрубов» и «разметов». Всё различие города от деревни (села) выражалось в роли города в деле земской обороны и наряда, а именно: *город являлся пунктом земской охраны, убежищем для населения волости в осадную пору и местом сосредоточения всей земской администрации* [3, с. 371].

В начальный период формирования ВКЛ в нём сохранялись и развивались традиционные для восточных славян формы самоуправления в городах. Продолжало действовать *городское вече*, особенно в таких городах северной Беларуси, как в Витебске и Полоцке. Одной из функций вече было назначение на должности правителей города – старейшин, тысячников, сотников и других служебных особ городской администрации. Основной же формой права в этот период времени были древние обычаи, передававшиеся из поколения в поколение в виде устных преданий.

Ни в одном из 20 княжеств не было одинаковых норм обычного права. Обычное (бел. «звычайнае») право регулировало все правовые отношения в общественной жизни людей: права и обязанности разных классов, сословий и социальных групп населения; структуру и компетенцию государственных инстанций; гражданские, семейно-имущественные, земельные, судебные-процессуальные и иные правоотношения [4, с. 10].

Лишь в середине XV в. обычное право стало постепенно вытесняться писанным правом. При этом отдельные нормы обычного права обрели форму закона в виде многочисленных грамот, привилегий, постановлений Сейма и других право-

ВЫХ АКТОВ.

Помимо этого, после заключения 14 августа 1385 г. Кревской унии между ВКЛ и Польшей, на белорусских землях ВКЛ налицо и нормы немецкого, Магдебургского права, а позднее и его польских разновидностей, Кульского и Ноймаркского прав, широко распространенных в XIII-XIV вв. на землях Силезии, Великопольши, Малопольши, Куявии, Мазовии, а также на землях Тевтонского Ордена. *Все эти виды права представляли собой системы городского самоуправления. Причём, сразу же следует добавить, что всё-таки наиболее развитым городское самоуправление было именно в городах феодальной Германии.*

Итак, в городах, расположенных на территории современной Беларуси, в феодальную эпоху использовалась система городского самоуправления немецкого города Магдебург, Тевтонского города Кульм и силезского города Ноймаркт [5].

Что же регулировало городское право, трансферированное на белорусские земли ВКЛ? Магдебургское городское право, к примеру, во-первых, регулировало порядок формирования, состав и полномочия органов и должностных лиц городской власти, порядок формирования, состав и компетенцию суда, порядок судопроизводства, вопросы земельной собственности в пределах города; во-вторых, устанавливало наказания за разные виды уголовных преступлений; в-третьих, содержало нормы гражданского права о поручительстве, дарении, правомерном владении, передаче дома и т.д.; в-четвёртых, регулировало организацию ремесленного производства, торговли, деятельности цеховых объединений ремесленников и купечества; в-пятых, в нем имелись и нормы семейного права касательно приданого жены, прав мужа и пр. Кроме того, хотелось бы отметить и такой немаловажный момент, что по Магдебургскому праву, городские жители освобождались от власти феодалов и феодальных повинностей [1, с. 70].

Наряду с распространением в белорусских городах ВКЛ общегородского самоуправления по образцу немецкого, можно отметить тут также наличие *сословно-профессионального самоуправления*. Согласно мнению исследователя Л. Л. Орепука, одним из первых органов местного самоуправления на белорусских землях ВКЛ были объединения мещан, которые существовали в виде цехов, староств,

братств (для ремесленников), купеческих братств, союзов подмастерьев, религиозных братств [6, с. 41]. Другой исследователь – О. А. Омельченко сообщает, что иногда в городах самоуправление сословно-профессиональных организаций как бы подстраивалось к общегородскому самоуправлению, образуя его нижний, второй «уровень»; а иногда первенствовало именно сословно-профессиональное самоуправление, а не общегородские учреждения – советы и магистраты [7, с. 357]. Появление такого органа самоуправления, как магистрат, предусматривалось каждой грамотой на Магдебургское право [8, с. 3].

II. Магистрат и войты

С самого начала следует отметить, что слово «магистрат» происходит от латинского «**magistratus**». Первоначально этот термин применялся именно в тех актах, которые писались по-латыни. Для обозначения местной власти термин «магистрат» стал использоваться намного позже. Как правило, под «магистратом» подразумевались бургомистры, радцы и лавники.

Впервые слово «магистрат» встречается в одном из актов, выданных канцелярией Великого Княжества Литовского городу Вильне в 1522 г. В данном документе под ним как раз и подразумеваются бургомистры, радцы, а также лавники [9].

Войт упоминался в документах сепаратно, так как не являлся частью магистрата. Избрание войтов являлось прерогативой исключительно самого Великого князя.

В некоторых городах о войте, как о члене «магистрата», можно говорить с того момента, когда войты начали избираться самим магистратом, так, например, в Могилёве после 1661 г. [10, с. 271-277]. Хотя, в Вильне войт не входил в состав магистрата и даже после того, как сам магистрат стал заниматься избранием кандидатов на эту должность [10, с. 225].

Некоторые акты, к примеру XVII в., не включают в состав «магистрата» и лавников. В 1634 г. могилёвский войт Александр Людвиг Радзивилл написал лентвойту, бургомистрам, радникам и лавникам города Могилёва послание, в котором подчёркивал, что войтовские суды и суды радников должны проводиться в соот-

вествии с Виленским опубликованным плебисцитом, при этом указывал дни, когда должны были проходить суды лентвойта вместе с лавниками, и когда назначались судебные дни магистрата. То есть, в данном случае, под «магистратом» подразумевались только бургомистры и радцы [11, с. 448].

В актах, записанных по-польски или на белорусском языке слово «магистрат» не встречается. Сперва это название описательного характера «бургомистры и радцы», а затем оно заменяется выражением «Urząd miejski».

Литература:

1. Кодавбович В. Источники городского (Магдебургского) права в городах и местечках на территории Беларуси (XIII-XVIII вв.). / В. Кодавбович. // Юстиция Беларуси. Юридический научно-практический журнал. – № 1 (142), 2014. – с. 67-72.
2. Кузнецов И., Шелкопляс В. История государства и права Беларуси / И. Кузнецов, В. Шелкопляс. – Минск : Дикта, 1999. – 272 с.
3. Леонтович Ф. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его причины. /Ф. Леонтович. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1895. – № 5-6. – с. 366-403.
4. Юхо І. Крыніцы беларуска-літоўскага права. / І. Юхо. – Мінск: Беларусь, 1991. – 238 с.
5. Келлер О. Трансферт средневекового немецкого права на земли к востоку от Германии. / О. Келлер. – Минск: РИВШ, 2017. – 392 с.
6. Орепук Л. Самоуправление в средневековой Белоруссии. / Л. Орепук. // Вестник молодёжного научного общества. – 2001. – № 2. – с. 40-44.
7. Омельченко О. Всеобщая история государства и права. / О. Омельченко. – Издание второе, исправленное и дополненное. Т. 1. – М.: ТОН-ПРИОР, 1999. – 528 с.
8. Сагановіч Г. Магдэбургскае права ў гарадах Беларусі (XV-XVIII ст.). / Г. Сагановіч. // На-стаўніцкая газета. – 1996. – 15 чэрв. – № 46. – с. 3.
9. Собрание древних актов и грамот городов: Вильны, Ковны и др. – Вильно, 1843. – Ч. 1. – № 21.
10. Дружчыц В. Войты і іх улада. Працы Гістарычнае Клясы. – Менск, 1928. – Т. II. – с. 271-277.
11. Историко-юридические материалы. – Том XIII. – с. 448.

М. В. ШАПОВАЛЕНКО

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Результатом успішності політичного переходу від авторитарного правління до демократичного є консолідація демократії, що в свою чергу означає що суспільство пройшло точку неповернення. Тобто інститути демократії працюють по відповідним процедурам, конфлікти регулюються у правовому полі, консенсус існує між основними політичними акторами стосовно цінностей, носії радикалізму займають маргінальне місце і не мають підтримки серед громадян. Основні теоретичні підходи щодо демократизації стверджують, що одним із чинників є культурні орієнтації громадян. Тому у визначенні консолідації важливим фактором є ступінь проникнення у свідомість громадян ідей демократії та лібералізму.

Але для виникнення режиму консолідованої демократії необхідні певні політичні та правові умови. Тому дуже важко недооцінювати вплив громадянського суспільства та соціального капіталу на розвиток партиципаторної демократії (демократії участі), розповсюдження ліберальних цінностей, формування мережевої соціальної активності, артикуляції інтересів різноманітних соціальних груп у публічному та політичному просторі.

В той же час вкрай важливим є визначення громадянського суспільства. З одного боку є розуміння, що це є простір необмеженості громадянської активності, з другого – треба включати не лише соціальні організації, волонтерів, але й політичні партії, особливо в умовах демократичних транзитів. Виходячи з широкого розуміння громадянського суспільства до його інститутів відносяться:

- добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в ме-

ханізмах здійснення влади;

- незалежні засоби масової інформації, які обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони слугують засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);
- на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту [1]. Це передбачає формування доволі складної структури громадянського суспільства, яке з початку не може розвиватися без участі держави. В умовах поставторитарних переходів до демократії, коли права держава лише будується, часто громадянська активність соціальних рухів контролюється певною мірою державними структурами. Таким чином відсутність навички громадянського активізму, домінування підданської політичної культури впливає на тривалість формування громадянського суспільства, а відповідно – просування до консолідованої демократії.

З точки зору деяких дослідників в Україні присутні елементи трьох моделей громадянського суспільства: конфронтаційної, патерналістської і консенсусної, з перевагою конфронтаційної [2, с. 51]. Це є наслідком втручання протягом десятиліть держави в дану сферу життєдіяльності суспільства.

Література:

1. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>.
2. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти. /Г.Щедрова. – Луганськ, 2009. – 308 с.

М. Р. АРПЕНТЬЕВА

доктор психологических наук, доцент, старший научный сотрудник кафедры психологии развития и образования Калужского государственного университета

имени К. Э. Циолковского

(Калуга, Российская Федерация)

ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМЫ И ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ СООБЩЕСТВАМИ В СУБЪЕКТНОЙ И ИНТЕРСУБЪЕКТИВНОЙ МОДЕЛЯХ

Множество проблем в современном управлении сообществами, включая государственный и межгосударственный уровень, как социальными системами связано с асимметриями такого управления, преобладанием классических подходов, рассматривающих управление как деятельность отдельного субъекта, в том числе «системного монолита», а также формами и субъектами, более или менее оптимальными / более или менее подходящими для управления как конкретной ситуацией, так и в целом. В неклассической модели управления рассматриваются как альтернативные модели индивидуального и коллегиального управления, их достоинства и недостатки, возможности и ограничения в тех или иных ситуациях [7]. В постнеклассической модели управления особое внимание уделяется не ситуативным и личностным аспектам управления, а аспектам ценностно-смысловым и технологическим, взаимосвязям целей и ценностей управления с его технологиями и, таким образом, результатами. Именно они, образуя основу управления как воздействия или взаимодействия, направленного на решение проблем повседневной жизни, раскрывают основные механизмы и дилеммы управления, помогая гармонизировать взаимодействие государства, общества, организации, личности [10]. Однако, старые модели управления преодолеваются с большим трудом, поэтому в сообществах и государствах накапливается все большее количество проблем и противоречий. Основная часть проблем при этом связана с тем, что «ключевое значение в выработке государственных решений принадлежит элитарным

сетевым коалициям, выступающим в виде неформальных правительственных «блоков», клиентелл и прочих латентных ассоциаций, которые перепрофилируют деятельность государственных органов на реализацию корпоративных и партикулярных потребностей и интересов» [6, с.87-88]. Поэтому *реформирование государственного управления и отношений общества и государства, достижение состояний «новой публичности» (new publicity), а также выработка перспективных стратегий институциональных и общественных изменений, почти невозможны: доминирование сетевых коалиций и их интересов в формате тотального, «неопатримониального» господства, создает многочисленные «институциональные ловушки» для «вовлечения в публичность» и сводит реформы к частичным изменениям и инновациям в технологической и идеологической сферах.*

В рамках постнеклассической модели особенно выделяются два подхода: субъект(ив)ный и интерсубъективный, фиксирующие внимание на ценностях и целях управления, а также форсайт-подход, несущий в себе задачу технологического обеспечения «стабильного развития», профилактики и разрешения кризисов развития личности, организации и общества. Интерсубъективный подход к разрешению проблемных ситуаций базируется на внешнем консенсусе, субъективный подход – на консенсусе внутреннем. В модели интерсубъективного управления (эвергетике) управление предполагает привлечение к решению непосредственно касающихся их проблем гетерогенных факторов, организуемых в ситуативные ассоциации [10]. В рамках таких форм как переговоры и медиации, дискуссии и фокус-группы участники ситуативных ассоциаций, используя аргументированный дискурс, в процессе непосредственной коммуникаций двигаются в направлении достижения консенсуса и принятия общего, одобряемого всеми участниками обсуждения, решения [2; 3; 13]. В модели субъективного или субъектного управления или самоуправления ведущим моментом оказывается способность и готовность человека управлять самим собой: выстраивать свою позицию, поведение, понимание происходящего независимо от влияний окружающих и среды, опираясь на глубокое и разностороннее понимание самого себя, своей сущности как человека [1]. Это – знание и умение договариваться с самим собой, находить и реа-

лизывывать оптимальное для себя самое решение, с учетом всех ограничений и возможностей, существующих вне и внутри себя. Субъективное управление как подход позволяет дополнить описание intersubjectивного управления как творческого, паритетного, развивающего сообщество диалога в форме переговоров и дискуссий человека с человеком, организуемого и осуществляемого в целях создания intersubjectивных смыслов (знаний и умения) и активизации «скрытых» знаний и умений акторов как членов ситуативной ассоциации, еще одним измерением. В процессе решения проблем акторы реализуют не только свои права, но и обязанности: аргументированный дискурс, как мы отмечали в предыдущей статье, есть дискурс ответственный.

Субъектная модель: технология «второй демократии» А. Адлера. Технологическая сторона данного вопроса связана с несколькими аспектами. Основная технология – технология «второй демократии» А. Адлера, изъятая в XXI веке из научного и практического обращения даже «на Западе» [1]. Суть этой демократии и лежащей в ее основе технологии хорошо выразила святая Т. Калькуттская (А. Г. Бояджиу): «Делай это все равно». А. Адлер, наблюдая проблемы внедрения социалистических идей и демократии XXI – XX веков, был вполне согласен с позициями, отражёнными в работах Р. Аккофа, А. Тойнби, А. де Токвиля, К. Полањи и многих других исследователей о необходимости изменения систем управления обществом, государством. Однако, он разработал совершенно отличную от них, психологическую модель, Это модель и технология «второй демократии», основанная на постулате о том, что если каждый человек, будучи не только наделенным правами, но и ответственным за себя и мир, признает себя и мир, свои права и обязанности, свои ценности, понимание мира и себя, свои ритуалы как важные и будет ориентироваться на них и помнить о своем призвании и человеческой сущности в любой жизненной ситуации, если его поведение, отношение, понимание будет устойчиво в пространстве и времени, если он сможет изменить самого себя и стать собой – настоящим, не-фиктивным, то он «автоматически» изменит сначала своих близких, а потом – и окружающий мир, включая все человечество.

Интерсубъективные модели управления: эвергетика В.А. Виттиха. Помимо движения к «глобализации» и мондиализации, пост-постмодерн выдвинул и иной вариант развития мира: человечество движется к ацефаличному, полилогическому союзу, созданному на основе ценностей и технологий сотворчества и партнерства, взаимопомощи и взаимообучения, в процессе которых реализуется и развивается, накапливается и воспроизводится человеческий и социальный капитал, а также капитал культурный, само человечество [11; 12]. Эта модель исходит из того, что развитие человека и социальных отношений в современном мире во многом блокируется преобладанием репрессивно-контролирующих форм отношений государства и общества на фоне почти ничем – законодательно и нравственно – не ограниченных отношений потребления / использования человеком себя, других людей, мира. Данная идеология продвигается государством и поддерживается обществом при полном игнорировании задач и идеологии социального служения и социального прогресса. С последней группой идеологий человечество уже встречалось – в опыте социалистических стран. Сейчас эта идеология реализуется в ряде пост-капиталистических государств, очевидным образом начинающих тяготеть к отношениям с «распределенным», коллегиальным, а не монолитным, индивидуальным управлением, продвигает идеи внедрения интерсубъективных и квазинтерсубъективных технологий, в том числе крауд-технологий, позволяющих хотя бы имитировать диалог населения и государства, образования и обучающихся, и технологий коллаборационистского типа – технологии сотрудничества и кооперации «всех со всеми» [4; 5; 9]. Зарубежные исследователи ввели понятие «деятельное сообщество» (сообщество практикующих, сообщество практики, *community of practice*), назвав этим понятием группу людей, объединенных общим интересом, профессией или хобби [11]. Такая группа существует без какого-либо стороннего управления, спонсирования или принуждения. В России, в теории эвергетики В. А. Виттиха, он и его ученица, Т. А. Моисеева, ввели понятие «ситуативных ассоциаций» [3]. Эти ассоциации создаются для продуктивного решения насущных для членов ассоциации проблем в форме диалога. Участники обсуждения выступают как акторы, заинтересованные в исходе обсуждения и

внедрении решения. Решение, принимаемое ими должно быть взаимоприемлемо и для этого предполагает коммуникацию в целях достижения консенсуса [2; 4; 8; 9], который должен быть найден и принят всеми акторами, как членами ситуативной ассоциации, самоорганизовавшейся или организованной государственными или бизнес-структурами для осмысления и преобразования проблемной ситуации. Работа ассоциации отражает развитие принципа активизации, при котором клиенты и стейкхолдеры становятся не только активными сотрудниками государственных и бизнес-структур, но равноправными со-актерами.

Важным моментом достижения консенсуса является диссенсус, вариативное содержание коммуникативного процесса, иначе диалог выливается в фикцию, обсуждение «без объекта обсуждения». «Консенсусное сопряжение между субъектами коммуникации не представляется возможным, т. к. они не являются стабильными и детерминированными сущностями: каждый из них несет неопределенность – контингентность, которая в коммуникации возрастает, обретая конфигурацию двойной контингентности» [4, с.48]. Контингентность – это «конструктивная «не–необязательность», которая, в конце концов, приводит к парадоксу», суть которого состоит в том, диалог невозможен, пока двойная контингентность не осознана и не исследована участниками [4, с.49]. Достижение консенсуса – процесс воссоединения связи человека и общества с наиболее важными, духовно-нравственными опорами его жизни, восстановление и развитие культуры. Консенсус выступает как антипод «вынужденному режиму внешнего согласия», в том числе с автократическими распоряжениями и программами, изымающими человека и общество из управления, а также с результатами «демократического голосования», при котором позиции многих людей (численного, идеологического или статусного «меньшинства») просто игнорируются. Консенсус требует признания важности всех позиций, пониманий, правил поведения. В процессе поиска путей формирования и закрепления общих позиций и ценностей, пониманий и нормативов поведения и преобразования ситуации, особую роль играют технологии достижения консенсуса, позволяющие реализовать его, дать почувствовать актерам его суть:

1) конвенциональное соглашение или договор между людьми выступает как одна из основ деятельности ситуативных ассоциаций акторов, решающих ту или иную проблему;

2) консенсус предполагает обнаружение и воплощение в жизнь принципиально нового, порой абсолютно неожиданного подхода, который опирается на «скрытые» ранее знания и умения акторов, активизированные в процессе поиска;

3) взаимное обучение акторов и иные «побочные результаты» поиска решения.

Работа ситуативных ассоциаций, поиск консенсуса необходим для того, чтобы люди могли пережить и понять свою сущность, сущность своей жизни и жизни других людей, правильно выстроили ценностные приоритеты, осознали и развенчали фикции и ошибки, приняли свои обязанности и свои права как обязанности и права любви.

Литература:

1. Адлер А. Спасение человечества с помощью психологии. // Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии. М.: Когито-Центр, 2002. – С.47-52.
2. Арпентьева М. Р., Моисеева Т. В. Переговоры как интерсубъективная технология // Онтология проектирования. – 2017. – №1. – С. 102-114. DOI: 10.18287/2223-9537-2017-7-1-102-114.
3. Виттих В. А., Моисеева Т. В. Интерсубъективное управление: от теории к практике // Проблемы управления и моделирования в сложных системах: Труды XVIII международной конф. (20-25 сентября 2016 г., Самара, Россия). – Самара: ООО «Офорт», 2016. – С. 53-62.
4. Карелин В. М. Диссенсус – фактор эффективной коммуникации // Ученые записки КФУ. Философия. Политология. Культурология. – 2015. – Том 1 (67). – № 1. – С. 46–53.
5. Рэнд А. Капитализм: Незнакомый идеал / С добавлением статей Н. Брандена, А. Гринспена и Р. Хессена. – М.: Альпина Паблишерз, 2011. – 422 с.
6. Соловьев А.И. Сетевая архитектура государственного управления и сетевая этика элиты как источники политической стагнации России // Социально-политическая трансформация современной России: поиск модели устойчивого развития. Сборник статей. – М.: Ин-т «Справедливый мир», ИС РАН, 2015. – С. 96- 100.
7. Aksenovskaja L. N., Bazarov T. U. Managing the organizational culture: a technological issue // Psychology in Russia. – 2011. – №1. – С. 361-370.
8. Gelderloos P. Consensus: A New Handbook for Grassroots Social, Political, and Environmental Groups. – Tucson: See Sharp Press, 2006. – 124p.

9. Hartnett T. Consensus-Oriented Decision Making / T. Hartnett. – Gabriola Island, BC, Canada: New Society Publishers. 2011. – 340 p.
10. Koslowski P. Elements of a Philosophy of Management and Organization. – Berlin : Springer, 2010. – 212 p.
11. Lave J. & Wenger E. Situated learning: Legitimate peripheral participation. – Cambridge: Cambridge University Press. 1991. – 138 p.
12. Michalowski, R.J. Order, Law, and Crime: An Introduction to Criminology. – New York: Random House, 1985. – 425p.
14. Vittikh V. A. Introduction to the theory of intersubjective management // Group Decision and Negotiation – 2015. – Issue 1, Vol. 24. – P. 67-95.

Ф. М. МЕДВІДЬ

кандидат філософських наук, доктор наук в галузі політології, професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права МАУП
(Київ, Україна)

М. Ф. ЧОРНА

доктор філософії в галузі права, докторант МАУП
(Київ, Україна)

**ПРІОРИТЕТИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

В умовах зовнішньої агресії та реалізації українським народом свого права на європейський вибір, забезпечення гуманітарної безпеки є стратегічним пріоритетом національної державної політики. Саме гуманітарні чинники – освіта, наука, культура, релігія, мова – мають непересічне значення для формування ціннісних засад суспільного розвитку, консолідації нації, утвердження національної ідентичності української громади. Гуманітарна безпека виступає важливою складовою системи національної безпеки держави, тому політика національної безпеки в гуманітарній сфері виступає як сукупність суспільно-політичних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів та цінностей особи, суспільства, держави, на виявлення і подолання загроз та викликів в сфері культури, освіти, науки, релігії тощо [1, с. 221-244]. Функціональну модель політики національної безпеки в гуманітарній сфері на думку Л. Чупрія можна представити таким чином [2, с.16]:

Звідси, головною метою політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері є виявлення, подолання та попередження загроз та викликів в сфері культури, освіти, науки, історичної пам'яті тощо, що сприятиме досягненню консолідації, єдності та соборності Української держави, збільшенню її інтелектуального та історико-культурного потенціалу.

Експерти виділяють такі рівні забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері: концептуально-аналітичний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський та ресурсний. Отже, гуманітарна безпека виступає якісним станом гуманітарної сфери суспільства, за якого забезпечується реалізація національних інтересів держави, захист національних цінностей,

стабільний розвиток суспільства та захист невід'ємних прав і свобод громадян [3, с.358-363; 4, с.117-126; 5, с.46-48]. Серед найбільш актуальних чинників, що спричиняють виникнення загроз, експерти виділили: *недостатній рівень підтримки української мови як державної; надмірна політизація гуманітарної сфери; заповнення інформаційного простору зарубіжним інформаційним продуктом, що несе загрозу національним інтересам та цінностям; недостатній рівень підтримки розвитку культурних індустрій; недостатній рівень розвитку інноваційних процесів в сфері освіти, науки, культури тощо.*

Все це приводять до формування загроз в гуманітарній сфері, зокрема: *деконсолідації українського суспільства; конфлікту ідентичностей на світоглядній, історико-культурній, конфесійній основі (протистояння схід-захід); зростання ксенофобії та розділення за етнічною, релігійною, регіональною ознаками, посилення напруження у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин; зниження інтелектуального потенціалу Української держави, посилення науково-технологічного відставання України від розвинутих країн; руйнування історико-культурної спадщини, вивіз культурних цінностей за кордон; втрати моральних та духовних орієнтирів, зростання девіантної поведінки населення* [6, с.123-350].

Одним з важливих завдань політики національної безпеки в гуманітарній сфері є, на наш погляд, здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості [7; 8, с.66-73; 9, с.64-73]. Національні інтереси дуже часто трактуються як ключові потреби суспільства і держави, що визначаються економічними і геополітичними відносинами даної держави в дану епоху, культурно-історичними традиціями, потребою забезпечення безпеки, захистом населення від зовнішніх і внутрішніх загроз. Даний підхід є спрощеним розумінням діалектики потреб та інтересів [10, с.3-17; 11, с.32-306].

У вітчизняній науці існує декілька підходів щодо розуміння категорії національних інтересів та їх класифікації. По відношенню до навколишнього зовнішнього світу національні інтереси виражаються в сукупності зовнішньополітичних інтересів держави, які розрізняються по своїй важливості

для її життєдіяльності. Розрізняється фіксований (постійний) і змінний зміст національного інтересу. Незмінна частина включає завдання забезпечення зовнішньої безпеки держави. Змінна частина змісту розглядається через призму наявної політичної ситуації, особистісних якостей представників політичної еліти, актуальних тенденцій в різних сферах суспільного життя і т.д. [12, с.244-267; 13, с.19-54].

Отже, саме система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування національної держави та структур громадянського суспільства. Їх втрата може привести до зникнення нації як носія суверенітету. Тобто можна говорити про інтегруючі та консолідуючі функції національних цінностей, що спрямовані на забезпечення єдності, цілісності та впорядкованості спільноти.

На думку експертів, національні цінності виступають як свого роду визначальні норми, принципи, стереотипи, що сформувалися протягом історичного розвитку українського народу і складають ядро української національної культури, забезпечуючи її стабільність та стійкість, здатність протидіяти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам. Для українців, на думку експертів, базовими національними цінностями є: соборність, соціальна справедливість, патріотизм, терпимість, духовність, гостинність, повага до родини, синівський обов'язок, «кордоцентризм» та ряд інших, що складають основу української ментальності.

Формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства, так як *при здійсненні ціннісної ідентифікації сучасної України потрібно враховувати те, що для неї є характерним історично обумовлене співіснування рис «європейськості» і «євразійськості» (С. Хантінгтон)*. Разом з тим в сучасному глобалізованому світі на зміну класичним національним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди. Відтак, самоідентифікація громадян здійснюється вже не за критеріями підтримки певних політичних доктрин, а за ознаками більш високого ціннісного порядку в контексті приналежності до певної цивілізаційної спільноти (Сходу чи Заходу тощо). В даному контексті збройне протистояння на Сході України можна розгля-

дати як своєрідне цивілізаційне протистояння, в якому українці намагаються відстояти європейські цінності – демократію, свободу, право вибору на противагу азійським цінностям та установкам – патерналізму, етатизму, колективізму, деспотизму тощо [12, с.244-300].

Отже, національні цінності та інтереси перебувають в складних взаємозв'язках з особою, соціальними групами та інститутами, елементами державної влади. В умовах сучасної української реальності чітка реалізація тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності – інтереси – цілі), постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси і тим більше цілі різних суспільних груп і політичних сил за певних умов набувають антагоністичного характеру і за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не проявляють прагнення до діалогу та порозуміння заради суспільного блага.

Література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – 688 с.
2. Чупрій Л.В. Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері. Автор. дис..... док.політ.наук. – Київ, 2015. – 44 с.
3. Медвідь Ф.М., Смоль С.С. Гуманітарна безпека: становлення державної гуманітарної політики в Україні // Становлення та розвиток української державності: [зб.наук.пр.] / МАУП. - К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – Вип.7: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції», м.Київ, 17 листоп. 2011 р./ редкол.: А.М.Подоляка (голова) [та ін.]- 2012.- С.358-363.
4. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії: нормативно-правове забезпечення // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України. – 2015 /5-6 (79-80) (вересень - грудень). – С.117-126.
5. Медвідь Ф.М. Забезпечення національної безпеки України як функція сучасної держави: філософсько-правові засади // Актуальні питання реформування правової системи: зб.матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 24-25 червня 2016 р.) / Уклад. Л.М.Джурак. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016.-С.46-48.

6. Гуманітарна політика Української держави в новітній період: Монографія / За ред. С.І. Здіо-рука. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.
7. Медвідь Ф.М. Національні інтереси України: виклики, небезпеки, загрози // Юридичний віс-ник України. – 2008. - №34. – 23-29 серпня.
8. Медвідь Ф.М. Політико-правові засади концепції національних інтересів України // Політич-ний менеджмент. – 2007. - № 6.- С.66-73.
9. Медвідь Ф.М. Національні інтереси України в умовах постбіполярного світу. // Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право: Матеріали УІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р./ редкол.: А.М.Подолька (го-лов.ред.), М.Ф.Головатий (заст..гол.ред.), Ф.М.Медвідь (заст..гол.ред.), А.А.Ігнатченко (відп.ред). –К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012.-С.64-73.
10. Медвідь Ф.М. Национальный интерес е его классовая основа в условиях капитализма и со-циализма. Автореферат дис. канд.филос.наук. – Львов, 1985. – 17с.
11. Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації /За ред. О.Злобіної. – К.: Інсти-тут соціології НАН України, 2011. – 320 с.
12. Чупрій Л.В. Політика національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. – К., 2015. – 508 с.
13. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.

Н. М. КОВАЛКО

кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЦЕРКВИ В ДЕСЕГРЕГАЦІЇ США

Роль громадських організацій в Сполучених Штатах у формуванні основ суспільного життя важко переоцінити. Громадські організації США спрямовані на захист расових і національних меншин пройшли тривалий еволюційний шлях від закритих клубів середини ХІХ століття через масові рухи середини ХХ століття, координуючі загальнонаціональні акції протесту 1960-х рр. до сучасної розвинутої організаційної системи, що діє в усіх сферах суспільного життя і володіє широким арсеналом правозахисних засобів: організація громадських акцій, робота із засобами масової інформації, лобіювання відповідного законодавства на федеральному і регіональному рівнях, фінансування послуг різних видів правозахисної діяльності, активна підтримка судових позовів проти расової та національної дискримінації.

Сучасна система включає правозахисні організації загальної спрямованості (як, наприклад, Американська Рада Громадянських свобод), що забезпечують захист всієї системи цивільних прав населення США; організації із захисту прав окремих расових і національних меншин (такі як, Національна асоціація сприяння прогресу кольорового населення Америки, Ліга об'єднаних латиноамериканських громадян, Ліга американських громадян японського походження та ін.); організації, що спеціалізуються на захисті прав расових і національних меншин в окремих областях (Асоціація студентів-юристів корінних американців (NALSA); Фонд захисту і освіти американців мексиканського походження (MALDEF); Національна асоціація чорношкірих студентів-юристів (NBLSA)); професійні організації, які протидіють расовій та національній дискримінації (Американська асоціація юрис-

тів, Американська асоціація юридичних шкіл, Американська федерація вчителів та ін.) [4, с. 98].

Для більшого розуміння правової природи та участі громадських організацій у формуванні расової політики США наведемо приклад найбільш впливових з них.

Однією з найбільш авторитетних правозахисних організацій є Американська Рада Громадянських свобод (ACLU), яка була заснована Роджером Болдуїном, Кристалом Істманом, Альбертом ДеСільвером та іншими громадськими діячами в 1920 р. Сьогодні вона налічує більше 500 000 членів і прихильників зі щорічним бюджетом більше 100 млн. доларів. Рада щорічно бере участь в понад 6 000 судових розглядів майже у всіх штатах. Головним завданням Рада вважає захист цивільних прав, передбачених Біллем про права та іншими поправками до Конституції, приділяючи особливу увагу захисту прав таких груп, як кольорове населення, корінні американці, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, жінки, психічно хворі, ув'язнені, інваліди, бідні жителі США [2].

Однією з найважливіших завдань Ради є реалізація програми Расової справедливості в таких сферах як кримінальна юстиція, економічне становище, освіта. Рада підкреслює, що чорні учні в три рази частіше виключаються зі шкіл або припиняють своє навчання, ніж білі. Середній дохід білих домогосподарств у 20 разів перевищує відповідні показники афроамериканців, і в 18 разів – латиноамериканців; сім з десяти афроамериканців вважають відношення поліції менш справедливим по відношенню до них, ніж до білих громадян [2].

Зараз Рада має відділення в усіх 50 штатах та Пуерто-Ріко і тісно взаємодіє з іншими правозахисними організаціями: Національною асоціацією сприяння прогресу кольорового населення Америки, Американським єврейським конгресом, Національною жіночою організацією, Об'єднанням американців за поділ церкви і держави та іншими.

Для захисту прав корінних американців діє Національний конгрес американських індіанців (НКАІ). Створений з метою протидії політиці «термінації» і асиміляції, Конгрес здійснює активний вплив на федеральні і регіональні органи державної влади США з метою захисту прав корінних американців, лобювання

законів, надання адресної допомоги соціально незахищеним індіанцям. До складу Конгресу входить близько 200 індіанських громад з населенням понад 600 000 чоловік. Президент Конгресу щорічно звертається з посланням – «Положення індіанських націй». У посланні 2016 р., яке мало назву «Момент прогресу і надій», Президент відзначає: «Ми не зникли, і ми – не жертви. Ми вистояли. Ми живі і стаємо все сильнішими з кожним днем» [3].

Фонд прав корінних американців, створений в 1971 р, здійснює консультативну та фінансову допомогу громадам, залученим в судові процеси США по відновленню своїх земельних прав (вже більше 200 судових справ).

Громадські організації здійснили та здійснюють активний вплив на політику сегрегації в США та забезпечують громадський нагляд та контроль за забезпеченням прав та свобод національних меншин. Окрему увагу слід приділити церкві, адже афроамериканські релігійні общини внесли величезний вклад в становлення сучасного американського суспільства.

Те, що ми сьогодні називаємо «Чорною церквою», охоплює сім основних історичних конфесій: Африканську методистську єпископальну церкву, Африканську методистську єпископальну Сіонську церкву, Християнську методистську єпископальну церкву, Національну баптистську конвенцію США (інкорпоровану), Національну баптистську конвенцію Америки (неінкорпоровану), Прогресивну національну баптистську конвенцію і Церкву Бога у Христі [1].

Ці конфесії виникли після емансипації афроамериканських рабів. Вони будувалися в основному на традиціях методистів, баптистів і п'ятидесятників, хоча нерідко включали також характерні риси американського католицизму, англіканства, об'єднаної методистської церкви і безлічі інших.

«Чорна церква» наділяла чорношкірих активістів потужною ідеологією, привчаючи їх прагнути до остаточного вирішення проблем для всіх, а не для жменьки обраних. Рух за громадянські права взяв собі на озброєння цю політику – ніколи не миритися з цілеспрямованим пригніченням будь-якої групи людей. Словом, хоча опір рабству, а потім расовій сегрегації в тій чи іншій формі був, напевно, неминучим, громадська духовність «Чорної церкви» перед обличчям репресій

сприяла розростанню руху за громадянські права, який домагався своїх цілей мирними засобами.

Багато впливових діячів руху за громадянські права – перш за все, зрозуміло, Кінг, але також інші сильні та значущі фігури, такі, як члени Палати представників США Барбара Джордан і Джон Льюїс, політичний активіст і баптистський проповідник Джессі Джексон і легенда музики Махалія Джексон – сформувалися на основі свого релігійного досвіду в лоні «Чорної церкви» [1].

У зв'язку з вищевикладеним, можемо констатувати, що у США створена розвинена система громадських організацій як загальної правозахисної спрямованості, так і таких, що спеціалізуються на захисті прав окремих расових і національних груп. Особливий вплив на політику сегрегації мала «Чорна церква», яка допомогла афроамериканцям пережити найважчі форми гніту і забезпечила революційну привабливість єдиної общинної духовності. Церква не просто будувала теорії на тему демократії – вона будувала демократію на практиці.

Література:

1. U.S Department of State [Електронний ресурс] / Department of State U.S. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-russian/free-at-last-ru.pdf>.
2. Американська Рада Громадянських свобод (ACLU). – Режим доступу до ресурсу: <https://www.aclu.org/>.
3. Національний конгрес американських індіанців (НКАІ). – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ncai.org/>.

М. Г. КОХАНОВСЬКА

кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії культури

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Рішення Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.) привнесли динаміку у відносини Католицької Церкви та суспільства, ознаменували незворотні зміни у її розвитку. Вони утвердили новий погляд на повсякденні проблеми, акцентовані в енцикліці папи Лева XIII «Нові речі» («*Res Novae*»). Від понтифікату святого Івана Павла II католицизм послідовно орієнтується на розпізнавання викликів часу та активне представлення позиції Церкви у суспільстві.

Громадянське суспільство розглядається католицизмом через можливість реалізації прав та свобод людини, її самореалізації. Водночас його аналіз дозволяє виявити основні антропологічні проблеми сучасності. Розвиток особи та суспільства ваємоузалежнюється. Держава ж «повинна захищати і розвивати загальне добро громадянського суспільства, окремих громадян та посередницьких інституцій» [1, п. 1910].

Найбільшу загрозу для сучасного світу Іван Павло II вбачає в ідеологіях, які абсолютизують суспільство. Метою останнього, відповідно до вчення католицизму, є людина. Тому для формування суспільства, гідного людської величі, необхідне прийняття солідарності, субсидіарності, релігійності та відповідальності як ключових цінностей. При розбудові суспільства Іван Павло II важливу роль відводить плюралізму суспільних структур, ідеологічному нейтралітету та першості людини перед суспільними механізмами. В основі кожної діяльності повинна бути любов, а також повага до людської гідності. Як вважає папа Бенедикт XVI, головна умова, при якій Європейська Конституція відповідатиме своєму завданню – це «безумовність, з якою людська гідність і людські права повинні проявитися як цінності, що передують будь-якому правовому регулюванню, яке здійснює дер-

жава» [2, с. 93].

«Культура прав людини», за словами Івана Павла II, сьогодні знаходиться у небезпеці через зовнішній захист прав. Він наголошує, що порушується право на екзистенцію, гідну людини. Декларовані у суспільстві права та їх реалізація часто стають проблематичними. Зокрема, абсолютизується індивідуальна свобода, домінують права тих, хто володіє певною автономією та акцентується на свободі впливових чи сильних. «Гарантія прав людини є необхідною умовою, щоб громадяни – індивідуально та в об'єднаннях – могли активно брати участь у житті суспільства та керувати ним» [3, п. 73]. У контексті правових норм Іван Павло II підкреслює: людина за своєю природою наділена універсальними й непорушними правами, основу прав становить людська гідність, а із загрозою існування одного з прав під загрозою опиняються усі інші.

Зважаючи на суспільну природу людини, добро кожної особи пов'язане із загальним добром. Звідси і вагомий акцент на соціальну проблематику, розвиток суспільства: «Громадяни, наскільки це можливо, повинні брати активну участь у громадському житті» [1, п. 1915]. Відповідно до Катехизму Католицької Церкви загальне добро складається із трьох основних елементів: поваги до людської особи, суспільного добробуту із одночасним розвитком спільноти, а також зі справедливого ладу, що забезпечує тривалий мир. Тому загальне добро – це «сукупність умов суспільного життя, які дозволяють і певним групам, і кожному з їхніх членів повніше та легше досягнути своєї досконалості» [3, п. 26].

Абсолютизація суспільства як колективної цінності неможлива, оскільки воно є лише земним виміром життя людини. Католицька Церква, підкреслюючи право людини на релігійну свободу, наголошує на християнській основі європейської культури як на передумові належного розвитку суспільства. У громадянському суспільстві повинні бути урівноважені матеріальні та духовні блага, а інстинктивне повинно підпорядковуватись особовій природі людини. Суспільство буде соціально справедливим лише тоді, коли кожна людина та група матимуть умови для належного розвитку.

Література

1. Катехизм Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.truechristianity.info/ua/books/catholic_church_catechism/catholic_church_catechism_content.php
2. Рацінгер Й. Цінності в часи перемін: долання майбутніх викликів. / Йосиф Рацінгер. – Львів: Місіонер, 2006. – 165 с.
3. Gaudium Et Spes: Pastoral Constitution on the Church in the Modern World. Promulgated by His Holiness, Pope Paul VI on December 7, 1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html.

Є. Ю. ЛЕВЕНЕЦЬ

кандидат політичних наук, докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України
(Київ, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРУКТУР ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ

Парламентські фракції є продовженням політичних партій у парламенті, а партії, своєю чергою, є виразниками суспільно-політичних інтересів. Ця відома аксіома політичної науки у політичній практиці в Україні має дещо інше звучання і прояви. Певна деформація у відносинах партій як структур громадянського суспільства і парламенту обертається деформацією всього державного механізму і державної політики. У чому це проявляється – спробуємо проаналізувати у межах даної публікації.

Отже, немає потреби доводити, що розвинене громадянське суспільство – це умова успішного функціонування і життєдіяльності кожної держави, своєрідний запобіжник від її скочування у авторитарний стан і т.ін. Однак, якщо в країнах сталої демократії – громадянське суспільство є продуктом кількасотрічного історичного процесу, то в країнах молодій демократії – розвиток суспільства саме у своїх громадянських проявах дещо відстав. Тобто внаслідок тривалого існування авторитарних (тоталітарних) політичних режимів розвиток суспільства не набув рис громадянського або громадянський стан суспільства є мало розвиненим [Див. дет.: 1]. Зокрема, процес інституціоналізації громадянського суспільства відстав від так званої «інституціоналізації демократії».

Якщо екстраполювати ці процеси на вітчизняну суспільно-політичну дійсність, то принципи демократії, як то поділ влади, демократичні вибори та інші форми політичної участі, політичний плюралізм, зафіксовані у конституції, були накладені на несформоване громадянське суспільство. Іншими словами, *громадяни не мали навичок користування наданими їм політичними правами. Саме тому*

в Україні найрозвиненішою формою політичної участі стали вибори до представницьких органів влади, а не членство у політичних партіях. Однак за наявності неефективних форм політичної відповідальності політичних акторів вибори – як форма політичної участі не стали ефективним механізмом впливу на органи державної влади. Очевидно, що для ефективного впливу суспільства тільки виборів виявилось вкрай недостатньо. Наслідком подібної невідповідності стало фактичне витіснення на периферію організацій громадянського суспільства, профанація партійної системи і формування так званої «фасадної демократії» або неопатримоніального режиму.

Суть в тім, що процеси первинного нагромадження капіталу в Україні відбулися у вкрай стислі терміни. Адже, знову ж таки на відміну від країн сталої демократії – де ці процеси є результатом так само більш, ніж столітнього історичного процесу, в Україні нагромадження капіталу відбулося за рахунок роздержавлення колективної власності. Залишимо поза увагою у який спосіб відбувалися ці процеси, але наслідком стала неймовірна диспропорція між рівнем розвитку громадянського суспільства і фінансово-економічним сектором суспільства. Внаслідок вкрай сумнівної з точки зору соціальної справедливості моделі приватизації (в Україні була застосована «ваучерна модель») відбулася монополізація економіки доволі консолідованими фінансово-промисловими групами (ФПГ) [Див. дет.: 2]. Їх кількість вар'юється від кількох десятків (за президентства Л. Кучми) до п'яти-семи (за президентства В. Януковича) [3]. За своїми фінансовими можливостями їх вплив неспівмірний з впливом громадських організацій. Цілком логічно, що у цьому своєрідному суперництві по «відвойовуванню» сфер компетенції у держави перемогу здобули саме фінансово-промислові групи. Наслідком стало формування «під себе» механізмів електорального відбору, коли головним критерієм вибору тієї чи іншої виборчої системи став критерій її спроможності гарантувати збереження влади фінансово-промислових груп у представницьких органах влади. А громадянське суспільство, по суті, опинилося на периферії процесів здійснення державної політики.

Подібна дискримінація структур громадянського суспільства при реалізації

державної політики (процедури ведення бізнесу, обмеження політичних прав і свобод через постійне втручання у вибори, ухвалення соціально-політичних рішень без врахування громадської думки і т. ін.) у широкому сенсі цього слова за великим рахунком й спричинила масові соціальні вибухи в Україні, відомі як Помаранчева Революція 2004 р. і Революція Гідності 2013 – 2014 рр.

Напевно одним з найважливіших результатів Революції Гідності стало повернення до парламентсько-президентської форми державного правління, яка була відкинута внаслідок своєрідного «повзучого державного перевороту» 2010 р., коли Конституційний Суд України своїм рішенням скасував Конституційну реформу 2004 р. У контексті нашого дослідження цей факт важливий у тому сенсі, що, як відомо, така форма державного правління сприяє залученню значно ширшого кола політичних акторів до ухвалення політичних рішень. А відтак гіпотетично сприяє руйнуванню сформованої за роки незалежності монополії фінансово-промислових груп на політичну владу [Див. дет.: 4]. Однак, в Україні через збереження сформованої тими ж фінансово-промисловими групами виборчої системи (мажоритарно-пропорційної), незважаючи на розширення установчих функцій парламенту і запровадження принципів конкурсного відбору до органів виконавчої влади, вплив громадянського суспільства істотно не змінився. Парламентські коаліції, як і раніше, є агентами впливу здебільшого фінансово-промислових груп, які традиційно переорієнтувалися на підтримку влади або ж зайняли опозиційну позицію в очікуванні дострокових виборів. Натомість організації громадянського суспільства, незважаючи на зростання їх чисельності і якісні зміни за рахунок широкого волонтерського руху використовуються як засоби боротьби за владу. В українських реаліях це означає боротьбу за фінансові потоки. Саме цим можна пояснити сплеск різноманітних громадських організацій, чия діяльність спрямована нібито на боротьбу з корупцією і конфлікт, який виник у цьому зв'язку і стосується пропозицій правлячої парламентської коаліції і самого Президента Порошенка щодо обов'язкового електронного декларування саме цих громадських організацій.

Річ у тім, що інститути громадянського суспільства можуть бути як благом,

так і великою проблемою при проведенні реформ. З одного боку, тільки активність громадянського суспільства здатна стимулювати процеси реформ, створюючи своєрідні запобіжники проти скочування країни у попередній стан, оскільки не можна не брати до уваги інерційність системи. А з іншого боку, організації громадянського суспільства можуть створювати так звані «блокади громадянського суспільства» [Див. дет.: 5]. Причиною може бути не тільки схильність до попудлізму, некомпетентність, а й виконання певного «політичного замовлення». Тому у даному випадку *проблема ефективності громадянського суспільства полягає у тому, в чийх інтересах діє та чи інша громадська організація*. І тут ми знову повертаємося до ситуації, коли фінансово-промислові групи, маючи елементарно більші фінансові можливості «наймають» відповідні громадські організації для виконання певного замовлення, суть якого може бути у саботажі того чи іншого політичного рішення, у силовому блокуванні подібних рішень. Натомість організації громадянського суспільства, які не є «на службі» у фінансово-промислових груп, знову ж таки у цьому протистоянні програють, оскільки їх ефективність досягається у першу чергу масовістю. *А пасивність українського соціуму і традиційне для вітчизняного соціуму політичне відчуження не забезпечують подібної масовості*.

Оскільки описані нами процеси – це сфера тіньової політики і неформальних взаємодій, відділити заангажовані від незаангажованих організацій вкрай складно. Тому наміри запровадити електронне декларування для подібних громадських організацій не позбавлене сенсу. Більше того, оскільки структури громадянського суспільства у поєднанні з формами політичної участі (як колективної, так і індивідуальної) та нормативно-правовим врегулюванням сфер компетенції створюють відповідне інституційне середовище, в якому відбуваються політичні процеси, в Україні ймовірно збереження описаних вище механізмів інкорпорації політичного класу, залишається вкрай неефективним.

Підсумовуючи і відповідаючи на питання, поставлене на початку публікації стосовно того, як ліквідувати деформованість механізмів взаємодії організацій громадянського суспільства і парламентської коаліції, причому безвідносно того

чи це нинішня коаліція у складі БПП та Народного Фронту, чи фактичної ситуаційної коаліції, слід вести мову про вдосконалення насамперед інституційного середовища. Це завдання є комплексним і включає в себе як впорядкування діяльності парламентської коаліції (у політичній науці цей процес називають «інституціоналізацією влади» [Див. дет.: 4]), так і поступовим посиленням інституційної спроможності громадських організацій. Щодо парламентської коаліції, то мова йде про вдосконалення форм політичної відповідальності парламенту і індивідуальної політичної відповідальності окремих депутатів, впорядкування внутрішньо-парламентських процедур (пленарні засідання Верховної Ради України, діяльність парламентських комітетів, парламентська дисципліна). Щодо громадських організацій, то йдеться про запровадження реальних механізмів електорального відбору, які б забезпечували представництво у парламенті не тільки фінансово-промислових груп, а й інших груп інтересів, впорядкування механізмів політичного лобіювання, залучення громадськості до проведення експертизи законопроектів тощо. Слід мати на увазі, що залучення інструментів політико-правового характеру здатне вирішити проблему тільки частково, оскільки інституційне середовище передбачає належну якість партійної системи, яка не здатна розвиватися в країні, де середній клас є надзвичайно вузьким прошарком. Однак вдосконалення інституційного середовища – тривалий і складний процес, нехтування яким призводить до політичних конфліктів. Тому його розвиток є взаємовигідним інтересом, як політичного класу, так і організацій громадянського суспільства, оскільки перший тим самим створює запобіжники від суспільно-політичних потрясінь, а друге – забезпечує собі ефективні механізми участі у реалізації державної політики.

Література:

1. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. – Монографія. – Львів: “Червона калина”, 2002. – 272 с.
2. Приватизация в странах ЦВЕ. Первые результаты / Ред. С. Глинкина. М, 1998; Особенности приватизации в Центральной и Восточной Европе: Реф. сб. / РАН ИНИОН. – Отв. ред. Вино-

градов В.А. – М., 2002. – 116 с.

3. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991 – 2014) : монографія / Ю.В. Мацієвський. – Чернівці : Книги – XXI, 2016. – 552 с.

4. Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь / За ред. д.політ.н., проф. Г.І. Зеленько. К.: ІПіЕНД, 2014. – 164 с.

5. Карозерс Т. Критический взгляд на гражданское общество // <http://www.carnegy.ru>; Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: Пер. с нем. – В. 2 т. – СПб., 2003. – Т.1. – 509 с.

В. О. МАГАСЬ

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В 1905-1908 РОКАХ

У ході Першої російської революції поживалася суспільно-політична і громадська активність різноманітних соціальних прошарків і груп, створювалися політичні партії, громадські організації, культурно-просвітницькі об'єднання, професійні та політико-професійні союзи. Члени останніх вважали, що справжнє вирішення їх професійних інтересів неможливе без проголошення громадянських та політичних свобод, зміни державного устрою та скликання повноправного народного представництва.

Метою нашої доповіді є окреслення основних причин появи професійно-політичних об'єднань, проявів їх діяльності та причин зникнення.

Передумовою для утворення професійно-політичних союзів стала активізація громадськості, що мала місце в Російській імперії наприкінці 1904 р. внаслідок лібералізації правлячого режиму. Значення мало також утворення перших об'єднань ліберальної інтелігенції на зразок «Союзу визволення». Саме на засіданні ради цього союзу 8 жовтня 1904 р. було розроблено комплекс заходів, спрямованих на запровадження в Російській імперії конституціоналізму. Поряд з іншими рішеннями було висловлено пропозицію щодо створення професійно-політичних організацій та формування на їх основі своєрідного «передпарламенту» – Союзу Союзів [7, с. 569].

В листопаді-грудні 1904 р. в столиці та деяких інших містах розпочалися засідання різноманітних груп інтелігенції. Наприклад, на початку грудня 1904 р. з власною резолюцією виступила Рада професорів Київського політехнічного інституту в якій містилася вимога запровадження в країні «представницького прав-

ління» [6, с. 154]. Пізніше в КПІ було утворено осередок Академічного союзу. На початку 1905 р. по всій імперії утворилася низка професійно-політичних союзів, наприклад, лікарів, адвокатів, інженерів тощо. Вони слугувати не професійним інтересам їх членів, а мали на меті залучити їх до боротьби за політичні свободи та сприяти скликанню Установчих зборів. З цього приводу, ліберал В. А. Маклаков згадував, що Адвокатський союз, членом якого він був, не обстоював колективних інтересів його членів і не займався питаннями правознавства, натомість використовував престиж своєї професії для надання ваги вимогам про парламентаризм та конституцію. Те ж саме можна було сказати й про інші союзи. Рух за їх створення значно поживався після указу 18 лютого 1905 р. [1, с. 39-40]. Відповідно до нього приватні особи та установи отримали право подавати до Ради Міністрів свої пропозиції з питань, що стосувалися удосконалення державного устрою та народного добробуту. Водночас в указі зазначалося, що «основні закони імперії» повинні бути «недоторканими та обов'язково збереженими» [2, с. 133]. Указ став важливою передумовою для відкритого вираження політичних настроїв різних категорій населення Російської імперії у формі присудів з пропозиціями щодо державної модернізації, що в свою чергу поживило роботу зі створення політико-професійних союзів.

З метою координації діяльності різних професійно-політичних об'єднань по всій імперії в травні 1905 р. виник Союз союзів. Пояснення змісту та значення Союзу союзів в контексті функціонування професійно-політичних об'єднань ми знаходимо в нотатках активного діяча Академічного союзу та Союзу інженерів, професора Київського політехнічного інституту М. М. Тихвінського. Він, зокрема, вказував, що більшість тогочасних професійних союзів прагнуло у своїй діяльності реалізувати політичні цілі, схвально висловився щодо політико-професійних союзів як засобу залучення до громадсько-політичної активності широкого кола учасників, і вказав, що зі зміною політичного ладу будуть створені всі умови для існування виключно професійних організацій (тобто зміниться характер існуючих союзів). Він також відзначив, що союзи об'єднували представників різного політичного світогляду і спільними для них були лише широкі, де-

мократичні вимоги, які полягали у скликанні Установчих зборів і гарантуванні прав людини та громадянина. Такої програми слід було притримуватися і надалі задля збереження найширшого кола учасників. Крім того, всі професійно-політичні об'єднання мали з'єднатися в єдину загальнодемократичну організацію – Союз Союзів. Завданням такого об'єднання було сприяння вже діючим союзам та координація їх дій. Отже, Союз Союзів не мав виробляти окремої політичної програми і не мав змагатися з програмами демократичних партій. Найголовнішим завданням Союзу Союзів мало стати узгодження дій професійно-політичних союзів з діями демократичних сил і всіляке сприяння останнім [3, арк. 255-256].

Установчий з'їзд Союзу Союзів відбувся 8 і 9 травня 1905 року в Москві за участю 58 делегатів від 14 союзів (переважно політико-професійних), а саме агрономів і статистиків, конторників і бухгалтерів, журналістів і письменників, інженерів і техніків, адвокатів, лікарів, ветеринарів, фармацевтів, залізничників, земців-конституціоналістів, вчителів, прихильників жіночої рівноправності та рівноправності євреїв [4, арк. 61]. У політичному плані члени та провідні діячі Союзу Союзів мали різні погляди – як ліберальні, так і соціалістичні [7, с.78].

З 24 по 26 травня 1905 р. пройшов другий з'їзд Союзу Союзів. В ньому не брали участі представники Академічного союзу, проте приєднався новостворений Всеросійський селянський союз.

1-3 липня 1905 р. в м. Теріокі (Фінляндія) відбувся третій з'їзд Союзу Союзів. На ньому було обговорено Булігінський проект Державної Думи. Більшістю присутніх було прийнято резолюцію, що таку Думу не слід вважати справжнім народним представництвом [4, арк. 61-63 зв.], оскільки вона передбачала створення не народного представництва, а лише службової комісії при Державній Раді. Було вирішено мобілізувати усіх демократично налаштованих осіб задля влаштування масових протестів проти згаданого проекту закону. Крім того, неприпустимою визнавалася участь членів Союзу Союзів у виборах до Думи. У виборчий період вони мали проводити роз'яснювальну роботу з населенням [5, арк.1].

На зазначених з'їздах Союзу Союзів були сформульовані програмні та тактичні засади його діяльності, що були узагальненнями ідеологій різних професійно-

політичних союзів. Передбачалася демократизація держави шляхом скликання Установчих зборів, здійснення політико-просвітницької та агітаційної діяльності, мітингова, страйкова боротьба, а також координація діяльності різних союзів в центрі і на місцях.

Нового поштовху функціонуванню професійно-політичних союзів надав царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. поява якого була обумовлена загальним політичним страйком в організації якого велику роль відіграв Союз Союзів, а також Залізничний та Поштово-телеграфний союзи. Маніфест сповістив про те, що Росії дарується свобода слова, зборів, союзів та організацій [2, с. 754-755]. У надрукованому в той самий час меморандумі, голова Ради Міністрів С. Ю. Вітте визначив метою маніфесту створення «правового ладу» [7, с. 86]. На місцях Маніфест було сприйнято з довірою, захопленням та ентузіазмом, що викликало масове розгортання визвольного руху.

В жовтні-листопаді утворилася найбільша кількість осередків союзів на місцях, проходили їх з'їзди, збори, приймалися демократичні резолюції тощо.

В грудні 1905 року розпочалися репресії проти активних діячів професійно-політичних союзів. Найжорстокіші розправи влаштовувалися над діячами Селянського та Залізничного союзів. Подальша відкрита діяльність союзів ставала неможливою. Частина з них зникла, а частина перейшла на нелегальне становище, що, в свою чергу, спричинило їх радикалізацію. Окремі з них продовжували свою діяльність впродовж наступних 2-3 років. Після завершення Першої російської революції під тиском постійних переслідувань союзи змушені були припинити свою діяльність. Крім того, негативне значення мало рішення Союзу Союзів та ряду професійно-політичних союзів про бойкот виборів до Державної Думи, що не дозволило їм продовжити відкриту діяльність.

Таким чином, в роки Першої російської революції поширеною формою об'єднань громадян були професійно-політичні союзи. Їх справжній розквіт припадає на 1905 р., коли рядом нормативно-правових актів та загальною суспільно-політичною ситуацією в країні були створені сприятливі умови для їх діяльності. В подальшому ж, з початком періоду реакції в Російській імперії така форма полі-

тичної самоорганізації населення поступово занепадає. Діячі союзів не використали всіх наявних можливостей для продовження своєї легальної діяльності, а також не змогли пристосуватися до конспіративної діяльності. Частина з союзів зникла, а частина потрапила під вплив революційних політичних партій. В свою чергу влада не скористалася можливістю для налагодження діалогу з громадськістю і ліквідувала осередки громадянського суспільства, котрі відзначалися поміркованістю. Зрештою, це сприяло посиленню впливу політичних радикалів.

Література

1. Пайпс Р. Русская революция / Ричард Пайпс. – М.: Росспэн, 1994. – Ч. 1. – 400 с.
2. Полное собрание законов Российской Империи: в 33 т. – [3-е собр.]. – СПб, 1881-1913. – Т. XXV: 1905, Отделение 1: От № 25605-27172. – 1908. – 980 с.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 274. Київське ГЖУ. 1828-1917 рр. – Оп.1. – Спр. 1113. – 277 арк.
4. ЦДІАК України. – Ф. 275. – Оп. 2. – Спр. 1. – 276 арк.
5. ЦДІАК України. – Ф. 838. Коллекция листовок. 1897-1917 рр. – Оп. 5. – Спр. 119. – 1 арк.
6. Череванин Н. Движение интеллигенции / Н. Череванин // Общественное движение в России в начале XX-го века: в 3-х т. / [Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова]. – СПб.: Общественная польза, 1910. – Т. 2, Ч. 2. – С. 146-201.
7. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905-1907 → 1917-1922 гг. / Теодор Шанин. – М.: Весь Мир, 1997. – 560 с.
8. Шаховской Д. И. «Союз освобождения» / Д.И. Шаховской // Либеральное движение в России. 1902-1905 гг. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 526-602.

О. М. МОСТІАН

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та історії Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний

інститут»

(Харків, Україна)

ЯПОНСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ УКРАЇНИ

У сучасному світі кризові ситуації часто демонструють неефективність державної політики та управління у певних сферах, але водночас показують можливості громадянського суспільства вдало реагувати на них. Тому, громадянське суспільство все частіше постає як об'єктивна соціально-економічна реальність розвитку суспільних відносин, а не лише як наукова концепція. Зазвичай поняття «громадянське суспільство» вживається поруч з таким поняттями як «демократія», «волонтерські організації», «меценатство», «вибори», «ліберальний капіталізм», «неурядові організації» та ін. [1, с. 21]. Під громадянським суспільством розуміють організації, які в певній мірі не залежать від сучасної держави, хоча саме визначення таких організацій часто становить проблему [2, с. 3]. Загалом, громадянське суспільство тлумачиться як організований, недержавний, неринковий сектор.

Сучасна Україна зараз робить перші реальні кроки на шляху побудови громадянського суспільства переймаючи досвід найбільш розвинених держав світу. На наш погляд, є актуальним проаналізувати та виокремити ключові аспекти такого досвіду. 2017 рік проголошений роком Японії в Україні, а тому є на часі вивчити японський досвід розвитку громадянського суспільства та побачити цікаві для України аспекти. У літературі та численних публікаціях часто зустрічається твердження, що громадянське суспільство як незаперечна реальність постало в Японії після землетрусу в Кобе 1995 р. У 2011 році землетрус в Фукусіма зафіксував величезну роль громадянського суспільства у відновленні звичного життя. Проте, ці трагічні події скоріше прискорили остаточну формалізацію західної концепції

«громадянського суспільства» в Японії, яка знайшла надійну опору у віковій місцевій культурній традиції та суспільних відносинах заснованих на довірі. Прослідкуємо ключові етапи розвитку сучасного японського громадянського суспільства, яке постало як результат існування багатого соціального капіталу японського народу, що природно тяжіє до різноманітних форм соціальних об'єднань.

В Японії в кінці епохи Едо зароджується приватний капіталізм, що сповідує філософію «добре для фірми, добре для споживача, добре для суспільства». Саме ці фінансово-промислові групи (дзайбацу) були філантропами і піонерами в розвитку інститутів громадянського суспільства Японії, оскільки сповідували ідею соціально відповідального бізнесу та підтримували неприбуткову волонтерську роботу, спрямовану на вирішення актуальних соціальних завдань. У той час були засновані Міцубіші, Мітсуї, Сумітомо, Ясуда, Окура та інші всесвітньо відомі корпорації. Прослідкуємо хронологію розвитку інститутів громадянського суспільства та волонтерської діяльності в Японії:

- 1868 рік, Юкічі Фукудзава (1835-1901) засновує Університет Кейо (Keio University).
- 1882 рік, Шігенобу Окума засновує Університет Васеда (Waseda University).
- 1898 рік, набув чинності Цивільний Кодекс, який легалізував можливості приватних підприємців відкривати лікарні, учбові заклади та інші соціальні об'єкти. Наприклад, підприємець Гендо Ямагучі (1868-1937) відкриває лікарню Міцуйі (Mitsui Charitable Hospital).
- 1898 рік, засноване перше об'єднання споживачів (Кьодошя). Проте уряд стримував кооперативи, які мали в своїй основі робітничий рух.
- 1900 рік, прийнятий Закон про Виробничі кооперативи, що був спрямований на підтримку фермерів.
- 1900 рік, розпочинає роботу споживчий кооператив Нада, який був заснований великими компаніями з Осаки з ініціативи Дзенжі Насу (1865-1938).
- 1901 рік, Ічідзаемон Морімура створює першу грантову організацію в

Японії, що спрямовує зусилля на підтримку освіти.

- 1911 рік, компанії групи Міцуї (Mitsui) вирішили на постійній основі жертвувати 2.5% доходу на благодійність.
- 1922 рік, створена комуністична партія Японії, а в 1925 році вступає в дію Закон про Підтримку миру, що значно стримував діяльність комуністів, анархістів та лівих. Цей закон також обмежив діяльність інститутів громадянського суспільства та посилив центральну владу.
- 1923 рік, зафіксовано волонтерську роботу студентів (з Токуо Imperial University та Kwansei Gakuin University) в Токіо після Великого Землетрусу Канто, організатором якої був Тойохіко Кагава.
- 1924 рік, Фусае Ічікава (1893-1981) засновує асоціацію за досягнення жінками виборчих прав. У 1931 році проект за надання жінкам виборчих прав здобув підтримку в нижній, але не пройшов у верхній палаті японського парламенту.
- 1924 рік, все чоловіче населення Японії отримує виборчі права (за Конституцією 1889 року цим правом користувалось лише 1.5% населення, яке платило 15 єн податків).
- Підприємець Магосабуро Охара (1880-1943) засновує музей мистецтв, створює Інститут досліджень соціальних наук, підтримує освіту.
- 1938 рік, набуває чинності Закон про Національну Мобілізацію, що був спрямований на акумуляцію ресурсів у зв'язку з початком війни, але одночасно пригальмував розвиток громадянського суспільства.
- 1940 рік, з дозволу уряду реорганізовані Ради міст (чонайкай), які спирались на асоціації жителів районів у містах. Пізніше ці Ради міст виконували адміністративні функції держави в межах реалізації Закону про Національну Мобілізацію.
- 1945 рік, прийнятий Закон про Об'єднання працівників, що гарантував право створювати трудові спілки та страйкувати.
- 1946 рік, набула чинності нова Конституція Японії, що гарантувала виборче право для усіх дорослих громадян.

- 1946-1955 рр., виникає багато нових політичних партій, які впливають на стабільність політичної ситуації.
- 1948 рік, прийнятий Закон, що регулював діяльність медичних об'єднань.
- 1949 рік, набув чинності Закон про Приватні школи.
- 1951 рік, прийнятий Закон про Послуги соціального добробуту.
- Впродовж 60-х років ХХ ст. діяльність корпорацій з підтримки інститутів громадянського суспільства не була дуже активною, оскільки люди були задоволені швидкими темпами економічного зростання та поліпшенням добробуту.
- 1965 рік, в м. Осака створено Волонтерський центр для координування індивідуальних волонтерських акцій.
- 1965 рік, багато громадян Японії долучилось до «Громадянської коаліції за мир у В'єтнамі», що виступала проти американського бомбардування Північного В'єтнаму.
- 1975 рік, Уряд починає послідовно фінансово підтримувати місцеві волонтерські центри.
- 1988 рік, Федерація економічних організацій (Кейданрен) направила делегацію до США вивчати соціальну відповідальність компаній.
- 1990 рік, Кейданрен організує Комітет з підтримки соціальної відповідальності бізнесу в Японії.
- 1994 рік, виникає Коаліція за законодавство, діяльність якої спрямована на підтримку громадських організацій.
- 1996 рік, засновано Японський центр неприбуткових організацій, діяльність якого спрямована на підтримку волонтерів.
- 1998 рік, прийнято Закон про Підтримку окремих неприбуткових дій (NPO Law). Після прийняття цього Закону виникло більше 35000 організацій у сфері охорони здоров'я, освіти, розвитку громад, академічних досліджень, культури, спорту та ін.

Історія розвитку громадянського суспільства в Японії – це історія тривалої взаємодії між державою, малим та середнім бізнесом, фінансово-промисловими групами та громадянами. Тривалий час у ХХ ст. терміни «громадянин» та «громадянське суспільство» вживались для позначення участі людей у справах районів міст, де були сконцентровані опозиційні до влади сили, а тому сам термін «громадянське суспільство» у буденній свідомості набув опозиційного значення. Держава завжди мала головний вплив на визначення правил гри, стимулювання чи гальмування діяльності певних організацій, а також нерідко використовувала їх для реалізації власне державних функцій. Процедура реєстрації неурядових організацій в Японії є однією з найскладніших у світі, а тому значна кількість організацій не легалізується. Проте на державну підтримку, субсидії та фінансування з бюджету можуть розраховувати лише офіційно зареєстровані організації. Сучасне японське законодавство розрізняє близько 110 видів таких організацій, які можуть користуватися різними правами та можливостями. Цікавим є те, що приблизно 37% усіх неурядових організацій – це економічно-бізнесові асоціації, в той час як організації спрямовані на захист громадянських прав та свобод становлять невелику кількість. У сучасній Японії організації громадянського суспільства виражають інтереси соціально відповідального середнього класу, діють у межах визначених законодавством, підставляють плече офіційній владі для підвищення ефективності її дій у певних ситуаціях та в цілому розраховують на моральну підтримку з боку суспільства та фінансову з боку держави.

Література:

1. Makoto Imada. Civil Society in Japan: Democracy, Voluntary Action, and Philanthropy // *Civil Engagement in Contemporary Japan*. – 2010, 300 p.
2. Yutaka Tsujinaka. Civil Society in Japan.
<https://journal.hass.tsukuba.ac.jp/interfaculty/article/view/6/8>
3. Pekkanen Robert. Molding Japanese Civil Society: State Structured Incentives and the Patterning of Civil Society. // Frank Schwartz and Susan Pharr, eds. *The State of Civil Society in Japan*. – Cambridge University Press, 2003. – p. 175-204.

Г. Ю. СУРІНА

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядиплом-

ної педагогічної освіти

(Миколаїв, Україна)

СОЛІДАРНІСТЬ ЗА П. О. КРОПОТКІНИМ І СУЧАСНА ПАРТИЦИПАЦІЯ: ПЕРЕТИН ЗМІСТІВ

Праця П.О. Кропоткіна «Взаємодопомога як фактор еволюції» вперше була опублікована у 1902 р., потім у 1917 р., після чого виходила лише фрагментарно аж до перевидання вже у наші дні. Автор написав книгу в еміграції як відповідь на нарис Томаса Гекслі «Про боротьбу за існування в людському суспільстві» (1888 р.), в якому конкуренція розглядалась як найважливіший чинник суспільної еволюції. Кропоткін вважав, що тлумачення Гекслі є неточними й однобічними, хоча своє розуміння соціального буття Петро Олексійович також багато в чому виводив з біології, а також з власних історичних досліджень, із сучасного йому громадського життя. Він визнавав, що соціальне буття, як і біологічне, просякнуте боротьбою; визнавав конкурентні відносини між представниками одного виду; не заперечував що «виживають найбільш пристосовані». Але він вважав «найбільш пристосованими» якраз здатних до співпраці. Соціальна боротьба, на його думку, стає прогресивною лише коли вона сприяє виникненню нових форм існування, ґрунтованих на засадах справедливості й солідарності. Ідеї Кропоткіна про взаємодопомогу як фактор еволюції в області біології стали одним з напрямів дарвінізму, про що втім було мало відомо. Закон про взаємну допомогу, сформульований мислителем, було покладено в основу його етичного вчення, яке він прагнув розвинути у своїй незавершеній праці «Етика».

Кропоткін дослідив кооперацію в тваринному світі, аналізуючи як об'єднуються для сумісних дій (захисту від ворогів, полювання, спільної праці) різні види комах і тварин, співпрацюючи найбільш різноманітним чином. Люди, на думку Кропоткіна, теж налаштовані співпрацювати і допомагати один одному

без примусу, для цього не потрібна централізована влада. Саме з позицій спільної самоорганізації доводились Кропоткіним анархічні ідеї: централізоване керування не потрібне для того, щоб подавати приклад справедливої, гідної, людської поведінки. Люди були здатні самоорганізовуватись і поводитись солідарно задовго до виникнення держави. Навпаки, саме централізована влада пригнічує природну людську схильність до співпраці. Проголошення Петром Олексійовичем ідей народовладдя і самоврядування коштувало йому втрати власної свободи: у 1874 р. його заточили у Петропавлівську фортецю, звідки він утік через два роки і потім майже 40 років перебував в еміграції.

В своїй книзі Кропоткін надав широку, вражаючу панораму солідарної взаємодії й співпраці людей протягом різних часів. Він розглянув приклади взаємодопомоги серед таких народів як бушмени, готтентоти, австралійці, папуаси, ескімоси, алеути та інші спільноти усіх континентів. Аналізував середньовічні тимчасові гільдії моряків, будівельників, мисливців, ремісників; загальні засади самоврядування вільних середньовічних міст, їх автономні юрисдикції. В більш пізні часи Кропоткін дослідив взаємодопомогу і солідарність робочих спілок, кооперативів, розмаїття інших професійних, громадянських об'єднань, благодійних організацій. Основи моральності він вбачав у солідарності, самопожертві, їх витокі – в інстинкті взаємодопомоги, який, на його думку, людина перейняла зі світу тварин.

В наш час зростає актуальність подібних поглядів на солідарність, все частіше можна почути висновки дослідників, близькі теорії П. О. Кропоткіна. *Зважаючи на кризу сучасного інституту представницької демократії, в якому спілкування між громадянами і владою відбувається головним чином у звичних площинах, що не передбачають діалогу (прохання, скарга, звинувачення), спостерігаються тенденції падіння довіри до влади як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Місцева влада вбудована головним чином у вертикальну структуру управління. Але сучасне місто являє собою конгломерат різних спільнот. Без балансу їх інтересів, без діалогу влади з громадянами ефективне керування містами і селищами стає неможливим. Вертикаль влади необхідно доповнювати горизонтальною системою взаємодії і контролю, забезпечуючи канал зворотного зв'язку між*

владою і громадянами. На сьогодні одним з популярних чинників налагодження горизонтальної і вертикальної суспільної взаємодії стає так звана «партиципація» (від франц. *participation* – діяльна співпричетність) – поняття, яке вбирає у себе пошук механізмів можливої взаємодії, налагодження каналів зв'язку з працівниками або населенням, підвищення їх організаційної і громадської активності.

Хоча термін «партиципація» увійшов в широкий обіг з праць представника французької соціологічної школи Л. Леві-Брюля, який позначив ним особливість пралогічного мислення первісної людини (її здатність до співпричетності з тотемом, племенем, з чимось цілим взагалі), це поняття за змістом дуже близьке розумінню самоорганізованої солідарності П.О. Кропоткіна. Сучасні дослідження у різних сферах знань показали, що відчуття співпричетності було і залишається дуже важливим не лише для первісної, а й для сучасної людини. Тому термін «партиципація» в значенні дієвої співпричетності набув широкого розуміння у різних галузях – філософії, антропології, соціології, економіці, політиці, психології – кожна з яких має своє розуміння смислу і визначення даного поняття в залежності від контекстів його застосування.

Можна виділити основні дефініції партиципації, корисні для процесів формування громадянського суспільства: громадянська партиципація, суспільна партиципація, організаційна партиципація.

Під *громадянською партиципацією* розуміється співпраця громадян з вертикальною владою. Наприклад, розробка стратегії розвитку міста за участю мешканців і неурядових організацій.

Суспільна партиципація передбачає співпрацю груп людей на горизонтальному рівні для досягнення спільних цілей. Приклад: спільний ремонт під'їзду мешканцями.

Поняття *організаційна партиципація* мало використовуване у нас, але в працях зарубіжних дослідників висловлюється думка, що причетність до спільної справи в організаціях є вкрай важливою. Її наявність покращує якість роботи, знижує плинність кадрів, підвищує залученість працівників та їх організаційну лояльність. Сам термін використовується вже досить широко поряд з такими по-

няттями як «розширення повноважень», «командна співпраця», «згуртованість», «делегування» тощо.

Наслідки партиципаторних дій можна розглядати на трьох рівнях: особистісному, організаційному і соціальному. На *особистісному* рівні дослідники відзначають вплив партиципації на відчуття задоволеності, наповненості смыслом власного життя внаслідок зростання мотивації до самореалізації. На *організаційному* і *соціальному* рівнях партиципація впливає на клімат, культуру, ідентичність і образ організації або соціальної спільноти.

Партиципаторні дії дозволяють розробити публічну мову, за допомогою якої можна домовлятися і знаходити спільні рішення, а не лише звинувачувати і дорікати різним сторонам. Партиципаторні дії також дозволяють позбутися комунікації протестів, яка виявляє свою неспроможність ефективно вирішувати болючі суспільні питання.

Необхідно також зазначити, що запозичене з іноземної мови і практики поняття «партиципація» за своїм змістом близьке українській ментальності, завдяки розумінню природи «сродної праці» у філософії Г.С. Сковороди. Тому й відновлені ідеї самоорганізованої солідарності П.О.Кропоткіна, так само як і засади партиципаторної дії, можуть знайти відгук у колективній свідомості українців, незважаючи на те, що такі схожі думки на природу громадянського суспільства продукували настільки різні мислителі, що стояли на зовсім різних світоглядних позиціях.

Література:

1. Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции. – М.: Редакция журнала «Самообразование», 2007. – 240 с.
2. Изучение организационной партиципации как составляющей процесса коммуникации в организациях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delovoyimir.biz/ru/articles/view/?did=12197> (дата звернення 5.04.2017). – Назва з екрану.
3. Проект «Ми можемо більше! Сприяння громадянській партиципації молоді в Україні, Росії і Грузії» [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Режим доступу: <https://edudevelop.org.ua/proekt-mi-mozhemo-bilshe-spriyannya-gromadyanskij-partitsipatsiji-molodi-v-ukrajini-rosiji-i-gruziji.html> (дата звернення 5.04.2017). – Назва з екрану.

В. В. САЖИНА

кандидат юридических наук, доцент Академии управления при Президенте Республики Беларусь
(Минск, Республика Беларусь)

ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСТВА: СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ

Текущее международное и национальное законодательство о гражданстве основано на историко-правовом опыте человечества. Термин «гражданин» был известен ещё публичному праву Древних Афин и Древнего Рима. В Библии отмечается, что у апостола Павла было римское гражданство: когда апостолу грозило телесное наказание, он сослался на то, что является римским гражданином, и соответственно его по закону нельзя наказывать таким способом.

Понятию «гражданство» коррелирует понятие «подданство, но в прошлом они являлись идентичными далеко не всегда. Термин «подданный» пришел из времен феодализма, когда человек был подданным феодального правителя – сюзерена. Подданство означало нахождение «под данью», тогда как понятие «гражданство» широко проявилось позже – в эпоху Французской буржуазной революции и впоследствии как символ демократии распространилось на все демократические страны. Гражданство также стало означать равенство всех перед законом.

Историческое значение подданства как понятия, сложившегося в эпоху абсолютных монархий, явилось первопричиной исчезновения этого термина из современного публичного права многих государств [1, с. 15]. Например, в таких европейских парламентарных монархиях как Бельгия, Нидерланды, Испания термин «подданство» не используется [2, с. 204]. В Великобритании же термин применяется в ограниченном варианте.

Определения подданства изначально были разнообразными. Французская теория XVIII в. рассматривала подданство как двустороннюю связь лица с государством, основанную на договоре и влекущую права и обязанности каждой из сторон. Немецкая доктрина XIX в. считала подданного объектом государства, а

его права – производными от состояния подданства. Статус подданства предполагал: соблюдение обязанности повиновения государственной власти (не только пассивное, но и активное исполнение обязанностей, например, воинской, уплаты налогов и т.п.) и соблюдение верности государству: действия во вред государству могли быть расценены как измена — понятие, неприменимое к иностранцам. Выход из подданства осуществлялся с согласия монарха, а выход без согласия последнего рассматривался как преступление – к концу XIX в. в большинстве европейских стран от такой трактовки отказались, но исключение составило уголовное право России [2, с. 203-204].

В Новейшее время для обозначения подданства почти универсально употребляется термин «гражданство». «Как известно, — писал еще в начале XX столетия В.М. Гессен, — до настоящего времени в истории государственного права понятие гражданства по общему правилу дается весьма специальное или узкое значение. Гражданином называется тот, кто является субъектом определенной категории публичных прав, а именно, политических» [3, с. 152].

В наше время преобладает традиция, что в странах, где республиканская форма правления, применяется термин «гражданство», а там, где форма правления монархическая, – термин «подданство».

Ст. 2. Европейской конвенции о гражданстве 1997 г. дает следующее определение гражданству: «Гражданство означает правовую связь между отдельным лицом и государством без указания этнического происхождения этого лица». Между тем, в публично-правовой литературе издавна существуют два основных подхода к гражданству — это определение гражданства в виде принадлежности лица к государству в качестве либо юридической, либо политико-правовой связи этого лица с государством [3, с. 5]. Ряд ученых-юристов утверждает, что гражданство – это связь лица с определенным государством, другие – что это принадлежность лица к государству, третьи же полагают, что гражданство – это и обязательная связь лица с государством, без которой не может быть гражданства, и принадлежность лица к данному государству [4, с. 98].

В рамках первого подхода к пониманию гражданства можно привести сле-

дующие определения: «Гражданство – это устойчивая правовая связь физического лица с государством, которая выражается в совокупности их взаимных прав и обязанностей и означает подчинение данного лица суверенным властям соответствующего государства независимо от своего местонахождения. Гражданство — это юридическая принадлежность того или иного лица к государственно-организованному обществу. Гражданство – это устойчивая правовая связь, поскольку даже в случае продолжительного пребывания гражданина за границей она не прерывается» [5, с. 138].

По поводу таких определений гражданства возникает ряд вопросов. Во-первых, вызывает сомнение, что гражданин независимо от своего местонахождения подчинен суверенной власти государства своей гражданской принадлежностью, так как в качестве иностранца на территории иного государства он, безусловно, подчинен юрисдикции государства пребывания. Во-вторых, на территории любого государства в любое время находятся не только граждане данного государства, но и другие лица — иностранные граждане и лица без гражданства, составляя его реальное население [5, с. 139].

В рамках второго подхода гражданство, как представляется, можно определить как личную устойчивую политико-правовую связь и принадлежность лица к определенному государству, в силу которых на данное лицо распространяется полная юрисдикция данного государства.

Таким образом, суть политико-юридического статуса лица как гражданина конкретного государства состоит в участии индивида в делах по управлению обществом и государством, в активном пользовании своими правами и добросовестном исполнении обязанностей, возложенных на него законом. Причем установление такого статуса является исключительной прерогативой данного государства. Представляется поэтому, что институт гражданства следует рассматривать комплексно, в единстве его политической, правовой, нравственной характеристики. Государственный критерий, связь интересов, забот личности с делами государства и общества — это важнейшие черты, выражающие сущность института гражданства.

Гражданство по сути отражает политическую и правовую связь лица с государством независимо от национальной принадлежности этого гражданина. Эта связь поэтому не ограничена пространственным пределом государства.

В научной литературе подчеркивается, что вопросы гражданства, вопросы взаимоотношений населения с государством весьма близко соприкасаются с вопросами государственного суверенитета и даже с вопросами понятия государства [6, с. 118]. Ни одно государство не может быть признано самостоятельным и суверенным, если оно не имеет своих граждан.

В этой связи и проявляется важная роль, к примеру, гражданства Республики Беларусь как гарантии ее суверенитета [7, с. 98]. Именно посредством гражданства Беларусь отличает своих граждан от иностранных лиц и лиц без гражданства. Суверенитет государства проявляется в том, что оно самостоятельно решает все вопросы: принадлежность к гражданству, основания приема в гражданство, его утраты и т.д. Согласно Закону о гражданстве Республики Беларусь от 1 августа 2002 г. гражданство — это неотъемлемый атрибут государственного суверенитета Республики Беларусь, определяющий принадлежность лица к государству, обуславливающий совокупность его прав и обязанностей и их защиту со стороны Республики Беларусь [8, ст. 1].

Связь гражданина с государством носит личный характер, в то время как связь иностранца с государством пребывания — территориальный. У постоянно проживающих иностранцев во многих странах статус приближен к статусу граждан, однако, если иностранец покидает иностранное государство (например, возвращаясь на родину), его правовая связь с данным государством прекращается. Гражданин же сохраняет правовую связь со своим государством и находясь за рубежом [2, с. 204-205]. Этому в немалой степени способствуют принципы института гражданства как сущностные черты отношений по поводу состояния в гражданстве.

Обобщая зарубежное законодательство о гражданстве, можно выделить следующие универсальные принципы гражданства:

- **Единство** гражданства. Этот принцип безусловен в государствах с уни-

тарной формой государственного устройства. Также во многих федеративных государствах лицо считается гражданином союза и одновременно субъекта федерации (штата, провинции, кантона). В 1994 г. из Основного Закона ФРГ был исключен пункт 8 ст. 74, регулирующий гражданство земель, и, таким образом, в настоящее время там признано только федеральное (единое) гражданство.

- Гражданство является **равным** независимо от оснований и времени приобретения, а также независимо от происхождения, расовой и национальной принадлежности, вероисповедания, образования, языка, политических и иных убеждений, рода занятий, места жительства.

- **Доступность и свободный** характер гражданства выражается в том, что, во-первых, каждый человек имеет право на гражданство, независимо от каких бы то ни было условий; во-вторых, достаточно прост способ приобретения гражданства в порядке натурализации; в-третьих, гражданин вправе изменить гражданство; в-четвертых, имеется запрет на лишение гражданства; в-пятых, имеет место сокращение числа лиц без гражданства.

- **Неотъемлемость** гражданства выражается в сохранении за гражданами, проживающими за пределами страны, их гражданства; в недопустимости высылки гражданина за пределы страны, гражданином которой он является. В большинстве демократических стран безусловно запрещается лишать гражданства лицо, которое приобрело его в силу рождения (филиация).

- Принцип **приоритета норм международного права** и международных договоров по вопросам гражданства над национальным законодательством. В настоящее время принцип признан большинством демократических государств мира.

- **Защита и покровительство** гражданам, находящимся за пределами своей страны. Посольские и консульские учреждения за рубежом, как хорошо известно, оказывают всемерную помощь попавшим в экстремальные ситуации гражданам, помогая им психологически и подчас материально.

В заключение следует отметить, что институт гражданства в настоящее время приобретает острую актуальность на фоне глобальных проблем миграции.

Литература:

1. Гончаров, И.А. Гражданство России и зарубежных стран: опыт сравнительного конституционно-правового исследования. Автореф. дисс. канд. юр. наук / И.А. Гончаров. — М.: 2006. — 15 с.
2. Андреева, Г.Н. Конституционное право зарубежных стран: учеб. пособие / Г.Н. Андреева. — М.: Эксмо, 2005. — 656 с.
3. Гессен, В.М. Подданство, его установление и прекращение / В.М. Гессен. — СПб. : Тип. Правда, 1909. — Т.1. — 448 с.
4. Конституционное право зарубежных стран: учеб. для вузов / М.В. Баглай, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтин: под общ. ред. М.В. Баглая. — 2-е изд., перераб. — М. : Норма, 2008. — 1056 с.
5. Баймуратов, М.А. Международное публичное право: учеб. пособие / А.М. Баймуратов. — Харьков: Одиссей, 2003. — 751 с.
6. Кодавбович, В.А. Конституционное право Республики Беларусь: учеб. пособие / В.А. Кодавбович, В.А. Круглов. — Мн.: Амалфея, 2007. — 528 с.
7. Василевич, Г.А. Конституционное право Республики Беларусь: учеб. пособие / Г.А. Василевич. — Мн.: Книжный Дом : Интерпрессервис, 2003. — 831 с.
8. О гражданстве Республики Беларусь : Закон Респ. Беларусь, 01 авг. 2002 г., № 136-З: в ред. Закона Респ. Беларусь от 22.06.2006 г. № 129-З // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 / ООО "ЮрСпектр", Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Мн.: 2010.

О. К. СКАЛЕНКО

кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН, член Асоціації футурологів РФТ, президент Міжнародного фонду «Єднання»
(Київ, Україна)

ГЛОБАЛІСТИКА ВСЕСВІТНЬО-ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ «ЛЮДИНА, ЕКОСФЕРА ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СВІТУ»

Перш за все нами були зафіксовані новітньо-історичні реалії сучасного розвитку, особливо на перетині ХХ-ХХІ століть, які яскраво і цілком переконливо продемонстрували феноменальну тенденцію так званої *глобалізації* практично в усіх без винятку сферах людського життя. Це змусило не тільки науковців, але й прагматиків значно уважніше придивитись до унікальних за імперативною невідворотністю реальних *глобалізаційних хвиль* на всесвітньому соціо-культурному і політико-економічному просторі [1].

Нашими загальносистемними дослідженнями зафіксована також реально практично *усталена синхронність* процесів, слід так визначити, *революційного підняття саме інформаційних технологій та відповідно прискореного розповсюдження інформатизаційно глобалізуючих знань*, які феноменально найочевидніше постали *в географічному вимірі*. З цього приводу доречно сказати, що сучасні глобалізаційні хвилі за своєю масштабністю нагадують деякий варіант «всесвітнього потопу». І мабуть вже немає на нашій планеті людей, які б тією чи іншою мірою не відчували специфічних «*поштовхів трансінформаційної глобалізації*» та певним чином на них не зреагували [2].

Узагальнюючий розгляд також переконливо показав, що сучасний період цивілізаційної історії на перетині століть – це не тільки апогей *всесвітньої науково-технологічної революції*, але й час безпосереднього усвідомлення людьми *зво-*

*ротного планетарно-системного, а краще – глобальносистемного зв'язку, який, до речі, окрім технологічних успіхів чітко фіксує планетарно впливові негативи розвитку, особливо в **екосфері** (економіка та екологія).*

Таким чином, революційні досягнення в області інформаційних технологій та синхронність їх появи разом з невідворотним підйомом глобалізаційних хвиль, а також ефект дещо *відкладеного* за часом, але вже чіткого **усвідомлення наукою взаємозв'язку цих феноменів**, дозволяє нам зробити висновок про фундаментальну роль та вирішальне значення **ресурсу інформаційних знань** в процесах цивілізаційного й соціально-економічного розвитку людства. Тут ми маємо на увазі знання, що мають здатність бути знаково закодованими і модульно збереженими на інертних щодо їхнього змісту речовинно-енергетичних носіях, взаємно технологічно передаватись та практично використовуватись в усіх процесах людської діяльності.

Отже, поглиблено підходячи до питання визначення сутності поняття «глобалізація» саме з загальносистемних позицій, передусім зафіксуємо, що «корінний зміст», тобто **фундаментальна сутність глобальності** взагалі, полягає саме в її **об'єктивно необхідній всезагальності**, що виявляються в *непорушних законах природи, які треба лише відповідним чином пізнавати та неухильно дотримуватись*. При цьому наголосимо, що окремі спроби прагматиків усвідомити сенс феномена *глобалізації* з філософської точки зору лише заштовхують в глибину цю *методологічно* важливу проблему. В результаті ми маємо певну еkleктику, яка в свою чергу **породжує кризонебезпечну концептуальну плутанину**. Виявлена ситуація є дуже несприятливою для так званих перехідних суспільств, зокрема для молододі Української держави [2].

Таким чином, наші *загальносистемні* дослідження показують, що людські спільноти як у *світо-цивілізаційних* так і в *національних вимірах* існують, розвиваються і удосконалюються насамперед на основі **інформаційного ресурсу як глобально ключових та об'єктивно орієнтуючих знань про закономірності перебігу природних процесів**.

Взагалі, будучи *генетично, гносеологічно й методологічно єдиним пред-*

ставником *єдиного*, об'єктивно існуючого світу, інформаційні знання виступають в житті людей також *єдиним*, але *ідеальним важелем активнотворчого цілепокладання в усіх системах праці, пріоритетно-стратегічним г а р а н т о м особистнісного та суспільного поступу*. Саме на цих підставах, в загальноісторичному та загальноцивілізаційному планах, а також з урахуванням актуально існуючих реалій і тенденцій світового розвитку, можна стверджувати, що *людство взагалі та й кожне людське суспільство має чіткий фундаментальний вимір – воно за своєю сутністю г л о б а л ь н о - і н ф о р м а ц і й н е*.

I. Виходячи з того реального факта, що усі без виключення процеси людської праці об'єктивно закономірно мають бути *ідеально цілеспрямованими та доцільними*, *суб'єкт трудового процесу* також необхідно закономірно потребує *ідеального ресурсу*, який забезпечує формування відповідної до потреб *м е т и*, яка безумовно є лише *формально ідеальною*, але щоб бути реально-здатною вона повинна бути *об'єктивно орієнтуючою*. Отже, закономірним й винятково єдиним *ресурсом як ідеальним субстратом* покладання ідеальних трудових цілей є *інформаційні знання про непорушні закономірності перебігу природних процесів*, які здобуваються в *процесах суб'єкт-об'єктної взаємодії*. Тобто, це – *глобально ключова функція інформаційного ресурсу*.

II. Оскільки всебічно ефективна соціально-економічна діяльність *суб'єкта* реалізується виключно в цілеспрямованих трудових системах, в яких *об'єктивно цілеспрямовуючим чинником є феномен доцільної інформації*, то *безумовно найважливішою функцією інформаційного ресурсу є заснування систем праці*, отже – *функцією бути г л о б а л ь н о єдиною інформаційно-цільовою основою* діяльності та розвитку. Тобто – це власне *системостворююча* функція інформаційних знань.

III. Враховуючи, що суспільно організоване господарювання, як глобально системний соціально-економічний процес, за своєю структурою складається з доцільно спрямованих трудових етапів та операцій, кожний з яких є лише *підсистемною* складовою послідовної ієрархії конкретних цільових дій, то, влас-

не, *загальносистемне управління процесами діяльності та розвитку п р и н ц и п о* можливе лише на основі *функціонально необхідного, але ідеально-го по-суті інформаційного ресурсу*. Тобто – це *прямий і зворотний, цілеформуєчий та цілереалізуючий, отже глобалізуючий самоуправлінський зв'язок* в усіх без винятку системах людської праці.

Таким чином, якщо *трансінформаційно сформована мета як закон, всезагально*, тобто як по-горизонталі так і по-вертикалі, пронизує всю структуру кожного трудового процесу, кожної системи людської життєдіяльності, то власне *ідеально-інформаційний ресурс* людської праці і розвитку набуває статусу не просто *глобального*, а й *універсального об'єктивно та суб'єктивно г л о б а л і з у ю ч о г о ч и н н и к а*.

Далі зауважимо, що ще не зовсім усвідомленим у нас залишається питання власне про *рушійні сили процесів* в методологічно повній й праксеологічно цілісній соціально-економічній системі. З цього приводу згадаємо *крилатий вираз сучасності – «інформація править світом»*, який за нашою *системно-інформаційною методологією* здатен привести нас до розуміння процесів людської діяльності в їх *глобально-комплексній цілісності*. Адже переважаюча активність суб'єкта в цій взаємодії переконливо свідчить не тільки про його творчу природу, але й про те, що *людина творча є принципово єдиною рушійною силою усіх трансінформаційних процесів*. Природно, але обмежено володіючи феноменом *«свободної волі»*, людина – *трансінформаційний суб'єкт* праці, також має *принципову можливість як позитивно*, так і почасти *помилково-негативно змінювати цільову спрямованість своєї активності*, починаючи від неадекватного пізнання об'єктів, некомпетентних дій – до цілком *усвідомленої дезінформаційної діяльності*. Цей букет *«цільового злону»* в процесах діяльності історично *«процвітав» завжди*, але надінтенсивної сили він набув в останні століття за часів так званого *індустріального суспільства*. Зокрема, в процесах формування окремих держав та наддержав, науково-технологічних проривах, завоюваннях чужої і відстоюваннях своєї власності, а також в усіх інших конфліктах силового характеру своїм *«переднім фронтом» в найглибиннішій основі*,

пріоритетно і глобально мали інформаційно-інтелектуальну підготовку та психоінформаційну спонуку.

Таким чином сьогодні, тобто в часи інтенсивного переходу розвинених країн до так вже названого *постіндустріального або інформаційного суспільства*, став зовсім очевидним факт *глобального, як по вертикалі так і по горизонталі*, впливу ресурсу інформаційних знань на процеси розвитку. Отже, настав час визначити *провідну роль і чільне місце* цього ресурсу в процесах ефективної діяльності й побудови безпечного, гармонійно влаштованого життя. Відтак, з прийнятої нами *глобальносистемної (загальносистемної) точки зору* в людському житті існують два глобалізуючих чинники:

А. Об'єктивно орієнтуючий (трансінформаційний) – це генетично й методологічно, тобто *глобально єдиний чинник*, що практично функціонує по суті в якості *необхідного та повноважного представника природних закономірностей* перебігу усіх без виключення світових процесів. Отже, це власне *абсолютний глобалізуючий чинник* як *найглибинніша основа, ресурс і важіль системного управління реальними соціокультурними та світогосподарськими процесами.*

Б. Людський (суб'єктивний або психоінформаційний) чинник, що *природно та необхідно функціонує в соціально-економічному житті* як *єдина гуманітарна основа і єдиний першорухий соціально організованих процесів.* Тобто, це *відносний глобалізуючий чинник системного управління конкретними соціокультурними та світогосподарськими процесами.* Саме тому *всезагальний або глобальносистемний механізм реалізації цих процесів слід визначити як транс-психо-інформаційно-технологічний,* отже, як *соціокультурно, економічно та гуманітарно об'єднуючий соціум на основі інформаційного ресурсу.* Тут наголосимо, що *людський чинник принципово може бути реально дієдатним лише на основі абсолютно глобалізуючого фактора,* тобто на *основі об'єктивних закономірностей природи,* навіть якщо ці дії мають недостатньо усвідомлений, некомпетентний, аморальний або кримінальний характер.

Література:

1. Глобальна інформаційна основа постіндустріального розвитку. Авторська доповідь Римському клубу. – К.: Міжнародна Асоціація «Україна-Римський клуб», 11.03.1994. – 30 с.
2. Скаленко А. К. Глобальные резервы роста: информация + интеллект + инновации. Научная монография. – К.: Интеллект, 2002. – 428 с.

І. А. ТУКАЛЕНКО

кандидат філософських наук, доцентка кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

УНІВЕРСАЛЬНЕ VERSUS ГЕНДЕРНО МАРКОВАНЕ ГРОМАДЯНСТВО

Громадянство є складним історичним і політичним феноменом, що трансформувався в часі й розвивається в бік ідеального зразка універсального громадянства. У вузькому розумінні громадянство може витлумачуватися як статус закріплених державою прав (політичних, економічних і соціальних) та обов'язків індивіда. У широкому тлумаченні, статус громадянина є не просто вираженням сукупності прав, але й відображенням унормованих соціальних практик, що впливають на державні політики розширення громадянських прав. Тож, панівні в суспільстві моральні та ідеологічні норми, усталені традиційні патерни та поведінкові моделі визначають значною мірою політику держави стосовно припустимого нею обсягу громадянських прав та масштабів їх поширення на різні категорії людей. Права та обов'язки, а також блага та влада/домінування й престиж є важливими складниками громадянського статусу, які, будучи нерівно розподіленими в суспільстві, наділяють різні його сегменти відмінними громадянськими позиціями.

Звідси, універсальне громадянство залишається і дотепер недосяжним у широкому його розумінні. А це дає підстави вводити поняття «другорядних громадян», чії громадянські позиції не лише відмінні, але й ієрархічно обумовлені. Колір шкіри, етнічна належність, біологічна стать в більшості сучасних демократичних держав не становлять формально-юридичної перешкоди на шляху до універсального громадянства. Проте громадянам, диференційованим за цими ознаками, зчаста бракує можливостей для повноцінної реалізації універсальних прав, наданих демократичними режимами сучасних держав. Тому «гроші, час, здоров'я, освіта, домінування певної мови, а також організація та зв'язки у сферах інституціалізованої влади – всі ці чинники мали б бути внесені в перелік активів, без яких на-

прями до ефективної громадянської участі залишаються закритими» [1, с. 125-126].

З огляду на стан об'єктивної відмінності різних категорій людей в суспільстві, підхід однакового ставлення до людей відмінних за різними позиціями (етнічно, класово, гендерно тощо) не здатен забезпечити рівний захист. Тому акцент переноситься науковцями із забезпечення рівних можливостей на диференційовані можливості, що сприятимуть досягненню однакового результату. Відповідно, як зауважує Патрисія Сміт, інтерпретація рівності зміщується зі способу подібне розглядати подібним, до ідеї «відмінні випадки... трактувати в залежності від їхньої відмінності» [2, с.599]. Гендеристика трактує ці сучасні тенденції як перехід від політик рівності до політик відмінностей. Політичними механізмами, що уможливили б належний результат, слугують здебільшого заходи позитивної дискримінації, оскільки надані ними преференції розглядаються як тимчасові – до усунення наслідків тривалої дискримінації та створення фундаментальних умов для наближення до універсального громадянства, позбавленого історичного «шлейфу» громадянської маргінальності тієї чи тієї групи.

Гендерно марковане громадянство є реальністю сьогодення, оскільки й досі зберігаються прикметні відмінності громадянського статусу чоловіків та жінок й дискримінуються представники іншої гендерної ідентичності. Гендерне громадянство відображає застосовувані до цих категорій людей цільові політики в галузі трудового, шлюбного, виборчого законодавства тощо. Різні гендерні групи можуть бути винесені в окремі категорії, що потребують особливих преференційних заходів і можуть бути наділені як позитивними так і негативними привілеями.

Гендерний аналіз громадянства концентрується на складній структурі забезпечення фактичної, а не номінальної гендерної рівності. Ліберально-економічний шлях, на жаль, не може бути достатнім способом усунення гендерної дискримінації, оскільки причини її існування є значноширшими й пояснюються, наприклад А. М. Янг, аж п'ятьма видами несправедливості: експлуатацією, маргіналізацією, відлученням від влади, культурним імперіалізмом і насильством. Тому логічним видається підхід Н. Фрейзер (Nancy Fraser), який полягає у паралельному

застосуванні двох видів компенсації несправедливості: перерозподілу і визнання, де перший застосовувався би до компенсації економічної несправедливості, а другий – культурної [3, с. 258 – 288]. Цей підхід може розглядатися як цілком релевантний і до усунення громадянської неповноцінності інших стигматизованих чи маргіналізованих груп з метою наближення до громадянства в широкому його розумінні – універсального громадянства.

Література:

1. Вогель У. Шлюб і межі громадянства. / Урсула Вогель. // Умови громадянства. Збірка статей. – Київ: Український Центр духовної культури, 2005. – 264 с.
2. Гелд В. Права. / Вірджинія Гелд. // Антологія феміністичної філософії. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – 800 с.
3. Фрейджер Н. От перераспределения к признанию? Дилеммы справедливости в „пост-социалистскую” эпоху. / Нэнси Фрейджер. // Введение в гендерные исследования. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001 – с. 258-288.

В. М. МЕЛЬНИК

Ученый секретарь Международного центра гражданской политологии при Киевском национальном университете им. Т. Шевченко,
Главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории»,
член Украинской ассоциации внешней политики
(Киев, Украина)

ПОЛАБСКИЕ СЛАВЯНЕ ПОД ВЛИЯНИЕМ КАТОЛИЧЕСТВА В X ВЕКЕ: ЦЕРКОВЬ И ПРОБЛЕМА ОБЩИННОГО УСТРОЙСТВА

Исследование влияния Католической церкви на формирование политических структур славянского мира следует начинать со времен дохристианских. Ведь славянские племена Центральной и Южной Европы проходили эволюцию от общинного к феодальному устройству в языческую эпоху. Соответственно, изучение раннеславянского государственного устройства (на материале славян южных и западных) требует анализа соотношения сил христианства и язычества в конкретном регионе и в конкретное время. В зависимости от силы евангелизационной работы католического духовенства, славянские племена то приближались вплотную к «римско-германскому» типу общественно-политического устройства, то откатывались назад – к племенной самоорганизации.

Стоит ли считать «римско-германский» тип общественно-политического устройства положительным фактором в истории западных славян? Мы в этом не уверены. Например, для полабских славян христианизация стала синонимом германизации. Этот процесс был единым и кровавым. Вместе с этим, христианизация превратилась в духовный базис для консолидации Польского государства, что послужило созданию мощного барьера на пути немецкой колонизации.

Католическая церковь сыграла в раннесредневековой истории западных славян двойственную роль. С одной стороны она была мощным центром германской культурной, военной и экономической экспансии. Именно духовенство выступало проводником феодализма как экономико-правовой системы отношений. С другой стороны – католицизм, на феодальной экономико-правовой основе, создал госу-

дарственные институты и государственную реальность, которые позволили славянам защититься от германского порабощения. Именно эта двойственная роль Католической церкви в отношении славян западных вообще и славян полабских в частности, определяет актуальность изучения её публично-правовой истории.

Говоря об общине у западных славян, мы должны ее охарактеризовать как главный признак дофеодального самоуправления. В определенном смысле, нам близко понимание известного немецкого историка права Георга Людвига Маурера (1790-1872), который писал о марке-общине как «земледельческом союзе» и называл ее гражданской политической общиной [6, с. 162]. Мы должны также помнить о том, что именно Георг Людвиг Маурер первым среди ученых назвал феодализм «юридической категорией». Несмотря на поток критических замечаний К. Маркса и Ф. Энгельса, которые обвиняли Маурера в «юридической узости» [2, с. 77], этот подход прижился. Община стала рассматриваться в историко-правовом измерении как передфеодальная система политико-юридической самоорганизации, базирующаяся на территориальной и экономической автономии.

Обширно использовал исторический пример полабских славян и Георг Вайц (1813-1886). Следует отметить, что Вайц анализировал общинное устройство полабских славян в контексте развития пограничных германских территорий. Он не считал общину институтом государственным или протогосударственным. В одной из наших статей, мы подчеркивали, что для Вайца государство начиналось там, где появлялись «юридические способы и средства контроля государственным аппаратом условий человеческого труда». Исходя из концепции Георга Вайца, мы можем сказать, что важнейшая функция государства – администрирование труда [7, с. 166]. Если отсутствует контроль определенного круга лиц (чиновников, рыцарства, дворянства) над организацией труда и перераспределением его результатов, то отсутствует и государство.

«Хозяйственно-правовой подход» Георга Вайца построен на обширном древнегерманском и франкском материале. Он пишет об общине-марке, как об организованном проявлении «народной свободы». Вайц указывает на разрушительное влияние римского права, которое уничтожило основания древнегерманской жиз-

ни. Не стоит забывать о том, что единственным начальным экспортером римского права в «не-римскую Европу» выступала именно Католическая церковь [4; 5].

А. И. Павинский (1840-1896), ссылаясь в своей фундаментальной монографии «Полабские славяне в борьбе с немцами (VIII-XII века)» на «Историю Шлезвиг-Гольштейна» Вайца [9, с. 7], уверенно продемонстрировал, что утверждение Вайца об исконно германской сущности общины, мягко говоря, является ошибкой. И полабские славяне, и протопольские племена, базировались на том же комплексе внутренних социально-экономических отношений, которые Георг Вайц считает «германской народной свободой».

Итак, общинное устройство как устройство свободных и самоуправляемых земледельцев, настолько же германское, насколько славянское. Это подтверждается аналогичными примерами из политического и юридического быта южных и восточных славян. Яркую картину общинного устройства и его феодальной трансформации на южнославянском материале нарисовал И. Н. Смирнов (1856-1904) в работе «Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне» (1879) [11]. Как минимум, достаточно использовать труды Смирнова и Павинского для того, чтобы опровергнуть теории немецкой классической историографии об экспорте понятия о социальной самоорганизации от «цивилизованных» германцев к «диким» славянам. Кстати, А. И. Павинский в специальной работе по немецкому городскому праву, пишет о том, что это право не стало для славян «открытием городского самоуправления» [8]. Славяне, в частности восточные, располагали собственной системой и традициями городского устройства задолго до рецепции магдебургского права. Хотя именно эта рецепция определила дальнейший исторический облик городов и местечек в славянских государствах, не стоит забывать о разрушении ею многих изначальных юридических традиций и обычаев [3; 8].

Таким образом, славянское общинное устройство не было результатом рецепции. Славянская община – самодостаточный продукт исторического процесса. Для нас отсюда следует вывод, что Католическая церковь не являлась поставщиком передфеодальных и протогосударственных форм социального устройства в славянскую среду. В VIII-XII веках, во времена германской агрессии против по-

лабских славян, католическое духовенство выступало не создателем (как может показаться, исходя из работ классиков немецкой историографии), а деконструктором славянского общинного устройства.

Политическая феодализация «полабов» началась не после военных походов знаменитого императора Запада и германского короля Оттона Великого (936-973), а после учреждения им в Магдебурге «митрополии всех восточных епархий в Славянских землях только с 968 года» [9, с. 94]. До этого времени Магдебург, как славянское поселение, входил в состав Гальберштадского епископства [9, с. 93]. Созданию митрополии предшествовали организации Гавельбергского (946), Браниборского (Бранденбургского, 949) и Старгардского епископств. Подчеркнем, что юридическая история создания указанных епископий является важным фактом в истории политико-правового влияния Католической церкви на землях западных славян. Этот вопрос, а также особенности «феодализационной» функции Апостольских учреждений, детально рассмотрены А. И. Павинским в цитированной монографии [9, с. 94-99].

К середине X века, современная территория Восточной и Северо-Восточной Германии была заселена большим конгломератом племен полабских славян, которые традиционно подразделялись на два племенных союза – лютичей (или «велетов», «вильков», «велечей») и бодричей (или «ободритов», «ререгов»). Император Оттон Великий (936-973) передал бодрицкие территории под контроль Старгардского епископства. А. И. Павинский пишет: «Старгардское епископство предназначалось для Бодричей и включало в себя земли Бодрицкого союза до реки Пены и до города Дымина» [9, с. 94-95].

Епископства, которые создал Оттон Великий, Павинский называет «христианско-политическими учреждениями» [9, с. 94]. Это определение отображает сущность нового для «полабов» религиозно-административного устройства.

М. Ю. Брайчевский (1924-2001) писал: «Главным идеологическим заданием новой религии (по мнению господствующего класса) было удержать в покорности общество, убедить его в необходимости существующего устройства, которое утверждало закономерность подчинения одной части населения другой» [1, с. 79]. Для нас

важна не соответствующая времени написания работы методологическая установка М. Ю. Брайчевского, а справедливость его высказывания по отношению к полабским славянам. В их случае, христианизация выполняла роль идеологического стержня для насаждения вассально-ленной системы взаимоотношений. В X веке перед германцами стояла задача идеологически подготовить племена бодричей для восприятия ими той политико-юридической конструкции, которая позволит использовать их труд как средство расширения экономической мощи саксонских феодалов. С позиций философско-исторических, мы можем писать о том, что германцы требовали от католического духовенства переориентировать «труд» полабских славян с общинно-центричной на вассально-ленную модель. Речь шла о необходимости сменить мировоззрение целых племен. В этом контексте, необходимо вспомнить о том, что еще Михаил Брайчевский подчеркивал мировоззренческий характер земледельческой славянской общины как ее специфическую черту (в противоположность Георгу Вайцу с его теорией «народной свободы в общине»). Исходя из этого утверждения, историк ставил пантеизм в основание славянского общинного устройства. (В аспекте важной функции язычества для общеславянской практики общинного самоуправления сходную позицию занял еще И. Н. Смирнов в монографии «Очерк культурной истории Южных Славян. Развитие духовной жизни» (1904) [10]). Кстати говоря, концепция Брайчевского во многом базировалась на интеграции экономического и юридического понимания «общины» у славян. Как и Маурер, он рассматривает общинное устройство в качестве устройства земледельческого.

Так или иначе, но влияние католичества на полабских славян в X веке может быть определено как борьба за смену социального мировоззрения в целом. Создание Магдебургской митрополии в 968 году стало толчком к началу этой борьбы. Речь шла не столько о настоящей христианизации, сколько о внедрении вассально-ленной системы взаимоотношений вместо общинной. Именно такой вывод следует из анализа того обширного материала, который был собран А. И. Павинским. Как показывает дальнейший опыт истории полабских славян, использование германцами Католической церкви в качестве инструмента смены социального мировоззрения (включая категорию «отношение к труду»), позволило совершить

одну из наиболее успешных в средневековой Европе этническую и политическую ассимиляцию.

Литература:

1. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. / М. Ю. Брайчевський. Вибране. Т. 1. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 720 с.
2. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. / Е. В. Гутнова. — М.: Высшая школа, 1974. — 400 с.
3. Кирилюк Ф. М. Політична антропологія магдебурзького права. / Ф. М. Кирилюк, В. М. Мельник. // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції “Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 615-й річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права та 150-річчю з дня народження М. С. Грушевського. — Бар: БРТ, 2016. — с. 98-105.
4. Мельник В. М. Теория международно-правового статуса Ватикана. / В. М. Мельник. // «Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare», conferință internațională științificopractică. (2016 ; Chișinău). Conferința internațională științifico-practică «Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare», 4-5 noiembrie 2016 / com. org.: V. Vujor (preș.) [et al.]. — Chișinău : Iulian, 2016 (Tipogr. «Cetatea de Sus»). — p. 303-306.
5. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. / В. М. Мельник. — Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. — 192 с.
6. Мельник В. М. Георг Людвіг Маурер (1790-1872) як історик права. / В. М. Мельник. // Анналі юридичної історії. — Том 1. №1. — січень-березень 2017. — Випуск «Історія та географія середньовічного права». — с. 160-163.
7. Мельник В. М. Георг Вайц (1813-1886) — теоретик народної свободи. / В. М. Мельник, В. П. Петрушенко. // Анналі юридичної історії. — Том 1. №1. — січень-березень 2017. — Випуск «Історія та географія середньовічного права». — с. 164-167.
8. Павинский А. И. О Немецком праве в Польше и Литве г. Владимирского-Буданова. / А. И. Павинский. — М.: Книга по требованию, 2013. — 53 с.
9. Павинский А. И. Полабские славяне в борьбе с немцами. VIII-XII века: Историческое исследование. / А. И. Павинский. — М.: Книжный дом «Либроком», 2015. — 178 с.
10. Смирнов И. Н. Очерк культурной истории Южных Славян. Развитие духовной жизни. / И. Н. Смирнов. — М.: Книжный дом «Либроком», 2011. — 160 с.
11. Смирнов И. Н. Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне. / И. Н. Смирнов. — М.: Книжный дом «Либроком», 2016. — 136 с.

О. Ф. ПЕТРУШЕНКО

старший викладач кафедри Українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова
(Вінниця, Україна)

САРМАТИЗМ ЯК ШЛЯХЕТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ ЕЛІТОТВОРЕННЯ

Основи для річпосполитської ідеології сарматизму були юридично закріплені сеймовою конституцією «Nihil Novi» у 1505 році. Грунтовний аналіз цієї конституції та історичне дослідження «сарматської ідеології» міститься в фундаментальній монографії професора Анджея Сулими Камінського «Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів» (2011). Показовими є також назви окремих розділів книжки: «Сармати й решта громадян Речі Посполитої», «Про сарматську національну свідомість». Говорячи про сарматизм, А. С. Камінський дає таке визначення: «Ідеться про етногенетичну легенду, сформульовану й спопуляризовану упродовж 1520-1550-х рр., за якою предками польської шляхти були «войовничі сармати» — конгломерат кочових племен, що від III ст. до н. е. й аж до Великого переселення народів у III-IV ст. н. е. контролювали степи Північного Причорномор'я. Одне з цих племен, роксолани, вважалося предками руської (української) шляхти, звідки бере початок окреслення теренів Русі назвою Роксоланія». Камінський вважає сарматизм «ідеологічним тлом епохи».

Ми зазначимо: сарматизм сформувався як двояка ідеологічна система, котра передбачала використання підходів етногенетичного «арійства» задля міжнаціонального самоствердження політичних еліт Речі Посполитої та підкреслення не лише природного (обгрунтованого ще давньогрецькими філософами), але й історичного базису соціальної нерівності. До речі, дуже яскраво співвідношення між «шляхтою-сарматами» і «хлопством-хамами» зображено в історичному романі Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем». Цей момент підмітив ще Анджей Менцвель у книзі «Антропологічна уява». Особливої уваги заслуговують «монологи» представника руської шляхти — Яна Онуфрія Заглоби в другому томі роману «Вогнем

і мечем». Створення антитези «воїни-сармати — гречкосії-хлопи» в польській романтичній історіографії з наукових позицій проаналізовано у монографії Р. Ф. Кирчіва «Український фольклор у польській літературі» (1971).

Класова складова сарматизму як шляхетської ідеології була зосереджена навколо забезпечення балансу соціальних сил. З одного боку — шляхта намагалась забезпечити своє право власності щодо закріпаченого селянства та обмеженого міщанства. З другого боку — шляхта боролась проти відокремлення найбагатшої магнатської верхівки в окрему олігархічну верству. Фактично, йдеться про прототип сучасного «громадянського суспільства». В Речі Посполитій сарматизм володів свідомістю абсолютної більшості середньої, мілкопомісної та «застінкової» шляхти. А. С. Камінський зазначає: «Шляхетський сарматський народ, достатньо сильний у малопольських, великопольських і Руському воєводствах, зумів перешкодити спробам аристократів виділити себе в окремий стан, а також порушити засаду рівності всього шляхетського загалу через запровадження у власних маєтках майоратів (у Речі Посполитій їх називали «ординаціями»)».

Величезне значення для ідеологічного обґрунтування сарматизму польськими істориками відіграла спроба пов'язати процес заснування Сарматської держави (під Сарматською державою польські історики та українські козацькі літописці розуміли як Сарматію, так і Велику Скіфію, що дуже важливо!) з приходом на руські землі «біблійних засновників слов'янства». Яскравим прикладом такої спроби є Густинський літопис. При цьому, ми мусимо підкреслити, що через сповідування політичної ідеології сарматизму, польська шляхта визнавала своє «руське» походження.

Саме сарматизм виражений у бажанні боротись проти олігархізації вищого керівництва в 1648-1657 роках штовхав величезні маси українських та навіть польських шляхтичів на злуку з гетьманом Богданом Хмельницьким. Постановка цієї малодослідженої проблеми української історії із залученням величезного джерельного матеріалу була зроблена В'ячеславом Липинським.

Проаналізований матеріал дає можливість зробити ряд висновків. По-перше: сарматизм — етногенетична міфологія шляхетського стану Речі Посполитої, що

був оформлений як система елітарного месіанізму і, значною мірою, був відповіддю на «рееллінізацію» європейської свідомості в епоху Відродження. По-друге: сармати, як і скіфи, взяли дуже серйозну участь в процесі праслов'янського етапу українського етногенезу. З цивілізаційної точки зору, сармати були продовженням Скіфського світу і не принесли на українську територію чогось якісно нового. По-третє: сармати не витворили власного державного механізму та умудрились поступово розкласти попередню скіфську державність. При цьому, греки продовжували називати населення Сарматії «скіфами», тоді як термін «сармати» увійшов після розпаду Римської імперії в західноєвропейській історичний наратив. По-четверте: через середньовічну літературу традиція називати і скіфську, і сарматську добу нашої історії саме «сарматською» перейшла до польського історіописання. Через нього сарматизм органічно перейшов у теоретичний інструментарій ряду українських вчених-державників. Важливе значення для відновлення сарматизму (в його тісній сполучі з біблійною генетичною традицією) відіграла праця В. Липинського «Хам чи Яфет», котра була дуже вдало проаналізована Я. Дашкевичем у спеціальній статті. Сарматизм активно переймався також і козацькою українською елітою. Однак, ця проблема має стати темою окремого монографічного дослідження.

Є. Є. БАТРАКІНА

аспірантка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)

ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОЇ НЕПОКОРИ

Соціальні рухи, як акції громадянської непокори, на відміну від інституційних форм політичної участі (лобі, голосування, груп інтересів і т.п.) є хоча і неконституційним видом політичної дії, в той же час виступають прикладом «самообмежувального радикалізму», спроби розширення прав і боротьби за демократизацію. Насправді, «правильно зрозуміла громадянська непокора представляє собою ключову форму, в яку в сучасних громадянських суспільствах вбирається утопічна складова» [2, с. 728]. Учасники розширюють межі легітимної громадянської активності і форм участі в рамках певної політичної культури. Громадянська непокора змушує прислухатися до громадської думки, а також являє собою спосіб впливу.

Ненасильницькі способи протесту на практиці були успішно продемонстровані М. Ганді в ході національно-визвольного Руху в Індії та багатьох інших соціальних рухів ХХ-ХХІ століть.

Саме поняття громадянської непокори пов'язується з роботою Генрі Девіда Торро «Про цивільну непокору» 1848 р. На думку Торро, коли «ціла країна завойовується і грабується армією загарбників і управляється за військовими законами, то я думаю, що зараз саме час для чесної людини чинити опір і непокору. А що робить це необхідним і наполегливим, так це те, що розграбована країна не наша власна, і ми є армією загарбників» [3].

Як вважає Дворкін, непокора виникає, якщо закони розглядаються суспільством як аморальні, або як ті, що не відповідають Конституції, чи у разі суспільної незгоди із поточною політикою держави. Право на непокору закону є просто «особливістю прав громадянина по відношенню до держави, і його в принципі неможливо заперечувати, не заперечуючи при цьому існування самих цих прав» [1, с. 262].

Дж. Коен та Е. Арато виділяють ліберальну та демократичну концепції грома-

дянської непокори. Відповідно до ліберальної концепції громадянська непокора розглядається в якості відхилень від норми (наприклад, порушення прав), які повинні бути ліквідовані шляхом внесення правових змін. Демократична концепція передбачає, що непокора є глибинним процесом, причиною якого виступає перманентне ускладнення суспільного функціонування і розширення суспільних процесів, відповідно до чого повинні відбуватися перетворення в правових інститутах і конституційних системах. Цей підхід ґрунтується на принципах, перш за все, демократичної легітимності, а не просто індивідуальних прав і залучає «другий утопічний ідеал громадянського суспільства» – такий інституційний устрій, що здійснив би класичні принципи громадянства, участь усіх в управлінні як і керуючих, так і керованих. Громадянська непокора, як і політика впливу, також і в розумінні Ю. Габермаса, асоціюється не просто зі спонтанною ситуацією несправедливості або кризою, але виступає в якості нормальної відповіді на перманентну зміну ситуації. Для звичайних громадян це часом один з небагатьох варіантів впливу і виправлення помилок. Зростаюче число інститутів самокорекції є наслідком необхідності перегляду питання індивідуальних прав та демократичної легітимності. Будь-яка подібна колективна дія демократичного характеру має ґрунтуватися на ненасильницьких методах і самообмеженні, що є показником зрілості політичної культури.

Ліберальна і демократична концепції різняться переважно в мотивах виправдання актів громадянської непокори і прийнятності засобів: колективна дія в першому випадку виправдана, якщо є захист індивідуальних прав, а в другому, якщо сприяє захисту чи розширенню демократії, демократизації, яка означає підтримку комунікаційних каналів між громадянською і політичною спільнотами. Це своєрідний «пробний камінь» як для демократії, так і для лібералізму: «для лібералізму – тому, що непокора виявляє політичні складові громадянського суспільства і природний характер соціальних рухів; для демократії – тому що вона передбачає повагу до прав і до моральних позицій, що мають політичну значимість, і виходить за межі демократичного консенсусу і інституціалізованих процедур» [2, с. 765]. *Громадянське суспільство знаходиться між легальністю і легітимністю.*

Громадська самодіяльність у зв'язку з розширеними потребами суспільства легітимізує різні форми громадянської життєдіяльності і тим самим розширює межі легітимності. У той же час, спонукання держави до правових і конституційних змін, розширює рамки легальності.

Перманентно зростаючий плюралізм світу життя не може бути відображений у жодній універсальній системі законів в суспільстві. Громадянська непокора представляє собою не просто протест меншин, але відображення протиріч правової системи і динаміки соціальних перетворень. Динамічна реальність суспільства, що розвивається, передбачає внесення необхідних змін, акумуляцію зростаючого різноманіття, тому громадянське суспільство завжди буде грати ключову роль в демократичних процесах. Протиріччя між громадянським суспільством і державою, зростаючі у зв'язку з громадянським динамізмом, не дозволяє інститутам останнього закріпитися. Громадянське суспільство також можна розглядати в якості символічної орієнтації колективної діяльності. Самосвідомість соціальних рухів пронизана концепцією громадянського суспільства. *Громадянська непокора зміцнює демократичні принципи, а також принципи процедурної легітимності.* Це один з ефективних шляхів трансляції громадської думки в законодавчий процес.

Література:

1. Дворкин Р. О правах всерьез/ Пер. с англ.; Ред. Л. Б. Макеева. — М.: РОССПЭН, 2004. — 392 с.
2. Коэн Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / пер. с англ.; общ. ред. И. И. Мюрберг. — М.: Весь Мир, 2003. — 784 с.
3. Торо Г.Д. О гражданском неповиновении [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://librebook.ru/resistance_to_civil_government/vol1/1.

О. О. ВАР'ЯН

здобувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету, завідувачка відділу КЗ «Запорізький обласний центр охорони культурної спадщини»

(Запоріжжя, Україна)

ДО ПИТАННЯ НАБУТТЯ СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА У ДАВНІХ АФІНАХ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

Однією з ознак держави, властивою для неї на будь-якому етапі історичного розвитку, є народонаселення, правовий зв'язок якого з державою відображається поняттям «громадянство» [12, с. 213]. Колектив повноправних громадян або громадянська община, яка поєднувала в собі суспільство та державу, складала основу функціонування полісу. На сприйняття держави саме через сукупність громадян звертав увагу Аристотель [2, с. 444-449]. Цінність громадянина визначалась через належність його до общини на правах рівного [20, с. 57].

Початок становлення інституту громадянства у Давніх Афінах пов'язаний із реформами Солон та Клісфена. Впроваджені Солоном сейсахфія та поділ на майнові стани виступили базовою передумовою виокремлення громадянського населення [18, с. 42; 10, с. 18]. Після реформ Клісфена в основу громадянства була покладена адміністративно-територіальна приналежність. П. Відаль-Наке звертав увагу на дискусійність внесення у списки лексіархів, одразу після реформи Клісфена, всіх громадян незалежно від майнового стану, вважаючи необґрунтованою також думку про початкове включення у списки демотів лише гоплітів [4, с. 35, 118-120, 126]. Остаточне оформлення статусу громадянина пов'язане з введеною Периклом законодавчою нормою, яка визначала умовою отримання громадянських прав походження від обох батьків – громадян полісу. Докімасія, яка передувала включенню юнака у списки громадян, передбачала перевірку відповідності обов'язковим вимогам: досягнення вісімнадцятирічного віку, походження від повноправних батьків та законнонародженість [1, с. 313-314]. Встановлені законом

Перикла обмеження перетворили статус громадянина на привілейований [31, с. 112]. О. В. Нікітюк припускає, що від прийняття закону Перикла та до відновлення демократії у 403 р. до н.е. ставлення до незаконнонароджених залишалось лояльним, вони могли користуватись певним обсягом громадянських прав, проте якими саме залишається незрозумілим [15, с. 77]. Дж. Неїлс пов'язує з законом про громадянство збільшення у вазописі і скульптурі зображень жінок, соціальний статус яких був закріплений [22, с. 505-506]. Подібно, Д. Бертон наводить думку Р. Осборна та К. Стірса щодо зображення жінок поряд з чоловіками на намальованих стелах з метою засвідчення їх родинних зв'язків після прийняття закону про громадянство [25, с. 24]. Законодавче врегулювання умов набуття громадянського статусу знайшло відображення у внутрішній архітектурі. Так, поява характерного типу будинків із внутрішнім двором знаходить різні тлумачення. Серед них, наведена Р. Вестгейтом думка Л. Невет щодо зв'язку форми будинку з відокремленим гінекеєм з еволюцією громадянського статусу, який потребував доведення походження від обох батьків-громадян [36, с. 230]. Оскільки афінська демократія мала обмежений, рабовласницький характер, громадянам полісу протиставлялось численне неповноправне населення – жінки, діти, метеки, раби [32, с. 5].

Самоідентифікація громадянина в Афінах відбувалась на рівнях належності до дему та полісу [9, с. 107-109]. Після запровадження поділу на деми, для офіційного визначення афінянина називали його ім'я, ім'я батька (патронімік) та назву дему, з якого він походив (демотик) [13, с. 151; 17, с. 34; 28, р. 7]. Тісний зв'язок між громадянином і полісом обумовлював перетворення останнього на невід'ємну складову особистої ідентичності [26, р. 11].

Походження виступало предметом гордості афінян та, поряд із вихованням, освітою, виконанням громадянських обов'язків, відзначалось у похвальних промовах на честь загиблих воїнів. Сократ, нібито передаючи слова Аспазії, пояснював, що афіняни благородні за народженням, оскільки походять від споконвічних жителів афінської землі, не були іноземцями або дітьми іноземців [16, с. 236-237]. Подібно пишались автохтонністю афінян, чистим і благородним їх походженням,

а відповідно і державою, Ісократ та Лікурґ [11, с. 49, 56, 531].

Е. А. Мейер проаналізувала ціннісне сприйняття громадянського статусу на основі епітафій. Суспільні поховання, які з'являються наприкінці VI ст. до н.е. та набувають поширення у V ст. до н.е., сприяли утвердженню цінності полісу та статусу громадянина. Наприкінці V ст. до н.е. поряд з іменем на надгробку зазначались патронімік та демотик, що відповідало вимогам, визначеним Периклом до громадян [31, р. 103-110; 34, р. 377-379]. Поховання загиблих афінян у спільних могилах та складання списків похованих за філами символізували формування колективної ідентичності афінян [23, р. 500, 504, 533].

Офіційному включенню у списки демотів та набуттю політико-правового статусу повноправного громадянина передувало введення хлопчиків у рід та фратрію, залучення до релігійних культів [7, с. 490]. Ч. Г. Старр називає фратрію соціальною одиницею, яка у Афінах виступала базою визначення громадянства [33, р. 28]. Подібної думки дотримується Л. М. Глускіна, визначаючи першочергову роль фратрії для статусу народженої дитини. Фратрія також засвідчувала шлюб афінян, що було важливо в контексті закону про громадянство [6, с. 44-46].

Дослідники не одностайні у вирішенні питання про вік введення у фратрію. В. В. Латишев покладав на фратрію та рід функцію забезпечення чистоти походження громадян та відзначав, що у фратрію вводили дітей обох статей після народження або через три роки. Діти записувались також у список роду [13, с. 192-193]. В. Дасен дотримується думки, що включення у фратрію відбувалось протягом року після народження дитини або прийняття у сім'ю у випадку усиновлення, під час Апатурій [21, р. 303]. Дж. Ларсон відносить до Апатурій реєстрацію хлопчиків, як громадян, вочевидь, маючи на увазі, саме запис у фратрію [30, р. 50, 160]. Представлення хлопчиків, введених протягом року в дім, членам фратрії відбувалось на третій день свята Апатурій. Батько або найближчий родич мали принести клятву щодо законородженості дитини, здійснити жертвоприношення на вівтарі з подальшим розподілом жертвовного м'яса серед присутніх фратерів. Введення у фратрію відбувалось на основі голосування. Право вважатись афінським громадянином, а не *pothos*, Евксіфей обґрунтовував введенням його у фрат-

рію та подальшим внесенням у списки дему [7, с. 597-598; 8, с. 452, 475, 525; 3, с. 573, 963].

Повноліття у Афінах було пов'язане із досягненням статевої зрілості та припадало на 16 років [4, с. 132]. У даному віці хлопчики, вірогідно, повторно вводились у фратрію, з метою підтвердження архонта свого року народження та першого представлення у фратрії, забезпечення основи для подальшої реєстрації у демі задля отримання громадянських прав [24, р. 22].

Аналізуючи напис фратрії Демотионідів середини IV ст. до н.е., Л. М. Глускіна відзначала, що внесення хлопчиків у списки фратрії відбувалось не одразу, а через рік після принесення жертви. Протягом цього часу фратери мали ознайомитись з походженням батька і матері через відомості представлені фратріархом і жерцем [6, с. 41-42]. Спираючись на зазначений декрет подібної думки дотримувався й П. Відаль-Наке [4, с. 133].

До процедури визнання дитини повноправним членом громадянської общини звертались у судових промовах оратори. Так, син Аристодема у промові по тяжбі з приводу спадку Архіада звертав увагу, що Леохар був введений у дем до проведення там процедури докімасії демотів та перед внесенням у список фратрії [8, с. 59]. Син Мантия Мантифей у промові проти усиновленого своїм батьком Беота, акцентує увагу суддів на основному критерії визначення віку – у відповідності до порядку введення у фратрію та дем [7, с. 490, 497]. Пістефер у «Птахах» Аристофана повідомляє Геракла про неможливість за законом Солона отримати спадок, оскільки батько не вписав його у фратрію [3, с. 468].

Подібно із сучасною правовою практикою, способом набуття громадянства у Давніх Афінах, поряд із отриманням громадянських прав за фактом походження від повноправних громадян, виступала натуралізація. Громадянські права могли бути даровані іноземцям за особливі заслуги перед полісом [29, с. 195]. Гіперид згадував псефісму про дарування громадянства вигнаним зі свого полісу трезенянам, за заслуги їх предків під час війни з варварами [11, с. 482]. Дарування громадянства могло здійснюватись також за необхідності збільшення колективу полісу у надзвичайних умовах [27, с. 161]. Внаслідок практики натуралізації, попри до-

силь формалізовану процедуру запису в списки лексіархів, на кінець класичного періоду в Афінах траплялись випадки проблематичного розмежування статусу громадянина, метека та раба. Прикладом цього є представлений Лісієм судовий процес проти раба платейця Панклеона, який стверджував, що є платейцем та, в результатів дарування громадянських прав, афінським громадянином [14, с. 228-231]. Факторами розмивання ідентичності афінян виступали значна територія, невідповідність дему походження, приналежність до якого успадковувалась, та дему проживання [35, р. 34, 36, 42, 51]. Попри скарги ораторів на розмивання громадянського колективу, варто відзначити, що набуття громадянства іноземцями потребувало спеціального декрету еклесії та обґрунтовувалось заслугами людини або статусом політичних біженців для групи осіб, як це було з платейцями [5, с. 34-35; 19, с. 136].

Отже, демократичні реформи у Давніх Афінах сприяли законодавчому закріпленню статусу громадянина та способів набуття громадянства. Повноправний громадянин посідав ключове місце у афінському суспільстві, розглядався невід'ємною складовою полісної общини та активним учасником суспільно-політичної діяльності. Водночас, отримання громадянських прав за фактом народження від повноправних батьків не було автоматичним. Включенню юнаків в списки лексіархів передувало введення в сім'ю, фратрію, що мало засвідчити законнонародженість, залучення до відправлення релігійних культів, отримання виховання та освіти у відповідності до законів та цінностей полісу.

Література:

1. Аристотель. Афинская полития / Политика. Афинская полития / Аристотель ; [пер. с древнегреч. С.И. Радцига]. – М.: «Мысль», 1997. – С. 271-343.
2. Аристотель. Политика / Сочинения: в 4-х т. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. Н.В. Брагинской, М.Л. Гаспарова и др.]; ред. А.И. Доватура, Ф.Х. Кессиди. – М.: Мысль, ИФ РАН, 1983. – С. 375-644.
3. Аристофан. Комедии. Фрагменты / [пер. с древнегреч. А. Пиотровского]. – М.: Ладомир, Наука, 2008. – 1033 с.
4. Видаль-Наке П. Черный охотник. Формы мышления и формы общества в греческом мире /

- Пьер Видаль-Наке; под. ред. С.Г. Карпюка. – М.: Ладомир, 2001. – 432 с.
5. Глускина Л.М. О специфике греческого классического полиса в связи с проблемой его кризиса // ВДИ. – 1973. – № 2. – С. 27-41.
 6. Глускина Л.М. Фратрия и род в структуре афинского полиса в IV в. до н.э. // ВДИ. – 1983. – № 3. – С. 39-53.
 7. Демосфен. Речи. В 3-х т. / Отв. ред. Е.С. Голубцова, Л.П. Маринович, Э.Д. Фролов. – М., 1994. – Т. 1. – 608 с.
 8. Демосфен. Речи. В 3-х т. / Отв. ред. Е.С. Голубцова, Л.П. Маринович, Э.Д. Фролов. – М., 1994. – Т. 2. – 544 с.
 9. Дэвис К.Дж. Демократия и классическая Греция / Дж.К. Дэвис ; [пер. с англ. Трубниковой Н.Н.]; под ред. И.А. Оказова. – М.: РОССПЭН, 2004. – 295 с.
 10. Евсеенко Т.П. К вопросу о гражданской общине в древнем мире // Античная древность и средние века. – Вып. 34. – 2003. – С. 9-22.
 11. Исократ. Речи. Письма. Малые аттический ораторы. – М.: Ладомир, 2013. – 1072 с.
 12. Кульчицкий С.В. Громадянство // Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д / Редкол. Смолій В.А. та ін. – К.: «Наукова думка», 2004. – С. 213.
 13. Латышев В.В. Очерк греческих древностей. В 2-х ч. / В. В. Латышев. – СПб.: Алетейя, 1997. – Ч. 1. Государственные и военные древности. – 348 с.
 14. Лисий. Речи / Лисий; [пер. с древнегреч. С.И. Соболевского]; предисл. Л.П. Маринович, Г.А. Кошеленко. – М.: Ладомир, 1994. – 373 с.
 15. Никитюк Е.В. Социальная политика Афин после восстановления демократии в 403 г. до н.э. по декрету Феозотида / Е. В. Никитюк // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира / [под ред. проф. Э.Д. Фролова]. – Вып. 13. – СПб., 2013. – С. 71-90.
 16. Платон. Менексен // Сочинения. В 4-х т. / [Пер. с древнегреч. В.С. Соловьева, М.С. Соловьева, С.Я. Шейнман-Топштейн и др.]; общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. – М., 1990. – Т. 1. – С. 142-157.
 17. Строгоцкий В.М. Полис и империя в классической Греции: уч. пособие / В.М. Строгоцкий. – Н. Новгород: НГПИ им. М. Горького, 1991. – 244 с.
 18. Фролов Э.Д. Рождение греческого полиса. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – 266 с.
 19. Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – 542 с.
 20. Ханкевич О.И. К вопросу о структуре античного общества / О.И. Ханкевич // Лістападаўскія сустрэчы-8 [Электронний ресурс]: зб. арт. па матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонар акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава / навук. рэд. В. А. Фядосік, І. А. Еўтухоў. – Мінск : БДУ, 2011. – Режим доступу : <http://www.elib.bsu.by>. – С. 56-61.
 21. A companion to families in the Greek and Roman world / Ed. by Beryl Rawson. – Wiley-

Blackwell, 2011. – 664 p.

22. A companion to Greek art / ed. by Tyler Jo Smith, Dimitris Plantzos. – Wiley-Blackwell, 2012. – 892 p.

23. Arrington N.T. Topographic semantics. The location of the Athenian public cemetery and its significance for the nascent democracy / Nathan T. Arrington // *Hesperia: the journal of the American school of classical studies at Athens*. – Vol. 39. – No. 4. – (October-December 2010). – pp. 499-539.

24. Beaumont L.A. Childhood in ancient Athens: iconography and social history / Lesley A. Beaumont. – London and New York: Routledge, 2012. – 303 p.

25. Burton D. Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments / Diana Burton // *Mortality*. – Vol. 8. – No. 1. – 2003. – pp. 20-35.

26. Critchley P. The ideal of polis democracy [Электронный ресурс] / Dr. Peter Critchley / *The city of reason*. Vol. 2. The philosophical ideal of the city. – Режим доступа : http://www.academia.edu/788716/The_Ideal_of_Polis_Democracy.

27. Deene M. Naturalized citizens and social mobility in classical Athens: the case of Apollodorus // *Greece & Rome*. – Vol. 58. – 2012. – pp. 159-175.

28. Lambert S.D. Attic epigraphy [Электронный ресурс] / Stephen Lambert. – Режим доступа: https://www.academia.edu/28480749/_Attic_Epigraphy_in_N._Papazarkadas_ed._Oxford_Handbook_of_Greek_Epigraphy_forthcoming_.

29. Lambert S. What was the point of inscribed honorific decrees in classical Athens? [Электронный ресурс] / Stephen Lambert. – Режим доступа: https://www.academia.edu/3465486/What_was_the_Point_of_Inscribed_Honorific_Decrees_in_Classical_Athens.

30. Larson J. Ancient Greek cults: A guide / Jennifer Larson. – Routledge, 2007. – 320 p.

31. Meyer E.A. Epitaphs and citizenship in Classical Athens / E.A. Meyer // *Journal of Hellenistic studies*. – 1993. – Vol. 113. – pp. 99-121.

32. Ober J. Mass and elite in democratic Athens. Rhetoric, ideology, and the power of the people / Josian Ober. – Princeton university press, 1989. – 390 p.

33. Starr C.G. Individual and community. The rise of polis 800-500 b.c. / Chester G. Starr. – New York, Oxford: Oxford university press, 1986. – 133 p.

34. Vlachou V. Death and burial in the Greek world // *Thesaurus cultus et rituum antiquorum*. – Vol. VIII. – J. Paul Getty museum, Los Angeles, 2012. – pp. 363-384.

35. Vlassopoulos K. Free space: identity, experience and democracy in classical Athens // Kostas Vlassopoulos // *The Classical quarterly (New series)*. – Vol. 57. Is. 01. – May 2007. – pp. 33-52.

36. Westgate R. The Greek house and the ideology of citizenship / Ruth Westgate // *World archeology*. – Jun., 2007. – Vol. 39. – No. 2, The archeology of equality. – pp. 229-245.

Ю. А. ДЕНИСЕНКО

аспірантка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С.

Сковороди

(Харків, Україна)

**ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ
«ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ»**

Вивчення тенденцій накопичення і ефективного використання людського капіталу в українській економіці набуває особливої актуальності останнім часом на рівні як приватних наукових економічних, так і комплексних міждисциплінарних досліджень, зокрема, у політологічному дискурсі. Безліч зарубіжних і вітчизняних робіт акцентують увагу на проблемах розвитку людського капіталу, часто упускаючи з поля аналізу доктринальні напрацювання «теорії людського капіталу». Тим часом, в останні роки посилюється протиріччя між вектором постіндустріальної модернізації, заданого стратегією довгострокового розвитку, і дійсними потребами виробництва, відображеними в пропонованих вітчизняними економістами концепціях неоіндустріалізації та реіндустріалізації. Таким чином, найважливішим завданням стає пошук напрямків розвитку людського потенціалу та розробка інструментарію збалансованого інвестування в людський капітал у стратегічній перспективі, як у сфері високоінтелектуальномісткого виробництва, так і в традиційних галузях народного господарства. Ефективність подібних механізмів у достатній мірі залежить від розробки та уточнення самого поняття «людського капіталу».

Дослідженням питання «людського капіталу» займалися, як зарубіжні (Г. Беккер, Е. Денісон, А. Маршалл, Г. Менк'ю, Дж. Мінцер, М. Фрідман, Б. Чизвіа, Т. Шульц та ін), так і вітчизняні науковці (В. Антонюк, А. Василик, О. Грیشнова, Н. Гавкалова, Н. Гвоздик, С. Гринкевич, І. Каленюк, М. Карліна, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Д. Мельничук, В. Новікова, І. Петрова, Л. Шаульська та ін.).

Термін «людський капітал» з'явився порівняно недавно. У науковий обіг його ввів Г. Беккер. У 1964 р. він написав роботу, яка так і називалася «Людський капітал» [1, с. 111]. Поняття людського капіталу автор осмислював у руслі дискурсу прагматизму, маючи на увазі, перш за все, престижну освіту, яка дозволяла отримати підвищений попит на ринку праці.

Слід зазначити, що такий підхід до сих пір використовується в науці, особливо в економіці. Людський капітал визначається за річним приростом обсягу виробництва. А іноді ще простіше: за рівнем ВВП. Істотним недоліком цього підходу є жорсткий економічний детермінізм, в межах якого не враховується ряд суттєвих характеристик, що притаманні поняттю людського капіталу.

Недоліки означених підходів були помічені видатним сучасним соціологом П. Бурд'є. Як відомо, він написав цілий ряд робіт, які присвячені проблематиці капіталу, в тому числі людського капіталу. Цей мислитель виходить з того, що людський капітал багатогранний, його не можна звести до того чи іншого аспекту.

П. Бурд'є виділив чотири основні форми капіталу (хоча це не означає, що немає інших):

- 1) капітал соціальний;
- 2) капітал символічний;
- 3) капітал економічний;
- 4) капітал культурний [2, с. 67].

П. Бурд'є розглядав соціальний капітал як «сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням міцними зв'язками, інституціалізовані відносинами взаємного знайомства і визнання» [2, с. 66], підкреслюючи, що громадські рухи не виникають самі по собі, а формуються через залучення спеціальних стратегій, орієнтованих на інституціалізацію групових відносин. У сучасному політичному дискурсі поняття соціального капіталу корелює з поняттям довіри. Так, на думку Г. М. Куц, появі соціального капіталу «сприяє прийняття певною групою людей спільних цінностей чи норм на основі довіри» [3, с. 17].

У наш час спостерігається бум «перевідкриття» поняття людського капіталу.

Якщо проаналізувати тематику як європейських, так і всесвітніх соціально-гуманітарних наукових конгресів, то стає помітним фокусування уваги на проблематиці людського капіталу, на проблемах інноваційних підходів до людського капіталу. Переважно це пов'язано з тим, що суспільство, на думку багатьох сучасних соціологів, вступило в абсолютно нову якість «складності». Так, академік М. М. Моїсеєв написав відому роботу, яка називається «Розставання з простотою» [4]. Відзначимо тезисно ряд моментів цієї праці:

– по-перше, надалі майбутнє не вгадати, і його детально визначити неможливо. Майбутнє є можливістю вибору з багатьох альтернатив. Раніше ніколи про це не говорилося;

– по-друге, потрібно інакше подивитися на досягнення техніки і технологій. Під кутом зору цінностей того, що має місце не просто техніка як така, а потрібна техніка, яка була б затребувана людиною в гуманістичному плані.

До проблем клімату в контексті його впливу на долю людського капіталу звернувся інший видатний сучасний теоретик Е. Гідденс. В одній із останніх робіт, яка називається «Політика кліматичних змін», він обґрунтовує ефект, який назвав «*ефектом Гідденса*». Суть ефекту полягає в тому, що люди не порівнюють свої дії з можливими негативними наслідками для людства, для людського капіталу в самому найближчому майбутньому. І це відбувається, на думку Е. Гідденса, як на мікро-, так і на макрорівні.

Людський капітал формується за рахунок інвестицій у виховання, освіту, здоров'я, знання та науку, підприємницькі здібності, інформаційне забезпечення праці, формування ефективної еліти, безпеку громадян та бізнесу, культуру та інші складові. Отже, інвестиції є універсальним показником як складових людського капіталу, так і його величини в цілому. Не випадково, саме цей підхід є в наш час найбільш розповсюдженим при оцінці величини людського капіталу.

Таким чином, дослідження історичної еволюції сутності поняття людського капіталу дозволило встановити, що кожне з представлених в політико-економічному дискурсі трактувань містить характеристику певного його аспекту. Кожний підхід висвітлює частину зазначеної категорії або її якісні характерні ри-

си. У цілому, різноманітність цих поглядів дає право стверджувати про дискусійність і багатоаспектність дефініції людського капіталу.

На нашу думку, найбільш повним є наступне визначення: *«людський капітал – це сформований у результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які відповідно використовуються в процесі праці та сприяють зростанню її продуктивності та заробітку»*.

Література:

1. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал. / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11. – С. 109–119.
2. Бурдье П. Формы капитала. / П. Бурдье // Экономическая социология. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60–74.
3. Куц Г. М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». / Г. М. Куц. – Чернівці : ЧНУ імені Ю. Федьковича, 2011. – 36 с.
4. Моисеев Н. Н. Расставание с простотой. / Н. Н. Моисеев. – М. : Аграф, 1998. – 472 с.

А. О. ДРОЗД

аспірант кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Тема подвійного громадянства неабияк збурила суспільство, а наявність у деяких осіб двох, а то й декількох громадянств інших держав викликала шквал невдоволення і палких суперечок. Розглянемо актуальність цієї проблеми з правової точки зору та передусім необхідності захисту національних інтересів.

Закон України «Про громадянство України» (далі – Закон) визначає громадянство як певний правовий зв'язок між особою та державою без зазначення її етнічного походження [2]. Тобто відносини, з огляду на які між сторонами виникають взаємні права та обов'язки, а також відповідальність у разі невиконання останніх.

Кожній особі надається право мати статус громадянина, підстави і способи набуття якого залежать від законодавчих норм конкретної держави. Хочу акцентувати на двох основних принципах, за якими встановлюється громадянство, а саме: принцип «права ґрунту» (тобто за місцем народження) та принцип «права крові» (за походженням батьків). Також громадянство може набуватися у зв'язку з укладенням шлюбу, внаслідок усиновлення, встановлення опіки або за власним бажанням особи.

Від біпатридів, тобто осіб, які мають два або більше громадянства, потрібно відрізнити подвійне громадянство, властиве деяким складним державам. Так, подвійне громадянство належало громадянам СРСР, тому що вони були громадянами Союзу і громадянами суб'єктів федерації. На підставі ст. 8 Договору про Європейський Союз кожний громадянин держави-члена, крім володіння громадянством патримоніальної держави, є і громадянином Союзу [1].

Питання подвійного громадянства є актуальним не тільки на теренах Україн-

ської Держави, однак і у багатьох країнах світу. Необхідно дослідити міжнародний досвід цього явища для виокремлення кроків по вирішенню проблеми подвійного громадянства в Україні.

У багатьох країнах світу (наразі їх існує 195) аномальність такого явища є доволі прийнятною та цілком допустимою. Зокрема, можливість існування інституту подвійного громадянства передбачена в Австралії, Бельгії, Канаді, Угорщині тощо. Литва, приміром, дозволила своїм громадянам, які мають особливі заслуги перед країною – а мається на увазі діяльність, що сприяла зміцненню державності Литви та підвищенню її авторитету у світі – зберегти паспорт Литовської Республіки у разі прийняття громадянства іншої держави.

Низка країн, навпаки, вбачають у цьому безпосередню загрозу національній безпеці та причину породження міждержавних конфліктів. Такі держави вдаються до радикальних методів боротьби з подвійним громадянством, встановлюючи жорстокі умови набуття та втрати статусу громадянина (наприклад, Швейцарія, Японія, Філіппіни, ПАР тощо).

Арабські держави, наприклад, надають громадянство лише уродженцям цих країн, і для іноземця майже неможливо стати в цих державах повноправним громадянином, особливо в Алжирі, Саудівській Аравії та Арабських Еміратах.

Принцип невизнання подвійного громадянства записаний у ст. 3 багатосторонньої Гаазької конвенції «З деяких питань стосовно колізій законів про громадянство» 1930 р. [3]. Але цю конвенцію ратифікували лише 13 держав, тому вона не набула значення загальноновизнаної норми міжнародного права. Якщо перед національним або міжнародним судом постає проблема встановлення громадянства біпатридів, судді користуються прецедентом, створеним Міжнародним судом ООН у справі Ноттебома [6], який був за документами водночас громадянином Ліхтенштейну і Гватемали. Згідно з вердиктом Міжнародного суду, громадянство біпатридів у спірних справах встановлюється за концепцією ефективної громадянської належності, тобто керуються такими критеріями, як місце постійного проживання (доміцилій), місце роботи, місце реального користування громадянськими й політичними правами, володіння нерухомою власністю.

В українському законодавстві діють норми єдиного громадянства, закріплені в статті 4 Конституції України [4]. Досить ґрунтовне визначення «єдиного громадянства» надається в ч. 1 статті 2 Закону: «Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України». І головне – добровільне набуття громадянства іншої держави є однією з підстав для припинення громадянства України.

Вищевказане тлумачення здійснюється відповідно до законодавства України. Подивимося, як це питання в нашій країні вирішується у практичній площині.

Передусім зазначу, що в Україні, по-перше, відсутня будь-яка відповідальність за набуття іноземного громадянства та неповідомлення про це компетентних органів державної влади; по-друге, не визначено процедуру декларування набутого громадянства іншої країни; і по-третє, доведення факту наявності подвійного громадянства є майже неможливим, оскільки між Україною та іноземними державами відсутня налагоджена співпраця щодо обміну інформацією про осіб, які прийняли громадянство інших країн.

Отже, де-юре для громадян України забороняється подвійне громадянство, проте де-факто – це жодним чином не санкціонується і не створює будь-яких негативних наслідків для особи.

Глава держави вирішив остаточно врегулювати проблему «зайвих» паспортів і вніс на розгляд парламенту законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо реалізації права змінити громадянство» (№ 6175). Документом передбачається автоматично позбавляти громадянства України кожну особу, що добровільно набула громадянство іншої держави. Зокрема, такий громадянин зобов'язаний протягом 2 років з моменту набуття іноземного громадянства подати у паспортний стіл України виданий іноземною державою документ про припинення іноземного громадянства, або, в іншому ж випадку, його громадянство України підлягатиме скасуванню.

Задля запобігання виникненню випадків «додаткових» паспортів пропону-

ється вдосконалити механізм припинення громадянства України у разі набуття підданства іншої держави. З одного боку, це своєрідний стимул для українців зберегти своє громадянство та утвердити зв'язок з державою, особливо зараз, в умовах фактичної війни. З іншого боку, здавалось би, усуваються можливі ризики, пов'язані з наданням дипломатичного захисту, військовою та державною службою, сплатою податків тощо.

Правознавець С. Кабірадж, висвітлюючи позитивні й негативні аспекти множинного громадянства, вважає, що це явище створює більше проблем, ніж надає переваг [7, с. 19-27]. З огляду на внутрішнє законодавство, кожна з держав, яка допускає множинне громадянство, має право вважати особу, котра має громадянство двох і більше країн, тільки своїм громадянином, якщо це не суперечить її міжнародним зобов'язанням, і може вимагати від неї виконання громадянських обов'язків (зокрема військової повинності), чим і ускладнює правове становище осіб, які мають два або більше громадянств. Це й зумовлює негативне ставлення більшості держав до таких осіб [5, с. 214]. Відповідно до принципу доміцилію (принцип місця проживання), особи, які мають громадянство двох або більше країн, можуть користуватися правами й виконувати обов'язки лише щодо держави постійного проживання. Тому фактично особа, яка має громадянство двох або більше країн, є громадянином лише однієї держави.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що питання подвійного громадянства є досить актуальним для України, адже, на жаль, за весь час незалежності воно так і не було вирішене. Світова практика не надає єдиного способу законодавчого врегулювання цього феномену, однак Україна стала на шлях «єдиного громадянства» з самого початку своєї незалежної історії. Саме тому винятку з цього правила бути не може.

Література:

1. Договір про Європейський Союз; Договір, Міжнародний документ від 07.02.1992 р.
2. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
3. Конвенція, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство II Ліга

Націй; Конвенція, Міжнародний документ від 12.04.1930 р.

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141

5. Международное право. / под ред. Ф.И. Кожевникова. – М.: Международные отношения, 1981. – 456 с.

6. Рішення Міжнародного суду ООН «Справа Ноттебома між Ліхтенштейном і Гватемалою» II Міжнародний суд ООН; Рішення від 18.11.1953 р.

7. Сантаян Кабирадж. Проблемы двугражданства. / Сантаян Кабирадж. – К.: ООО «Муждунар. фин. агентство», 1996. – 32 с.

В. Б. КІОРСАК

студент історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, голова Львівського медієвістичного клубу при Львівському національному університеті імені Івана Франка

(Львів, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ФЕНОМЕН «ДЕМОКРАТІЇ» В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСЛАНДІЇ

Ісландія періоду «народоправства» вже давно приваблює дослідників історії держави та права. Маленький острів, який тривалий час був ізольований від континенту, законсервував давньоскандинавські правові традиції та зумів витворити власну державну структуру, абсолютно не притаманну для тодішньої Європи.

Заселення Ісландії почалося з др. пол. IX ст. Це не була типова для Європи колонізація, оскільки процес переселення не відбувався під егідою церкви чи королівської влади. Це було звичайне переселення людей, які бажали освоїти незаселені ніким землі, яких так мало було на території Скандинавського півострова.

Клімат острова відрізнявся від континентального скандинавського більшою суворістю, придатні для землеробства землі розташовувались вузькою прибережною смугою, лісових угідь, в порівнянні із тогочасною Європою, було значно менше. Все це змушувало першопоселенців адаптуватись до нових умов, мало суттєвий вплив на політичний розвиток суспільства. Оскільки надлишку виготовленої продукції досягти було важко, то ремесло дуже повільно відділялося від сільського господарства.

Соціальна структура першопоселенців відрізнялась одноманітністю. Зазвичай ці люди на новому місці займалися сільським господарством, проживали у відрізнаних хуторах і надзвичайно рідко контактували зі своїми сусідами. Однак, цим людям був притаманний авантюризм, підприємливість та вміння ризикувати. Крім того, вони були заможними та мали певну вагу у суспільстві, так як подорож на тисячу кілометрів зі своїм майном не кожному була по кишені. Все це створювало

умови для інтенсивного розвитку економіки та формувало суспільство нового типу, практично егалітарне, де не існувало правителя та верховної централізованої влади.

Історики відзначають своєрідну дееволюцію суспільних інститутів. Прийшли скандинави переносили на нові землі власні звичаї та спосіб життя, однак складну політичну систему скандинавського зразка із хевдінгами, ярлами, конунгами їм встановити не вдалось. Єдиними владними особами в Ісландії були годі, або закономовці, які головували на місцевих зборах (тінгах), та на загальноісландському альтінгу, а також виконували функції релігійних жерців, в пізніший час стали служителями християнської церкви. Ці посади були виборними, та до них допускали лише осіб, які досконало знали закон, а їх повноваження були обмеженими. Юридична система в Ісландії розвинулась чи не найпрогресивніше з-поміж інших скандинавських країн. Закон тут мав дуже важливе значення. Ісландські саги рясніють епізодами про судові тяганини ісландців та є безцінним джерелом для вивчення правової системи країни. Безперечно ісландська законодавча система сформована на основі загальноскандинавського звичаєвого права, однак саме в Ісландії воно отримало найбільше специфічних елементів. Ці елементи проявлялися в першу чергу в своїй однозначності – такими законами важко маніпулювати на користь певної групи людей. Попри це, годі так і не змогли до кінця зосередити у своїх руках монополію на примус. Їх обов'язком було відстоювання права землевласників-бондів, в свою чергу кожен землевласник міг сам обирати годі для захисту власних прав.

В Ісландії, на відміну від інших Європейських країн, не було потреби у військових структурах, так як географічне положення убезпечувало її від нападів ззовні. Не існувало державного апарату, господарство було в більшості натуральним. У зв'язку з цим, не було також потреби у зборі податків, а отже концентрації грошей в руках одного прошарку, відсутність армії позбавляла місцевих вождів засобів прямого впливу на політику та можливості її узурпації. З цього приводу дослідники зазначають, що середньовічна Ісландія не була державою, в силу відсутності основних державних інститутів. Однак аналізуючи тексти ісландських саг можна

дійти висновку, що в середовищі самих ісландців Ісландія сприймалась як держава, а їх ідентичність була виключно ісландською.

Про демократичний характер суспільства свідчить і відкритість соціальних груп та станів, кожен член спільноти міг стати багатим не завдяки своєму високому суспільному становищу, а завдяки підприємливості та освіченості. Варто сказати також і про гендерну рівність, що для тогочасної Європи було рідкісним явищем. Жінка була суб'єктом правових відносин, могла виступати в суді, подавати на розлучення, брати участь у народних зборах, володіти власністю тощо.

Ісландія, в перші століття заселення є своєрідним історичним експериментом, який був зумовлений в першу чергу ізолюваністю від інших країн. Невтручання з боку Норвегії та інших скандинавських країн дозволило законсервувати скандинавський менталітет та звичаї. З іншого боку, ці звичаї розвивалися відповідно до нових умов проживання. В результаті цього утворилась безкласова протодержава, в якій відсутня виконавча влада, правоохоронні органи, армія та ніші владні інститути, зате ефективно функціонує закон. Тож не дивно що цей експеримент здавна привертає увагу мислителів, філософів, політологів, економістів та правників. Дослідники розглядають цей експеримент через призму сучасного суспільства відзначаючи його прогресивні та згубні фактори.

На сьогодні, перед дослідниками середньовічного права постає питання дослідження середньовічного суспільства залучаючи дані різних галузей науки, які допоможуть глибше усвідомити нюанси політичної ситуації Північної Європи на межі тисячоліть, їх генезу та вплив на політичні інститути модерного часу.

В. М. МЕЛЬНИК

Ученый секретарь Международного центра гражданской политологии при Киевском национальном университете им. Т. Шевченко,
Главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории»,
член Украинской ассоциации внешней политики
(Киев, Украина)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ АНТИЧНОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЗАПАДНОЙ ДЕМОКРАТИЙ

Проблематика осмысления соотношения античного и современного восприятия демократии является исходным пунктом к анализу любого демократического политического режима вообще. В особенности, эта проблема важна для понимания европейского опыта государственного и правового строительства.

Термин «демократия» (с древнегреческого – «власть народа») был впервые употреблен древнегреческим мыслителем и философом Фукидидом. В философско-правовом контексте, первым «разрабатывать» теорию гражданского равенства начал еще Протагор. Комплексное определение «демократии» дал Аристотель в своей знаменитой «Политике»: «Более-менее чистой демократией является такая, которая обеспечивает равенство – она предусмотрена законом данного государства, и бедные не ощущают большего ущемления, чем богатые; верховная власть не принадлежит ни одной из указанных прослоек, обе они принимают в ней участие. Если, как считают некоторые, свобода и равенство являются наиважнейшими признаками демократии, то это нашло свое проявление, главным образом, в том, чтобы все принимали участие в государственном управлении. А в связи с тем, что народ представляет в демократии большинство и постановления большинства имеют решающее значение, такого рода государственное устройство и есть демократия» [3, с. 22]. С точки зрения историко-юридической, больше всего «сохранился» в историографии именно пример демократии афинской.

Афинское государство оформилось в IX-VIII вв. до н. э. По преданию, основа-

телем Афинского государства стал Тесей, который провел ряд социально-политических реформ. В дальнейшем, разработанные Тесеем принципы социально-функциональной стратификации населения станут одной из основных черт афинской демократии (хотя сам формат стратификации будет постоянно видоизменяться). Основание демократического устройства в Афинах историки приписывают Клисфену (V в. до н. э.), который провел ряд преобразований, направленных, прежде всего, на упреждение тирании [8].

Основные черты афинской демократии: выборность должностей, постоянный контакт политиков и чиновников с согражданами. Важными аспектами афинской демократии стали такие принципы: гражданство в полисе как право на участие в коллективном законодательном процессе; наличие материальных поощрений для граждан (введенных Периклом для бедных) за участие в работе коллегиальных законодательных органов; отсутствие платы чиновникам за исполнение государственных обязанностей (на некоторых должностях плата была введена при Перикле); деперсонификация государственных институтов (реальное действие принципов ротации и выборности); наиболее высокий в мировой истории процент граждан, участвовавших в политическом и государственно-управленческом процессах.

Прообразом современной легислатуры выступала экклесия (народное собрание) как высший орган государственной власти, состоящий из взрослых мужчин и собирающийся не менее 40 раз в год. Во времена расцвета афинской демократии, Перикл (между 494-429 гг. до н. э.) даже ввел плату для наиболее беднейших слоев населения за посещение экклесий. Таким образом, он способствовал принятию решений при участии представителей всех социальных слоев афинских граждан.

Следует помнить о том, что античные полисы отличались между собой во многих системных аспектах государственного управления. Так, например, Афины развивались как торговый полис с основной функциональной ролью демоса. Спарта – полис аграрный. Соответственно, в Спарте главные позиции принадлежали аристократии. В значительной степени древнегреческая история, как история перманентного противостояния Афин и Спарты, представляет собою конфликт торгового и аграрного полисов.

Анализируя особенности зарождения и дальнейшего развития древнегреческой демократии необходимо учитывать важное методологическое указание Сергея Соловьева: «чрезвычайно важное значение в истории греков имеет положение их страны, отделение морем от Азии, ограждение им от напора сильных азиатских монархий» [9, с. 56]. Именно этот политико-географический (или, как мы его называли в некоторых своих публикациях «геоправовой» [7]) фактор играл важную роль во всей истории соотношения Европы и Азии, Запада и Востока. Географический детерминизм, который спровоцировал психологическую обособленность. Вот, на наш взгляд, процесс, наложивший свой отпечаток на ментальную, а вследствие этого и на правовую историю евро-азиатских отношений [6; 7, с. 356-357]. С. М. Соловьев подчеркивает: «В этом отношении греческая жизнь представляла противоположность жизни восточной: на Востоке человек не сознал своей личности относительно божества и при всех усилиях мысли решить вопросы о происхождении сущего, о происхождении добра и зла кончил тем, что отрекся от личного существования как ложного и поставил целью жизни – прекращение его, слияние частицы с целым. Это восточное представление о человеке как о части целого, о собственности, о рабе (мы видели связь этих представлений у Аристотеля), господствовавшее в религии, господствовало и в мире политическом: и здесь человек является частью целого, собственностью, рабом, а это целое, государство, было олицетворено, воплощено в одном человеке; то стремление, которое высказывалось в знаменитых словах «государство – это я», было на востоке осуществлено» [9, с. 95]. Сергей Соловьев показывает, что Грецию от Древнего Востока отделяло отношение к человеку. Этот антропологический мотив отчетливо виден во всей древнегреческой философии. Древнегреческая демократия отталкивалась от правила «сколько голов – столько и умов» [9, с. 97]. Однако, на наш взгляд, это правило является наилучшей демонстрацией коренного различия в самовосприятии древнегреческого и современного западного демократических политических режимов.

Антропологизация политического процесса в Древней Греции проявлялась в непосредственном участии каждого гражданина в политическом процессе [5; 6].

Все граждане были знакомы друг с другом. Не могло случиться того, чтобы незнакомый общине человек был избран на государственную должность. В современном же «вестернизированном» мире такая практика является печальной реальностью.

Современное восприятие демократии исходит из приведенного нами выше утверждения Соловьева о духовно-политической разнице между Востоком и Западом. Современную демократию считают исключительно достижением западной цивилизации, забывая о том, что Древняя Греция как политико-географическая целостность сформировалась именно под восточным влиянием [8]. Важным отличительным географическим моментом является и количественный показатель. Население полисов было сравнительно небольшим. Полисная демократия ориентировалась именно на 20-40 тысячную общину.

В. А. Томсинов подчеркивает, что «древнегреческая демократия – это власть не просто народа, это власть вооруженного народа». Этот фактор придавал античной демократии черты реального государственного устройства. Современная же демократия больше напоминает информационный миф, который сам себя и репродуцирует. Не зря, на наш взгляд, появился термин «информационное общество», который лишь манифестирует это самовоспроизводство политической мифологии.

Важное значение для нашей темы имеет также и «земельный вопрос». Земля полиса находилась в общинной собственности. В. А. Томсинов в своих лекциях акцентирует на том, что полис можно называть не только «городом-государством», но «одновременно государством-общиной». По сути, семья имела лишь право пользования общинной землей.

В. А. Томсинов говорит о полисах: «перед нами государство-община, организованная на социалистических принципах». Отличительная черта этого принципа состоит в том, что каждый гражданин античного полиса был одновременно владельцем земли. Вместе с этим, занимаясь обеспечением людей бедных, власти полисов устанавливали ограничения для роста богатства. Социальная стратификация полиса определяла необходимость выделения целой прослойки профессиональных управленцев.

Так или иначе, но самое главное отличие античной демократии от «современной западной» состоит в том, что полисная демократия имела непосредственный характер, а «современная западная» демократия является представительной. Вместе с этим, древнегреческая демократия обеспечивала неравенство граждан, тогда как современная демократия западного образца декларирует всеобщее равенство.

Известный представитель французской школы «Анналов», историк Пьер Шоню считает античное наследие определенным маркером, который выделяет «классическую Европу». Именно в «психологической» рецепции античной демократической традиции П. Шоню видит рождение этой «классической Европы». Дальнейшие буржуазные революции, на его взгляд, являются результатом заложенного в античном обществе философско-мировоззренческого дуализма. Он пишет: «Классическая Европа по сути своей замкнута и революционна, поскольку она консервативна. Тотальная неизменность инфраструктур, устойчивость экономических и социальных рамок есть необходимое, но не достаточное условие изменений в идейной сфере. Внешне ничто не выходит за рамки порядка, правил и ограничений. Классическая Европа умножает параметры, чтобы лучше приводить в движение переменные: все в порядке, аристотелева вселенная рушится» [11, с. 15]. Однако, если мы примем за психоисторический анализ мировоззрения древних греков и, к примеру, современных англосаксов, то нам не удастся найти там много общего. По своему ментальному складу, древние греки больше тяготели к Древнему Востоку. Считая мифосимволизм основой мышления древних греков, А. Ф. Лосев не считал возможным рассматривать его вне изучения восточного влияния [4]. Классический идеалист Фридрих Шеллинг вообще говорил в своих лекциях по «Философии мифологии» о неразрывном характере древнего мифологического сознания [1], синтез которого с восточными практиками можно было наблюдать в антропологических мотивах древнегреческой демократии.

Литература:

1. Гулыга А. Шеллинг. / А. Гулыга. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 317 с.
2. Давыдов Ю. Н. Античность как предмет исторической социологии. / Ю. Н. Давыдов. // Античная культура и современная наука. – М.: Наука, 1985. – с. 285-291.

3. Латигіна Н. До визначення феномена демократії. / Н. Латигіна. // Політичний менеджмент. – №3. – 2004. – с. 20-29.
4. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 959 с.
5. Маринович Л. П. Античная и современная демократия: новые подходы к сопоставлению. / Л. П. Маринович. – М.: КДУ, 2007. – 212 с.
6. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. / В. М. Мельник. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. – 552 с.
7. Мельник В. М. Теоретична конструкція політичної антропології. / В. М. Мельник. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: Видавництво “Гілея”, 2016. — Випуск 113 (10). — с. 348-360.
8. Орлова. Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій. / Т. В. Орлова. – К.: Знання, 2012. – 446 с.
9. Соловьев С. Наблюдения над исторической жизнью народов. / С. Соловьев. – М.: Астрель, 2003. – 512 с.
10. Уэллс Г. История мировой цивилизации. / Г. Уэллс. – М.: АСТ, Астрель, 2011. – 640 с.
11. Шоню П. Цивилизация классической Европы. / Пьер Шоню. – М.: АСТ, Екатеринбург: У-Фактория, 2008. – 604 с.

К. І. НЕКРАСА

студент 4 курсу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна)

«ВІДПРАВНА ТОЧКА» ЧИ ПЕРЕДУМОВА? ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ НА ПОБУДОВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Реформи Олександра II, «Великі реформи», втілення яких відбулось у 60-70-х рр. ХІХ ст. доволі сильно струснули всі верстви населення у регіональних межах. Адже запроваджені реформи давали, хоч і не такі широкі, але можливості самостійного вирішення нагальних питань [1, с.260-263] у локальних межах. Така неповна передача влади на місця, мала значну роль у поштовху до зародку громадянського суспільства.

На середину ХІХ ст. в Російській імперії тільки починається індустріальний розвиток. Саме індустріальна складова в її економічному контексті зробила можливою побудову громадянського суспільства. Адже за таких умов, практично будь хто, маючи відповідну освіту (а на середину ХІХ ст. до «класичної» освіти (станової), додається «реальна» (позастанова) – це природничі та технічні науки) мав можливість заробити значні статки у власній, приватній промисловій діяльності, яка в цей час починає залучати технічні інновації, що підвищували ККД. Відповідно створювались нові прошарки «нுவоришів» ХІХ ст., які правили балом у своїх осередках за рахунок особистого фінансового впливу.

І відтак та закрита станова організація суспільства, яка була в попередні століття, обертається, як позначав К.Маркс та його наступники, в класову організацію суспільства. Критеріями такої організації стають: 1. соціально-економічний статус; 2. освіта, професія, прибутки; 3. самоідентифікація, а не родовитість твоєї фамілії, які були в обігу до цього. Тобто, диференціація в суспільстві переважно відбувалась саме за економічною або професійною (робочі артілі, юридичні това-

риства, господарські товариства) ознаками. Отже, можна стверджувати, що громадянське суспільство, по суті є залежне від соціально-економічного фактору [6, с.274-276], який і закладений у марксистську класову організацію суспільства. Проте, термін «клас» ми використовуємо не в деструктивному сенсі, по відношенню до громадянського суспільства, як його використовували марксистки.

Тож, для захисту своїх інтересів, захисту своїх прав і свобод від посягання поступово сформувався правовий простір (як одне із прав члена громадянського суспільства), який реалізується у судових установах.

Як зазначав Г.-В.-Ф. Гегель, суд і поліцейські інститути як органи влади, мають «более непосредственное отношение к особенному в гражданском обществе и выдвигающие в этих особенных целях всеобщие интересы» [2, с.314].

Судова реформа 1864 р. мала на меті перейти від закритого судового засідання, до публічного [5, с. 347-349]. Також одним з вагомих перетворень в суді стала виборність суддів, а не призначення з гори як було до цього. Суд відділявся від адміністрації, було введено до обігу принцип незмінності суддів [5, с. 7-12]. Відтак, судову реформу 1864 р. в Російській імперії можна вважати невеличким кроком до побудови такого суспільства, де особисте і приватне, публічне і гласне є домінуючими.

В судових установах справи розглядалися за участю присяжних, коло яких було визначено досить широко за всестановим принципом. Саме така публічність є тим правом, яке не тільки відповідне для «особистого», а й відповідає інтересам колективу. В своїх працях Гегель наголошує на тому, що поряд з публічним судом, також повинен існувати інститут присяжних [2, с. 246-247]. Тобто за рахунок публічності, створення інституту присяжних, відбувається залучення суспільства до громадянського життя, можливості виконання суспільно важливих дій, впливу на політичному рівні («справа Вери Засуліч», яку виправдав суд присяжних). Але великий процент безграмотності, навіть серед дворянського стану, посилює роль юристів-повірених, що говорить про не повне використання своїх прав, «прав на осібність». Так як без адвоката, який знає всі тонкощі, не можливе використання права шукати справедливого суду та отримати право на розгляд спірного питання.

На таку нову особливість судочинства неодноразово нарікали сучасники [4, с.10].

Судові Статути 1864 р. вводили змагальність суду, що мало на увазі право на юридичну допомогу, захист в суді. В основі Статутів лежали кращі західноєвропейські кодекси і досягнення громадянської процесуальної думки. Автори статутів були натхненні німецькими, французькими прикладами, а також досвідом Англії і США [8, с.10].

Значною перешкодою було і те, що понад 80% населення підпорядковувались юрисдикції волостного суду [9, с.347], який керувався звичаєвим правом та не враховував загальноімперське законодавство, що виокремлювало селянство на загальносуспільному рівні. Однак постає проблема, із вище сказаного, – реформа не є загальноімперською. Тому що тільки той залишок (умовно 20%) підпадає під судочинство новопосталого суду. Відтак, про створення громадянського суспільства, як всеохоплюючого явища, взагалі не можна казати.

Тобто, безперечними досягненнями судової реформи 1864 р. було проголошення, за посередництвом статутів, таких основних принципів судочинства, як виборність мирових суддів і присяжних; презумпція невинності; рівність всіх перед законом незалежно від стану; незалежність і незмінюваність суддів; гласність, усність і змагальний принцип судового процесу, вільна оцінка доказів судом і т.д., тоді як попереднє законодавство рясніє такими елементами судочинства, як закритість судових засідань, формальна оцінка доказів, нерівноправність сторін і залежність їх від станового положення в суспільстві. Але не можна говорити про те, що судова реформа 1864 р., є *передумовою*, з якої вийде ота демократично-правова тяглість, традиція, що уособлюється в громадянському суспільстві.

І так як *в основі побудови громадянського суспільства превалює економічний фактор, фактор приватної власності, які існують та розвиваються за чіткого виконання правових норм; то цілком можна говорити про те, що саме за часів «Великих реформ» утворюється, така собі відправна точка, для побудови громадянського суспільства, але, все ж таки, не вкорінення такої форми суспільства у політичному та соціальному житті Російської імперії.*

Література:

1. Великие реформы в России, 1856-1874 : Сборник / Ред. Л.Г. Захарова, Б. Эклоф, Дж. Бушнелл. - Москва : Изд-во Московского ун-та, 1992. - 336 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Т. VII Философия права./Перевод Б. Столпнера. - Москва - Ленинград: Соцэргиз, 1934. – 384 с.
3. Лотюк О. Історичний аналіз становлення ідеї громадського суспільства// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2013. - Вип. 95. - С. 19-22.
4. Мойсинович А. М. Судебная реформа 1864 г. в оценках современников и исследователей второй половины XIX - начала XX вв. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ярославль, 2006. – 25 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>
5. Попова А.Д. Шаг к гражданскому обществу (об исторической роли судебной реформы 1864 г.)// Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России.- 2014.- Вып. № 4.- с. 5-15
6. Соляр С. Громадське суспільство: загально теоретичні підходи до визначення // Вісник Академії правових наук України, 2013. т.№ 1.-С.271–279
7. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны / В 5 выпусках. - СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1866
8. Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.): Сб. науч. ст. / Под ред. Д.Я. Малешина. – М.: Статут, 2014. – 128 с.
9. Хоскинг Дж. Россия: народ и империя (1552-1917)/Пер. с англ. С.Н. Самуйлова. – Смоленск:»Русич», 2001 . – 512с.

ЗМІСТ

КИРИЛЮК Ф. М., МЕЛЬНИК В. М. (Київ, Україна). ГРОМАДЯНСЬКА ПОЛІТОЛОГІЯ: МІЖ ІСТОРІЄЮ ГРОМАДЯНСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОЮ ІСТОРІЄЮ (ВСТУП ДО ДИСКУСІЇ).....	3
РИЕР Я. Г. (Могилев, Беларусь). К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ.....	9
КЕЛЛЕР О. Б. (Тюбинген, Германия). ИСТОКИ САМОУПРАВЛЕНИЯ, МАГИСТРАТ И ВОЙТЫ В БЕЛОРУССКИХ ГОРОДАХ И МЕСТЕЧКАХ С МАГДЕБУРГСКИМ ПРАВОМ.....	14
ШАПОВАЛЕНКО М. В. (Харків, Україна). ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	19
АРПЕНТЬЕВА М. Р. (Калуга, Россия). ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМЫ И ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ СООБЩЕСТВАМИ В СУБЪЕКТНОЙ И ИНТЕРСУБЪЕКТИВНОЙ МОДЕЛЯХ.....	21
МЕДВІДЬ Ф. М., ЧОРНА М. Ф. (Київ, Україна). ПРІОРИТЕТИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	28
КОВАЛКО Н. М. (Київ, Україна). РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЦЕРКВИ В ДЕСЕГРЕГАЦІЇ США.....	34
КОХАНОВСЬКА М. Г. (Львів, Україна). ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	38

ЛЕВЕНЕЦЬ Є. Ю. (Київ, Україна). ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРУКТУР ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ.....	41
МАГАСЬ В. О. (Кам'янець-Подільський, Україна). ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В 1905-1908 РОКАХ.....	47
МОСТПАН О. М. (Харків, Україна). ЯПОНСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ УКРАЇНИ.....	52
СУРІНА Г. Ю. (Миколаїв, Україна). СОЛІДАРНІСТЬ ЗА П.О. КРОПОТКІНИМ І СУЧАСНА ПАРТИЦИПАЦІЯ: ПЕРЕТИН ЗМІСТІВ.....	57
САЖИНА В. В. (Минск, Беларусь). ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСТВА: СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ.....	61
СКАЛЕНКО О. К. (Київ, Україна). ГЛОБАЛІСТИКА ВСЕСВІТНЬО-ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ «ЛЮДИНА, ЕКОСФЕРА ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СВІТУ».....	67
ТУКАЛЕНКО І. А. (Київ, Україна). УНІВЕРСАЛЬНЕ VERSUS ГЕНДЕРНО МАРКОВАНЕ ГРОМАДЯНСТВО.....	73
МЕЛЬНИК В. М. (Київ, Україна). ПОЛАБСКИЕ СЛАВЯНЕ ПОД ВЛИЯНИЕМ КАТОЛИЧЕСТВА В X ВЕКЕ: ЦЕРКОВЬ И ПРОБЛЕМА ОБЩИННОГО УСТРОЙСТВА.....	76
ПЕТРУШЕНКО О. Ф. (Вінниця, Україна). САРМАТИЗМ ЯК ШЛЯХЕТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ ЕЛІТОТВОРЕННЯ.....	82

БАТРАКІНА Є. Є. (Харків, Україна). ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОЇ НЕПОКОРИ.....	85
ВАР'ЯН О. О. (Запоріжжя, Україна). ДО ПИТАННЯ НАБУТТЯ СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА У ДАВНІХ АФІНАХ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ.....	88
ДЕНИСЕНКО Ю. А. (Харків, Україна). ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ».....	95
ДРОЗД А. О. (Київ, Україна). ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	99
КІОРСАК В. Б. (Львів, Україна). ДО ПИТАННЯ ПРО ФЕНОМЕН «ДЕМОКРАТІЇ» В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСЛАНДІЇ.....	104
МЕЛЬНИК В. М. (Київ, Україна). НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ АНТИЧНОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЗАПАДНОЙ ДЕМОКРАТИЙ.....	107
НЕКРАСА К. І. (Дніпро, Україна). «ВІДПРАВНА ТОЧКА» ЧИ ПЕРЕДУМОВА? ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ НА ПОБУДОВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	113

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАСАДИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ І СУБ'ЄКТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКО-
ГО СУСПІЛЬСТВА

Збірник тез і матеріалів доповідей Міжнародної наукової конференції
(24-25 квітня 2017 року)

Підписано до друку 20.04.2017.

Науковий журнал «Аннали юридичної історії» ISSN 2520-2553

Міжнародний центр громадянської політології при КНУ ім. Т. Шевченка

Наклад 100 прим.